

300

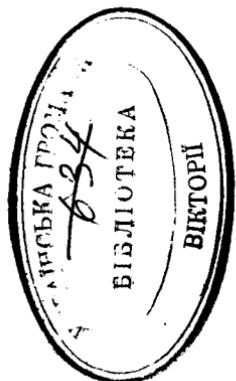
В

М. ОСТРОВЕРХА

Обніжками на бітви шлях

м. Б. Головаць.

1921-1926

MICHAEL OSTROWERCHA

TOWARDS THE MAIN ROAD

N E W Y O R K

1 9 5 7

МИХАЙЛО ОСТРОВЕРХА

ОБНІЖКАМИ НА БИТИЙ ШЛЯХ

НЮ ЙОРК

1957

Обкладинка роботи Миколи Бутовича

Накладом автора

Printed by ..Dnipro". 77 St. Marks Place, New York, N. Y.

БІЛЬ СЕРЦЯ НА СТРІЦІ

ПЕРША ЧАСТИНА

Встали мати, встали й татко:
Де ластовенятко?
А я тут в саду, на лавці,
Де квітки-ласкавці...

(Павло Тичина: **Золотий Гомін**, Львів-Київ, 1922).

...Сівши писати ці рядки, мав я намір сухо й дуже хронольгічно написати їх. Але — це мені не вдалося. „Розум за серцем пішов” і, — тут і там, — відблиснуло сяйво дитинства, юнацтва, а то й вояцькі часи. Проте, я й не думав, пишучи, за „Люборацьких” Анатоля Свидницького, а ще менше за „Il piccolo mondo antico” Антонія Фогаццаро. Куди там мені до них! Хоч туга ця сама, що й у них. Правда, — дух, оточення, побут, зокрема того другого, — не ті, зовсім не ті, й не такі.

Біль за рідною хатою, за рідними обніжками, суголовками, стежками, доріжками, полями, за нашим небом, за нашими християнськими святинями, за просторами всієї України, — цей біль моєю думкою ворушив, рукою моєю водив. Може й за-багато того болю...

Але — я щиро писав, як у серці відчував. Може й за-щиро писав!...

Що ж, я певен:

таким чистим терпінням, глибоким болем ми зносимося понад розкішну Мамону нашого, Українців — а все таки — ізгоїв, тут життя і, хоч інколи, хоч на мить, душою, думкою літаємо понад обездоленою нашою великою Батьківчиною! Понад її духовою, фізичною, матеріальною руною, що її Москва принесла. Душою — хоч на мить! — ми схиляємося понад нашими родинами — батьками, братами, сестрами, а й дітьми — і, в таку ясну нашу мить, злегшуємо їм їх глухий, важкий, невимовний і перед оком Москвина

**схований біль, туск, розпач, беручи їх бодай думкою,
серцем на себе.**

І лише так ми постійно єднаємось із Україною, ми
живемо Нею, ми прагнемо Волі для Неї!

І у великій тузі за Нею — й Бог нас вислухає!...

...Дуже бо серце боліло!

За право Богом людині дане — жити вільним життям на землі батьків, дідів, прадідів наших:

Ми змагались.

Від осені 1914 до осені 1920 року, ми вже керваво змагались. Після останнього бою, 21 листопада 1920, перейшли ми оту трагічну Збруч річку в селі Токах. І тут, у боях димом окуреного кріса склали на нашій землі, у Галичині, але до рук польського вояка.

І подались у табори — Пикуличі біля Перемишля, Вадовиці, Каліш, Щепйорно, Стрілково — на поневірку, на холод, на тaborову юшку, на щурі й блощиці. Те самісеньке постигло й Українську Галицьку Армію, що раннім літом того ж 1920 року опинилася у таких же обставинах у тaborах Домбя, Тухолі, Ланцути.

А серце болями стискалось! І сором, і досада, і лють, і безвихідність.

Побили нас підступ, брехня, зрада.

При кінці червня, коли ми вже були — набравши нової снаги з Чортківського Пролому — знову під Львовом, тоді Грабскі-Галлер, при лукавій усміщі демократичної Франції, свіжими й відпочитими силами вдарили по нас.

А наступного року, знову Польща, покинувши свого союзника, підписує з Москвою мир у Ризі.

Проходючись самітними стежками понад ставища у Вадовіцах, я часто жорстоким питанням самого себе пригноблював, бичував: стільки років повних тру-

ду важкого, вояцького на фронтах, стільки важких і запеклих боїв із Москалими, з Поляками, з большевиками, з денікінцями, з врангелівцями, з своїми Махнами-Хвильовими, серед невимовно-чорних обставин, а все для України самостійної, незалежної, соборної! І все — даремне!?

В болі минали дні, місяці, роки...

Але розум шукав виходу, шукав сонця, віддиху, повітря для душі, для серця...

В РІДНІЙ ХАТИ

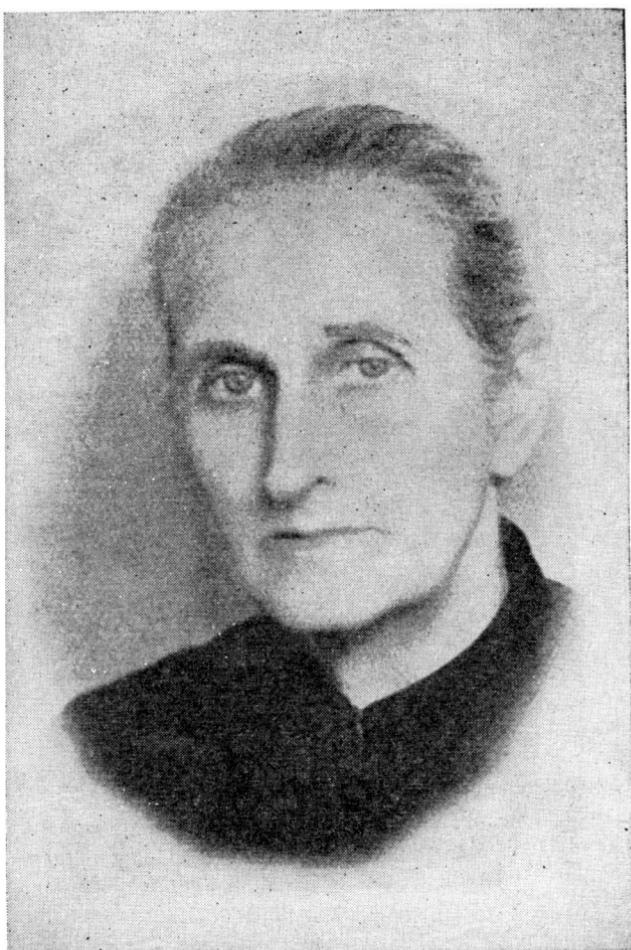
Хтось доніс командантові табору у Вадовіцах, старшині польських військ, що начальник культурно-освітнього відділу для трьох дивізій — Запорозька, Залізна, Київська і полк Черношишників полковника Петра Дяченка — хорунжий Михайло Осика, з села Нестерварки біля Тульчина, не є Осика, і не з Нестерварки, а є він Михайло Островерха, з Галичини, з Бучача та ще й з Зазамку. То якось ранком, у місяці квітні 1921, ще я смашно спав, як звичайно на „моїм” столі, як прийшло до мене, до бараку ч. 17, двох польських польових жандармів і, вияснивши мені ріжницю між Осикою й Островерхою, сказали вставати, збирати мое „добро”, складати його в наплечник і йти з ними.

В командачтурі табору, сам командант дуже ввічливо повідомив мене:

— Чого вам тут поневірятись, як можете їхати до своєї хати, до родини!...

І усміхнувся...

В одну мить, блискавкою перед очима моєї душі мигнуло: шість найкращих років жив я постійно фронтовим вояцьким життям! Бої за Львів, переможні походи Чортківської офензиви, переможний похід на Київ! А тепер — забирають мене з цього гурту запе-

Мама очима огріває мене...

клих вояків-друзів, побратимів цих походів; відбирають останню надію, що, тримаючись разом, може ми ще відзискаємо втрачене; ще може знову дістанемо до наших рук наші кріси! Невже — все пропало? І серце в болю останеться? А мое життя буде: вояка держави, що програла війну?

І я також усміхнувся...

Було два усміхи...

Вночі, з обидвома жандармами, що були моєю опікою, щоб я, бува, не збився з дороги, — прибув я до моєї хати. Застукав до вікна. У вікні, як ясна тінь, мигнуло дорогое обличчя моєї Мами-страдниці. Пізнала мене умлівіч. Відчинила двері. Ми вітались із Мамою — довго, важко, боляче, але на серці ставало тепло, добре.

— Панє! Панє хоронжи! Чи пан сліши — бючи мене по плечі, жандарм сунув мені до рук якісь папери, а з ними гугнявив якісь вказівки:

— Тричі на тиждень маєте голоситись на місцевій поліції. Як ні, то кара. Радимо не легковажити.

І жандарми відійшли.

Увійшовши в хату, я привітався з сестрами, які вже також не спали. А найменша, Іванка, вже й місце на лаві зробила коло себе, щоб сіdatи. Очima шукаю за моїм братом — не бачу. Це зауважила Мама і, не то з гордістю, не то з смутком, сказала:

— Бачиш, і його я не втримала. Пішов тому рік. Був і в Україні. Де він тепер — хто його зна?...

По шістьох роках вояцького життя, походів, московського полону — я знову в рідному гнізді. Знову є тут місце й для мене. Та я вже відвик від гнізда, тісноту відчуваю. Але й віє теплом від цього гнізда. Мама очима огріває мене, схиливши посивілу голівку; сестри несміливо, але з любовю і з почуттям пошани до найстаршого у хаті — бо батько вже тому рік помер на тиф — оточують мене.

Я, неначе ота з далеких просторів, вітрами збита, сонцем осмалена, негодами втомлена птаха, несміливо починаю відчувати ласку рідного гнізда.

МІЖ ДРУЗЯМИ ДИТЯЧИХ РОКІВ

Зійшло сонце — всі й ми встали. Я — останнім підійнявся з постелі. Сонце, що ним повна, вщерть налита хата, не дало мені спати. А хочеться підкresлити, що стільки та ще й такого сонця, що мав його наш — сказати б, присілок — Зазамок, ніхто не мав! Наша хата на горі, біля старовинного, бо ж іще з XIV століття, нині вже в руїнах замку. А десь там, у глибокому яру, місто Бучач, початки якого сягають XII століття; а як піти ще глибше у віки, то й велике трипільське селище є тут. А по середині міста, на ринку, ратуша з XVIII століття. І хоч ця ратуша й прет'ється у гору, то не перегннати їй Зазамку! За цією долиною, серединою якої пропливає річка Стрипа, виринає ясне

чудо — церква Отців Василіян, що її збудовано в 1712 році. Обабіч церкви, мов дужі крила, монастир. Церква з двома стрункими вежами Растреллія стоїть, мов

світла казка, стилю пізнішого бароко, що переходить у рококо. А за Василінами, дещо праворуч, гора Федір і — ліс, і ліс, і села Трибухівці, Пишківці, Медведівці, Пилява, і степ. Із над цього степу, з цих лісів підносилося таке дуже, таке чисте, таке ясне сонце, що його не могли перекрикати ні безлічні хори нашого подільського птаства, ні сита й росиста зелень лісів, піль, городів, ні наша молодість.

А мама оповідала про минулі, останні роки, коли в хаті мене не було. Оповідала про воєнні клопоти, про бої понад Стрипуп, про невистачальний прожиток родини. А врешті —

— Прийшов і в нашу хату сипний тиф. Спершу, та то занедужав, а за ним усі ми поклались, я, Юля, Ольга й Володко; лиш найменша Іванка клигала. Ми всі пятеро покотом лежали в тифозній гарячці. Була зима дошкульна і гостра. Сусіди не заглядали до нас, бо одні лякалися пошести, а інші самі пропадали в пошесті. Води подати та й того не було кому зробити. Але, як я тебе ціле мое життя учу: ніколи Бог людини не опускає. Хтось дав знати до монастиря — і щоденно приходили до нас о. Дионісій Головецький, приносили їду, приносили свіжу воду, доглядали, лікаря закликали та й ліки самі заплатили. Помагали вони й іншим нашим, хорим на тиф, сусідам.

Пригноблено слухав я про те пережите горе. Сестри очей не зводили то з Мами, то з мене. Я ж міркував: отак уся Україна злиднювала і злиднює.

Вийшов я з хати. Став на порозі. Перший мій погляд упав на монастирську церкву, що знесло сяла у просторі. До неї — моя Мама на руках іще носила мене. На руках приносивши, вписала мене в члени Апостольства Молитви. Мої перші приятелі — були там. Майнули в душі спогади — я вітався з церквою. А далі, з весняним подихом вітру привітався я й — тихо та непомітно, щоб і рідні не побачили, бо ж таки со-

ромно такий сантимент виявляти! — з берізкою, з буйними ясенями, з яблунями, з моєю черемховою, на якій, дитиною, годинами сидів я й про висоти, про лети мріяв. Усе ледве до життя прокидалось, бруньки розхилияючи. Кинув оком на ще пусті й такі безмежні городи, що простягаються аж до „ланського”, і аж до Пудли.

Тут кожної провесни, — коли морози перестають рисувати на вікнах хат свої химерні казки, коли сонце починає свій теплий круг, а дерева набрякають бруньками й нові очка отворюють, — ми, малі хлопчицька, кічки грали, і, ганяючи по свіжій, що до життя прокидалась, земленці, гамором простори сповняли.

Дешо згодом, стали й сусіди до хати приходити. Прийшла стара Василіха, її донька Варвара, стара Грещиха, Рузька й Тадевко. Всі радіють із моєю Мамою, що син її з війни вернувся. І випитують, спочатку стримано, а там усе сміливіше, випитують про все.

Тягнуло мене до міста, до приятелів. Із деякими не бачився я ще від 1914 року. Хотів я поговорити з ними, довідатись, хто й де бував за цей бурхливий час, що ми не бачились. Хотів я провірити й атмосферу польської влади на наших землях. Але — найперше, хотів я відвідати моїх колишніх наставників, Отців у монастирі.

У військовому однострої, поздіймавши всі відзнаки, вийшов я на вулицю. Пустився у ті кручені, сільські вулички, якими я дитиною ганяв, що здавалось стриму не було. Кинув оком здовж нашої вулиці — і на мить схопив очима хату Михалецького, що то мав крамничку, куди Мама посылала мене по хліб, сіль, сірники й нафту; зупинився поглядом на мурі коло хати Піців, що їх так люди прозвали, бо звались вони Островські; камениця Рудяка й далі червоніла цеглою; виринула хата шевця Морасевича. І згадав я роки, коли щоденно біг сюди, попри криницю, — напро-

ти якої стояла стара, неначе казочна хата Кучірмихи старої, — до школи на „бараки”. Як це, не раз, ранками по дорозі вже приморозки осінні іскрились, а ми, малі, безжурно витинаючи пятами в задок, бігли до школи босоніж, бо чобітки, випхані ще на весні полововою, стояли в коморі і ждали на тріскучі морози.

Минаю хату Козарихи, Долька Сушинського, Миколи Мервяка, Мацихи; минаю каменицю Дошлі і хату Миколи Воронюка. Кожен крок викликає у душі якесь несвідоме зворушення, серце беться живіше. Йду попри замок, величезні вікна — отвори якого хапчиво придивляються мені і любовно та глузливо говорять до мене:

— А-а! То ти, Сяню! Та вже не гороїжся так! Ледве десять років минуло, як ти через нас лазив із такими халамидниками, як і ти! Он, там, у замку, кічки грав. Та бодай подивися на нас — ми ті самі, не змінились, як ось ти!..

Вийшов я перед замок. Уся моя істота аж зідхнула, коли мої очі зустрілись із отією глибокою долиною, у якій лежить місто Бучач, із річкою Стрипою, із тими хатками, що наче сходами зносяться по схилах, які місто оточують. Знову зупинився я на горбі під стінами замку. Знову спогади понесли мене на своїх добрих, вірних, легких крилах. Тут, на цім горбі, дитиною, з головою на колінах Мами перебував я оті нездільні, перед вечірнею, пополудні. Тут мав я першу „політичну” бійку за дівчину, Олю Григорович, із Стршелльбіцким; при помочі здуфалого Долька Сушинського, що вдарив Стршелльбіцкого палкою по голові, я переміг. Проте — остаточну перемогу мала моя Мама, кописткою порахувавши мої кости.

Он, далеко, в долині понад саму річку йде вулиця Мулярська. Попри вулицю, лиш правим боком, ідучи на Луги, стоять хати наших міщан. Он, хата приятельки моєї Мами, Гані Швайкевич, що мала дві

доні Олю й Мину: ця друга соловійком співала, всіх милувала і своїм голосочком дивувала. А її мама, Ганя Швайкевич, — яку інакше не називали лише Бобичка, — пекла предобрий, на всю вулицю пахучий, чорний, житний хліб, який у неї купували всі міщани. Така ж славна була з передмістя, — так звалась частина міста, що йшла до Чорного Моста, — й Таця Височанська, бо крупи, які вона молола — й продавала — були найліпші в місті.

А он, хата Слоцьких, яких красуня доня також колись пишним голосом милувала вухо, співаючи в церковному хорі; яка мене, дитиною, брала за руку й вела до читальні „Просвіти”, що була в хаті Бобика, там, за косцольною дзвіницею.

Кидаю оком на моє місто Бучач. На самій середині „дна макітри”, — бо таке вражіння робить Бучач, стоїть згадана ратуша. Стиль її — розкішний барок з XVIII століття. Збудував ратушу той же архітектор Растреллі, який і церкву Отців Василіян збудував. Ця ратуша у побуті міста й повіту має своє місце. Прокраїнюють її дванадцять прегарних постатей-різьб, які символізують дванадцять чинів Геракля. Люди з сілта й міщани називали ці постаті не інакше, як боввані. Та й батьки до дітей, як інколи дитина вчинила щось ієвторопного, казали: „Ти бовване ратуський!” А і тімназійний професор Палек, математик, мав звичку, розсердившись на учня, казати: „Ти балване ратушскі!” І те „р” мало у нього храпливу закраску.

Мяко вдарив годинник, що на будинку гімназії. Його гомін сповнив оцю чарівну конху — моє місто, огорнув сіру вежу старої ратуші й поплив Стрипою на Луги. А спогади знову роєм отулили мою душу, моя уява знову вдягнулась у ризи минулого. Мій вступний іспит до цієї — для моїх батьків, селян і для мене — колись понадмрійної гімназії. Переступивши поріг цієї — для бідної селянської дитини неприступної —

,,святыні науки”, в моїх груденятах так лякливо товклось серце, що я не то, що не відчував „гордості” гімназиста, а навпаки, вся ця обстановка, це нове ото-

Ця ратуша у поєднанні міста й повіту має своє місце.

чення, ця „утраквістична атмосфера” з надутими, не-приступними, на виду знудженими вчителями вбивала в мені всю мою волю, охоту ходити до цієї школи. Мої

очі — й таких, як я — з вижидливою напругою, під час іспиту, шукали, виглядали: чи не зявиться оте усміхнене, просто — безмежно і широко нам, сільським дітям, віддане й добротою осяяне обличчя о. Адріяна Добрянського. Був він катехитом і вчителем у цій гімназії, а згодом — і директором її. Він вставлявся за нами, боронив нас, як чинили нам прикrosti, то й не диво, що його поява в класі, його приявність серед нас, приносila для нас повну рівновагу духа, відпружуvala нерви, ми ставали відважні; його постать серед нас давала нам спокій і ми сміло гляділи на це холодне і неприступне, нелюбовю до „Русінуф”, онурене обличчя директора гімназії Юзефа Зиха, на шорсткого Палека, шабельковатого Вонсовіча, непривітного перекинчика Небещанського, перевразливого Лілієна, неоклецого череваня Рембача, зимного Кормана. Щойно з ходом шкільних років побачив я, що й між цими в гімназії учителями є люди серця і розуму, є педагоги: дещо розсіяний, енергійний, завсіди чепурний, чистенький Володимир Масляк; добряга, хоч, інколи, — залежно від „хатного” настрою! — шорсткий Смаль (ми й місцеву приповідку були створили: Смаль смалить, Палек палить!); неприступний, інколи й ущіпливий на язик, а в душі добрий Василь Винар; завсіди усміхнений, елегантний, думкою живий Вайгель; незвичайно талановитий педагог, тактовний до учня й дуже безсторонній Мазур; такий же самий отой горбатенький, дещо неврастенік, але делікатний і з серцем Щирський. Але над усіми, якого ми всі любили, мов найліпшого батька, був о. Адріян Добрянський. Коли його висока постать зявлялася у класі — в душу дитини-учня увіходила радість, охота бути в гімназії. Він перший навчив нас усіх співати недільні тропарі й кондаки, — які я особисто вже знов із конвікту! — що ми їх співали на Службі Божій у неділі, у гімназійній каплиці. Бо для усіх учнів гімназії відправ-

ляли Служби Божі Отці катехити, однієї неділі наш, греко-католицький, а наступної неділі римо-католицький катехит, на переміну. Кожну Службу Божу слухали учні обидвох обрядів.

Була ще в нашій гімназії така прикра й „непривітна” проблема: московільство, кацапство серед учнів. Ця проблема нуртувала уми по всіх гімназіях Галичини — тоді. Бучацькі кацапи-учні гуртувались у кацапській бурсі, там по сусідству церкви св. Покрови. Головні ж опікуни кацапства в Бучачі й повіті були д-р Володимир Могильницький і гімназійний учитель Геців. Перший, поминувши його ідеольгічне наставлення, була це прегарна, добра й дуже приступна та „людська” людина. Був він знаменитий лікар, а свою професію виконував правдиво по-євангельськи. Його ціль, як лікаря, була: в першу чергу дати хорому поміч, а щойно потім ішла винагорода, якщо той хорий міг її, ту винагороду, дати. З вибухом війни його зараз же, в 1914 р., австрійська влада заарештувала й до Талергофу заслала. По війні він уже не вернувся до Бучача, а жив у Сербії. Восени, 1918 р., я стрінувся з одним із його синів, Могильницьким, який у боях із Поляками за Львів, був тоді звязковим між командами на Горі Яцка і на стації Персенківка, — тоді піоручник Михайло Девосир був тут комandanтом відтинку. А 11 листопада 1918, я ще раз цього Могильницького побачив, і знову припадково, таки в розстрільній, у бою, коли ми наступали на кадетську школу, що її Поляки завзято боронили. — Геців, на мою думку, був головною рушійною силою кацапства в Бучачі. Був він молодий, під 35-40 років, елегантний, робив враження холодного, вирахуваного, досить твердо-го тілом і душою „панка”. Він часто на вакації іздив у Московщину. Його жертвами-учні, яких він був головним ідеольгічним наставником у бурсі, це були діти бідних селян із бучаччини, а також із Джурині, що

був тоді твердинею кацапства. З Джурина були в цій бурсі й діти багатіїв. Усі ті наші колеги кацапи були, — бодай у школі, — якісь залякані, непевні, чужі. І ми — може саме й за їх таку чужовату поставу, — їх не любили, ми — Українці й так звані Поляки! Так звані, бо, крім декількох зайд, як син директора Зиха, були це наші діти римо-католицького обряду. І часто траплялося, що всі ми учні, згуртовані ранком під гімназією, ждали на удар годинника „три чверти до восьмої”, коли чорноокий і чорновусий терціян відчиняв нам головні двері до будинку, — ми в натовпі таки добре побивали наших колегів-кацапів. На цей гамір і крик „Бий кацапа!” часто зявлявся о. Адріян Добрянський і зовсім не хвалив нас за вияв такої любови до збаламученої, батьками й Гецівим, молоденської людини. Але ми, також діти, знали одно: „Бий кацапа!” Ну, і били! В усяких таких дитинних „халамидствах” тоді „водив рей” Корнило Кізюк, із Трибуховець, якого я дуже подивляв за його відвагу та вихватність. А ще як я побачив, що його боязко респектують і учителі Ліліен та Корман, то Кізюк для мене був таки героем!..

О, як ся маєш, Сяню! — несподівано вдарив мене голос старенького Івана Рябого, нашого сусіди і вирвав мене з задуми. — Ну, то ти вже дома!..

Привітався я з ним, у руку поцілувавши. Старий розказав мені про свої гаразди, про смерть жінки, про свої старечі недомагання. Ми розпрощалися. І йду далі, у долину, доріжкою. Минаю Круглицю, на якій від вчасної весни, під онтим великим каменем, лежав і лузав зернятка Юхан; добрячий, нешкідливий божевільний, який при гімназійній матурі зсунувся з глузду. От, ми, хлопчицька, вертаючись із гімназії до дому, вже здалеку кричали до нього:

— Юхан! Юхан! Добре тобі лежати?..

А він, поблажливо водив по нас очима, наставляв жменю зернят і спокійно радив:

— Дітоньки! Ось вам, їжте зернята, більше олію будете мати в голові! — і преспокійно поринав очима в синяву неба.

А ми, глянувши один на одного, відходили дещо засоромлені, прийнявши його науку. Ми ж його шанували: неодному з нас, він, коли в нього приходив момент ясності, помагав розвязувати трудні математичні завдання.

Минаю гарну міщанську хату з ганком, таки при Круглиці. Тут приходив я на приватні лекції до моого професора, тоді Тихоліза, який, пізніше, зовсім ополячившись, перезвався на: Тинельський. Попри дзвіницю, попри дім органістого Радзєєвського, з сином якого ходив я до гімназії, попри костел — і я у місті.

Йду якось крадьки; почиваюсь чужо й ніяково. Йду боком, понад потік і понад Стрипу, і відразу виходжу на „палацовий” міст. Перейшовши міст, іду до гори. Минаю почути, будинок суду, скарбовий уряд, магістрат. Над усім володіє церква й монастир Отців Василіян. Усе серед дерев, у мережці зелених бруньок.

Зупинився я аж на горі, перед церквою, що здіймається високо й велично. До церкви й до монастиря ведуть окрильно довгі сходи, на яких по середині зупиняється старенький катехит о. Володимир Лотоцький і, спервшись на палицу, відкашлювався й говорив:

— О-о! Юж чловек стари! Чого сі смієш, ты джусе?..

На цих сходах у половині приставав, мовчки обтирав чоло, старий і, — як сказав я, — працьовитий, великий виховник нашої молоді, катехит, о. Адріян Добрянський; щоденно правив він тут, у цій церкві, Службу Божу. — Тут, де стою, напроти церкви, любив коротко, на цім хіднику, зупинятись, — ідучи на Федір на прохід, — нотар і наш письменник Василь Маковський; перехрестившись, він дальше йшов.

У кремезному мурі, при вступі на сходи, печера, а в ній клячить пустиножитель св. Онуфрій. Біля його

ніг, як і колись, лежать китички весняних цвітів, горить свічечка.

На горі, на площі перед церквою, стоїть — як і стояла — на високому постаменті, чудової роботи, стилю під впливом назареністів, різьба „Непорочне Зачаття Пречистої Діви Марії”. Довкола цієї фігури віdbувались церковні процесійні обходи: у Велику П'ятницю, покладення плацциці, на воскресну утрень, на Боже Тіло, на початок та на закінчення майських молебнів до Пречистої Діви. Пригадую собі: Мама й Тато похилені, сапають у полі; сонце йде до заходу туди, за морги, пахне цвіт дикої яблуні, терену, черемхи, то сік вириваного сапою буряну, роями бренять бджоли, подихає вітрець і прохолодою осушує піт на чолі Тата й Мами; жайворонки то зносяться, то падають і піснею сонце обмережують. Аж, ось іздалеку, мяко, добре прибігає гомін дзвону. Мама, перехрестившись на гомін дзвону, випростовує спину, кидає у борозну сапу, рештками води з баньки миє руки; те саме робить і Тато. Вертаємось уже до хати. Тут, то там, кожне із свого поля, покинувши роботу, йдуть за нами і Маринка Войнаровська, і Ганька Холод, і Грещиха з чоловіком та й інші: вже пора йти на майський молебен. А по молебні, кожного вечора, ось тут, на цю площину виходила молодь, ставала півколом у піdnіжжі статуї Непорочного Зачаття і починала:

„Левадов, долинов несеться звено,
З щебетом пташини зливається в одно.
То Діви Марії днесь празник святий,
То ж скликує церква побожних дітей”.

З першими зірками, з росами, з співом соловя нісся гомін пісні у благословенні, тихі, наші далі.

Далі стою тут: милуюсь і ніяковію! Зайти до монастиря? Від Мами знаю, що з моїх колишніх наставників нікого вже тут нема. Спогади ж далі несуть мене: колись тут, по правому боці церкви, росли крислаті,

високі морви, що своїм віттям укривали ціле праве крило будинку, в якому до 1897 року була прилюдна державна гімназія. Ми малі, а я таки дуже малий, прийшовши на вечірню, — дві години скоріше! — лазили по тих деревищах, морвами зайдались; а дехто з нас і каменем жбурнув, щоб ізбити трохи того солодкого овочу. Інколи камінь і у вікно полетів. На брязкіт скла, на поверхі відчинялося вікно, те біля самої церкви, з нього висувалася рівно зачесана голова, вітер повівав червоною гарасівкою, що вязала вишиваний комір сорочки, розхилялась розстіблена маринарка гімназійного учня, що мав на комірі маринарки три золоті пасочки; і рішучим голосом голова кричала:

— Гей! а то котрий драбуга збив вікно? Вже, мой, іду там! — і голова зникала.

А зпоміж нас, хтось, зсуваючись стрімголов із деревища, кричав:

— Втікаймо, бо за таке Фещак бє, і то лупить!..

І за декілька хвилин бігу ми стримувались аж під горою Федір, задихані, засапані. По деякому часі, навравшись на ямах у гудзики, ми, одинцем, крадьки, якби нічого й не скоїлось, вшнурувувались у двері церкви — на вечірню ішли.

Минуло декілька років, а о. Яким Фещак ЧСВВ був моїм префектом у конквікті Отців Василіян у Бучачі; Івась Скрутень — пізніше о. Йосафат ЧСВВ — був у тому конквікті моїм цензором; Петро Пушкарський — пізніше о. Павло ЧСВВ — був моїм інструктором; був тут і о. П. Луцик ЧСВВ. Були там зі мною: й живий, але й бунтівничий Ган, і поважний збиточник Стах Кос, і замріяний Ендрик Лепкий, і понурий Юлько Домазар, — усі вони пішли у світські люди. А Юзько Рибачук, із яким я в гімназії сидів у одній лавці, пішов у світські священики.

Врешті, хто б там не був тепер із нових ігumenів, я таки хочу піти й відвідати його. Іду сходами до го-

ри. Вікна монастиря цікаво й прихильно оглядають мене; та й пізнають мене. Спершу, входжу до церкви. Дякую Богові, що по шістьох роках такої непевної мандрівки зволив мені вернутись до хати. В церкві ж така сугуба тиша, що й те світло сонця, що вливається крізь вікна, зі мною шепче молитву. Й бачу великі зміни! На стінах монументальні мальовила, олійно-темперні, які в низу, на кожному, попідписані: Дідушенко, 1916. І ці мальовила внесли в церкву багато нового життя. Поглянув я й на хори; колись, як конвіктант, що ранку, перед відходом до школи, вислушував я, із усіми конвіктантами розуміється, Службу Божу. А кожної пятниці у 6 годині ранку всі ми співали Службу Божу за душу фундатора церкви, монастиря й конвікту графа Миколу Потоцького, т. зв. Каньовського, що його величезний портрет висів високо на стіні у лівій наві церкви. Ще бачу я при престолі о. протоігумена Плятона Філяса, о. ігумена Маріяна Повха, о. ігумена Миколу Лиска, о. Методія Сапрона, о. Якима Фещака... Бачу, як мене малого, ще в синій суконочці, — як це колись у нас водилось, що всі малі діти в суконках ходили! — бере на руки о. Дионісій Ткачук ЧСВВ — геть пізніше, перший Архимандрит Чина, по реофрмі, умер з початком 1944 — й несе мене до захристії, а звідти в монастир. Добре пригадую собі, коли мене внесли в ті суворі коридори, на стінах яких висіли ікони, портрети; як несли мене по сходах біля того великого Розпяття; як внесли до великої й соняшної кімнати-келії. Ченці щось до мене говорили, великих яблук надавали, але мое серце дуже билось, трохи не вискочило, а в голові товклась одна думка :

— Хоча б швидше віддали мене моїй Мамі!

В цій церкві навчив мене старенький о. В. Лотоцький служити до Служби Божої. Бувало, в місяці маю, щоденно ранком, іще перед початком науки в школі,

ми, учні, прибігали до церкви, ставали в гурт і, під час Служби Божої, співали пісень. Починаючи „В страсі і в покорі”, далі „Єдинородний Сине”, „Святий Боже”, „Пісню Херувимів”, „Піснь побіди”, „В сильній надії”, кінчали піснею „Благодарім Христу Богу”. Не раз із захристії виходив згаданий о. катехит на Службу Божу, в нього у руках чаша, права ж рука з окулярами на верху зложеного на чаші воздуху, очима ж шниряє поміж нас, хлопців, поволі ступаючи. Зупиняється перед трьома ступнями сходів, що їх мав сходити, — щоб із пресвітерки вийти на церкву, — і на всю церкву кликав:

— Островерха! Ходи-но, послужиш! — і йшов до престола Божої Матері, не оглядаючись більше, а я за ним.

Зазирнув я й у правий кут церкви, коло входу; там бувало завсіди стояла дерев'яна, невеличка коробка, а в ній тонесенські, подовгасті, жовті свічечки. Від утріні починаючи, через усі Служби Божі до кінця співаної, ходив із тією коробкою і з сплетеними палаючими свічечками проміж людей старенький, сивоголовий господар, у білій довгій жупанині у літі, у новому сіраку в зимі, з однією ногою, на другій куля; хто лиш кинув йому до коробки грейцара, він із словом: спасибіг, додавав одну свічечку, вплітаючи її до інших, наче до смолоскипу. Старенького уже не було в живих — забрали й коробку його.

Молитва, спогади, тиша, яку лиш вічна лямпада оживляла, добре мені на душі зробили.

З церкви пішов я до фірти. Задзвонив. Дуже вже голосно той дзвінок задзвонив! Відчинилося віконце і зза окулярів блиснув добрий, лагідний усміх на обличчі того скромного праведника брата Йосафата Рогатинського ЧСВВ.

— Ого-го! Хто ж то прийшов до нас! — і цоркнула велика брама, фіртою звана, відчинившись.

По довгім „А що, а як, а коли, а що ж далі?” я запитався:

— Є Отець Ігумен дома?..

— Так, є! Ідіть просто до них! Думаю, що ще не забули котра келія о. Ігумена? Ваші Мама були тут раненько на Службі Божій і вони сказали їм, що син вернувся!..

Іду повз трапезу, до якої двері відхилені і я вже не бачу того довгого, білою скатертю засланого стола, біля якого — після трапези ченців — засідали до обіду ми, конвіктори, з Івасем Скрутнем, цензором, на чоловому місці. Іду сходами попри Розпяття, біля якого висить дзвінок, що скликає ченців на молитву, на іду, і, вийшовши на гору на коридор, звертаю у ліво й тут же двері до келії ігумена.

Познайомився я з Отцем Ігуменом. А був ним тоді о. Степан Решетило ЧСВВ. Один одного невзначай оглядаємо. Поволі наша розмова набрала живости й зацікавлення. Його цікавили справи колишніх воїків армій, обставини їх тепер у таборах. А далі, його розмова сповнилася широго і теплого тону його, такої характеристичної йому, сердешної палкості. І він став розказувати мені:

— ...А прийшли вони, Поляки, в нашу хату, то відразу взялись господарити, але по „шляхецьки”! Позаарештовували всіх видніших наших світських священиків, світських громадян, а також не поминули й нас, монахів! Аякже! Зазнав і я того Домбя! А зі мною там сиділи й наші Отці; між іншими: о. Северин Бараник, о. Дионісій Головецький, о. Микола Головко, о. Софрон Дякович, о. Йосафат Лабай, о. Евген Мальчинський, о. Юліян Манько, о. Йосафат Маркевич, о. Плятон Мартинюк, о. Маріян Повх; з братів же — Герман Бідолаха, Варлаам Шавала, Нестор Шеремета. Не поминула й грабіж наших монастирів — Жовкву та Крехів: забрали з архівів цінні памятки,

то старовинні й історичної вартості книги, фелони тощо.

Ще звернув мою увагу, що вже заноситься на те, що уряд Польщі, і то демократичний, незабаром почне кольонізувати наші, українські землі, зокрема Поділля. Зійшла наша розмова й на видні зміни в устаткуванні церкви.

— Бачу, — кажу, — що Отці так гарно церкву прикрасили, такі монументальні олійно-темперні фрески пишаються!

— А-а! Це вже заслуга о. Епіфанія Теодоровича! Своїм дипломатичним тактом, своєю обдуманою відвагою, здобувши собі серед Українців, старшин московської армії, симпатії, він дістав від них і матеріяльна руштування, і робітника, і фарби, і мистця Дідушенка! І церква набрала ще більше краси!..

Вкінці, ще звернув мою увагу на деякі симптоми, що й у спокійному Бучачі починається серед наших прокидати національне життя.

Щойно по цих відвідинах пішов я зголоситись на поліцію. Пішов я ринком повз ратушу, сходами вийшов на „колійову” й нею подався до гори. Моя хода набирала сміливости, кожен дотик моїх стіп до цієї моєї рідної, з дитинних років моєї землі, вносив у серце освоєння, моя чужість іщезла. Наблизившись до великого будинку народньої школи „на бараках”, де я вперше пізнав „ширший світ”, я знову поринув у дитинні роки. І я пішов повз хату гімназійного учителя Рембача, який тут мешкав, — якому після кожної у гімназії конференції вибивали всі вікна! — і став я зноситись до гори по тих безконечних сходах. На горі перед будинком я зупинився. У школі гомоніла дітвора, як і за моїх дитинних років. У цій школі учив мене, в першій народній, отою шалений „професор” Годоля, що, в лютості, за вуха підносив „тумануф”, аж до крові підриваючи вуха дітям. Але був тут,

після дуже „сухого” о. Регушевського, і о. Евстахій Барановський, наш катехит, що своїм спокоєм, любовю до дітей і тактом мав добрий вплив на наші дитячі душі. Був тут, у четвертій народній, і вчитель Ковальський, Поляк, який для нас усіх був щиро прихильний, мав завсіди привітний усміх, його очі ласково отулювали нас. А на цій площі, попри яку на високім насипі переїжджає поїзд, ми грали тут кічки, гузики, ганяли за мячем, зробленого з кінського волосіння у хаті. Найрадісніші дні дитячої забави бувають під час триденних реколекцій, у великому пості, що їх давав нам ранком і пополудні, наш Отець катехит, або інший Отець, гость. Ця радість дещо припинювалася, ми ставали поважнішими щойно з передостанньою науковою про св. сповідь і коли приходила сама св. сповідь. Траплялось і таке, що я не міг обігнатись від настирливості такого, одного — другого, малого грішника, як і я, і на його наполягання:

— Та йой! Та напиши ми на завтра до сповіди мої гріхи! Видиш, який ти недобрий! Та напиши!..

То я їм і виписував їх, повторивши, розуміється, свої гріхи.

**

Увійшов я до будинку колишньої австрійської жандармерії, там за школою „на бараках”, при залізничному шляху. Дихнуло на мене отим непривітним, задимленим подихом влади, яка на силу впхалась, усякими підступами, брехнею і нечесністю на наші землі. Дижурний поліціянт, проникиши мене прицирливим поглядом, узяв від мене мої папері, переглянув їх, удалив печатку, зареєстрував до книги і холодно, без слова, віддав мені ці мої смішні документи. Так почалося у мойому рідному місті, на рідній землі життя вояка України: „мельдоваць сен трхи рази на ти-дзень”!..

За деякий час я навязав уже приятельські взаємини з моїми шкільними приятелями — Омельком Григоровичем, Михайлом Винницьким, Івасем Бобиком, Миколою Кізюком, Богданом Березою, Івасем Чекановським, Юзком Типкевичем Зенком Ляшевичем, Олексою Кузівим, Миколою Косарчином. Більше заприязнився і з дещо старшими приятелями — з Усусусом Михайлом Гузаром, Генком Колянківським, Михайлом Березою, Харецьким.

У Бучачі мав я ще шляхетної й доброї душі приятеля ровесника — Івася Бека. Був він студентом інституту ім. св. Йосафата в Отців Василіян. На науку туди прибув він із за моря, де й родився. Був це юнак тонкої інтелігенції, твердого характеру, чесна й релігійна душа. Наш сентименталізм, йому був чужий, чого я не міг зрозуміти. Рахуючись у Європі за гостя, він, може й не хотячи, на молодь Бучача дивився дещо згори. Проте, зі мною жив Івась у приязні, що для мене було тоді дивним. Дуже я любив його й цінив і багато вчився від нього, а головно — того критичного, розумного, ясного погляду на світ і тієї непримушеної стриманості в осудах. І він мав добрий на мене вплив. Чи не в 1922/23 зза моря прибула до Івася його рідна сестра Маруся Бек. Вона вчилася в українській гімназії у Чорткові. Відвідуючи свого брата Івася у Бучачі, Маруся, інколи, як гостя щиро бажана, затримувалася у нас у хаті, Зазамком.

Проте, Івась Бек був для мене якимсь святочним, не мого світу приятелем. І я — таки вільніше, ширіше почувався в оточенні моїх шкільних приятелів із дитячих років.

Починав я входити в життя — і в хатне, і в товарицьке, і в суспільно-національне. На бажання шкільних приятелів зорганізували ми виклади з української історії і літератури. Були це вечорі, в невеликому колі приятелів і знайомих, на які ми сходились у хаті бать-

ків Івася Бобика. Доповідачами на цих вечорах були Омелян Григорович і я. На тих вечорах, крім літератури та історії, нічого більше не заторкувалось із тієї простої причини, що на такий виклад часто приходив наш, той чи інший, шкільний товариш, Поляк. Хоч це були наші римо-католики, але вони зараховували себе, — а ми їм помагали й помагаємо досі, зараховуючи їх також! — до Поляків! Між ними ж були напевно поліційні, дешевенькі донощики.

Я ж далі голосився — по деякому часі — уже двічі на тиждень на поліції. Кожне мое зголосення про-кидало в серці біль пониження. А цей біль спонукував мене до живішої участі в національному житті. Та не приходило воно дуже легко — віддаватись національній діяльності. Шість років вояцького життя, походів, мандрівок, пригод, усе те так основно змінило наш, колишніх вояків, характер, вдачу, душу; всі ми були так основно зрушенні, викинені з рейок того щоденного, родинного, суспільного, на одному місці життя, що ми ходили ще, як непритомні, замріяні ма-рива, як чужі, з постійною надією: „Це ж неможливо, щоб не прийшло до зміни! Поляки ж окупували нашу землю! Ще ж нема остаточного рішення про долю Галичини!” Така явна несправедливість нам і в голову не хотіла вміститись; як усі молоді ідеалісти, ми вірили, що Поляк, Москвин можуть бути несправедливі, але ж — ці два народи, це ще не ввесь світ! І ми, колишні вояки, були в постійному віжиданні на зміну. Серце ж боліло, й туга за пройденим із боями шляхом давила грудь.

Але — треба ж було й жити! То я помогав Мамі й моїм сестрам у полі, дещо й коло хати господарив. Та моя уся увага була звернена — пізнати всю європейську літературу, історію мистецтва, яке стало ціллю моого життя. І сам писав я, під псевдонімом М. Осика, поезії.

Перші нариси почав я писати ще в УСС, у с. Соснові, учасною весною 1916 р. Розуміється, був я дуже скромний і скривався з моєю „недугою” писання. Але, якось, на сам Великдень 1916 року, в Соснові над Стрипою, лежу собі на соломі біля однієї хати, що була кватирою нашої чети; сонце в небесах розливає свої благодатні й повні життя проміння, на степу аж до Серету послалась якась добра тиша, ніжे одного стрілу, — а мене напала „нудьга” писати. Написав і сховав до „броцака”. За декілька хвилин підходить до мене вістун Тимочко, з роя Гриця Голинського, та й каже:

— Ти щось писав... Ану, покажи!..

Зніяковів я. А він далі стоїть надімною, як кат, і сміється.

— Ігі, а то що за секрет, що й не хочеш признаєш, що ти писав! — далі наполягав Тимочко, наче військовий таємний розвідник, хоч я так тоді не думав, а він ним не був.

— Та дурниці! — кажу й поволі витягаю з „броцака” маленький зшиток, подавши його Тимочкові.

Цей сів і читає та все на мене глипає. А перечитавши, каже:

— А ти від кого то все відписав?.. І, чисто по українськи, підзорливо міряє мене.

— Гм, який ти дурний! А з чого я мав відписати, як тут і книжки не маю? Ти ж знаєш, що на всю сотню має книжки лише четар Петро Франко, але пильнує їх, як ока в голові! Сам я це написав! — з обуренням признаюсь.

— Диви-диви! І хто би то сказав!..

І це „хто би то сказав!” було для мене визовом і підбадьорювало мене далі писати. Я й писав!

В нашій армії, УГА, писав я докладний щоденник боїв нашого куреня. Дещо пізніше забрали мене з фронту до штабу Х-ої Бригади писати історію бри-

гади. Писав я й до журналу „Запорожець”, який ми, Запорозька Дивізія, почали видавати в таборі в Пикичах, біля Перемишли, у грудні 1920 р., коли я був і начальником культурно-освітнього відділу цієї ж Дивізії. А тепер, уже з моєї хати, посылав я мої писання до табору наших вояків у Каліші, де почала була виходити „Веселка”, літературно-мистецький журнал. У цім журналі вхітно містили ці мої поезії. Форма, стиль, синтакса віршу — були модерні. Критики накидались на мене таки в тій „Веселці” за цей карколомний модернізм. Але за зміст, — що був дуже насичений трагедією, тugoю за програмим боєм, — не жалували мені похвал. Михайло Селегій написав на сторінках „Веселки” велику студію п. з. „М. Осика і його творчість”. Моїх критиків разила моя, у нас, іще й у Галичині, — бо Україна мала свого Семенка й інших — нечувана форма. Хоч, дещо пізніше, деякі наші поети перебрали цю форму від мене. А одна поетеса, до кінця життя писала в цій формі. Розуміється, що ці поети, не раз розмовляючи зі мною на теми цієї форми, й не підозрівали, що Осика, це був я, з яким вони тепер говорять, форму поезій якого уживають.

Листи від друзів із таборів, переважно від М. Селегія з Каліша і від Миколи Малюти з Вадовиць, були прикрі, пригнобливі, пессимістичні: положення наших вояків було безвихідне. А по висилці найкращих, вибраних боєвиків — чи пак, як то тепер, за „старшим братом”, кажуть: „бійців”! — на партизанку в Україну, — яка й закінчилась 21 листопада 1921 року Базаром, де, м. ін., згинув і мій перший в УСС четовий, пізніше сотник, Володимир Стефанишин, із Станиславова, мій приятель, — таборове життя опинилось у темній прірві. А до того, з недоідання, з холоду, стали проявлятись усякі недуги, зокрема — сухоти.

НА СЕЛА

Поволі, поволі життя брало верх! Ми, колишні воїки, ті, що вже були дома, як і я, починали ставати на рейки „нормального” життя. Кожен шукав якоєсь чесної і тривалої праці. Я ж почав навідуватись у сусідні під Бучачем села: Жизномир, Ліщинці, Ріпинці, Помірці. Там мав я шкільних товаришів. Задумав я з ними улаштовувати по селах аматорські театральні вистави. З початку, як звичайно, пиняво воно йшло. Надто — село знайшлося під свіжим вражінням: польський уряд волелюбних і гуманних демократів почав кольонізацію наших земель: з заходу Польщі сунули цілі валки тієї нещасної нужdotи. Смутком повіяло по наших селах.

А книжки я не покидався. Бувало, весною, літом чи й восени, брав я до кишені двоє покладків, шматок хліба й ішов у ліси, ті наші такі густо-зелені, чисті й затишні ліси, — й там на поляні перебував увеський день, читаючи. Мені приспівувало птаство, приглядались ізобережна зайці, інколи й олень, шуміло зелене віття дерев, яке в літі ізмарагдом мене купало, а восени ріжнотонними барвами мене осипало. Наді мною — була блакить і сонце!

У цій розспіваній і пахучій тиші, коли сонце стояло вже найвище, з-далека линула і стелилася луна малого дзвону з дзвіниці Отців Василіян — полуценне „Ангел Господень“. Добра, вікова памятка-традиція, що навіває у душу сизістю давнини! Коли Магомет II, зараз по здобутті Царгороду, 1453 року, своїми опдами загрозив уже всьому християнству, тоді папа Калликст III, 29 червня 1456, видав Bulla Orationum: щоб кожного дня, у полуден, один дзвін на дзвіниці кожної церкви скликав людей на молитву, щоб Бог відвернув від християн велику небезпеку. І з того ча-

су — в полуденъ лунае з дзвиниці дзвін: на молитву кличе!

Інколи на запросини, заходив я до моїх знайомих на село. Якось запросив мене до себе — завсіди увічливий, елегантний, тонкий у поведенні у товаристві і в школі з учнями — о. Евстахій Барановський, — колись, після о. Регушевського, мій катехит у народній школі „на бараках”, а пізніше, коли мене запрошуував, парох села Рукомиш. Був він оженений із донькою о. декана Дениса Нестайка, — якого два сини, Юлько і Зенко, буди УСС, — з панною Софією. Була це прекрасна, жива, стану стрункого панна, незвичайно доброго серця людина, пізніше прикладна й ревна Мама для дітей, добра порадниця для селянок і дуже релігійна та побожна. Родина Барановських була незвичайно мила, гостинна. Діточок було в них, як кажуть, „повна хата”. А що батько й матір не лише по вдачі були характерні, гарні, шляхетні, то й діти їх одно в одно, мов чічки були. Переїхав я у п. п. Барановських чи не дві неділі, гонючи двічі на тиждень до Бучача на поліцію „мельдуватись”. У Рукомиші, було мені, мов у подільському раї. Той тихий і якийсь таємний плюскіт Стрипи за садом, те задумане й проникливо-плянке щебетання соловейка на тій самітній тополі, той мельодійний шум струмочка, — що випливав із під каплички там на горі над церквою, а потім летів стрім-голов із високої скелі, попри печери св. Онуфрія, і вливався до Стрипи. Були його струми хрустально-ясні й чисті, розсміяні, як очі молодості — як усі джерела нашого Поділля, свіжі, ясні, прозорі, тремтливі й здорові.

Любив я дуже цютишу біля цієї старої церкви. Любив я ті ночі, що нишком приходили теплі, добре, благодатні; і, з першою загравою дня на небі, так і відходили. Раз якось, у таку коротку мрію-ніч, коли тепло і роси отулювали душу й серце, вибрався я з най-

старшим сином о. Евстахія, Романом — тоді був він молоденьким гімназистом — у мандри: доріжками, стежками, між полями. Блукали ми по с. Рукомиші, по с. Переволоці, отак, без цілі. Роман слухав моїх оповідань із війни, які оповідав я із щирою тugoю у серці... Світанок, що прорізував на сході небо, треті півні, що гасили зорі, пригадували нам, що пора вертатись до хати. Пані Софія не була задоволена з цієї поетичної мандрівки, ще й уночі, на яку я потягнув Романа. То я вже сам, із зірками розмовляючи, купався в теплих просторах подільської ночі.

**

Одного дня, при кінці грудня 1921, під наше Різдво, сиджу в хаті, Мама порається біля печі. Чуємо, перед фірткою зупинились сани. Мама глипнула через вікно і до мене:

— Та ж це соріцький єгомость приїхали!..

Стук до дверей, двері розчиняються і на порозі хати стає середньо-огрядна постать пароха сіл Сорік і Ліщинців — о. Володислав Носковський.

— Слава Ісусу Христу! — і, не ждучи на відповідь, далі протяглим, рішучим голосом питаетесь: Чи тут мешкають Островерхи?

— Так! Отець добре трапили! Просимо, ходіть ближче й роздягайтесь! — запрошуvalа Мама.

Гість скинув барадицю, сів на лаві й почав, звертаючись до мене:

— Припадково довідався я, що випустили вас Поляки з табору. А від сина Геня знаю, що ви разом із ним служили при УСС. Ну, напевно знаєте й моого старшого сина Зеня, що командував четвертою сотнею у курені Семена Горука.

І поплила жива розмова, яку о. Носковський умів живо й майстерно вести. Витягнувши свого капшука з тютюном, зробив собі сигарку і, затягнувшись нею, каже:

— Та що будете сидіти тут у хаті й місце забирати? Бо є вас тут, нівроку! — і розглянувся по хаті. — Беріть собі, що вам конечно з хати, беріть книжок, хоч у мене є того до вибору, сідайте зі мною, я там на санях маю вже для вас бараницю, і їдемо до мене. Я й приїхав по вас.

— Отче Парох! я дуже дякую! — заскочений запросинами, такими щирими й несподіваними, зніяковіло відповідаю. — Але, знаєте, це зима, сніги, а я муши два рази на тиждень голоситись на поліції...

— А то вже драбня, ота лядська! Прилізли сюди непрошені на наші землі, ще й мороки ссуть нам! Та якось уже і з тим зголошуванням зарадимо! Но, збирайтесь, ходім!..

Взявши дещо необхідного з собою, а також цілий оберемок книжок, сів я на гарні, господарські сани, окутався в бараницю й — понесли нас карі, мов вихор. По дорозі, о. В. Носковський оповідав справді цікаві історії з свого життя. Оповідав, як у 1915 р. Москалі вивезли його на Сибір, до Симбірська, лише за те, що був дуже чинним суспільно-політичним діячем на Бучач і на повіт; як це він у 1919-1920 роках був із УГА на Україні, про свої фронтові пригоди. Сьогодні, не записавши його оповідань, вони вийшли з моєї пам'яті. Він оповідав, а я слухав і очима водив по осяяних сонцем білесен'ях, незаймлених просторах, що іскрились і мінливо жахтили. Подихав теплий вітер, грали дроти при телеграфічних стовпах, усе раділо; по дорозі жовтобрушки, щебечучі, порпались у ланяках, то в розсипаному оброци.

Хата о. Носковського стала для мене, по моїй, другою рідною хатою. Пані Оля Носковська, предобра й праведна душа, з постійним і від серця привітливим її усміхом на вустах, в очах, по моїй Мамі, була мені другою Мамою. Було в них, крім двох синів УСС, ще й дві доні — Марійка і Галя. Перша була вчитель-

кою й учила в місцевій школі, а друга, яка тепер є лікаркою тут у ЗДА, тоді вчашала до української гімназії у Станиславові.

Бувало, вечорами, а надто в зимі, сидимо всі домашні, — Отець, пані-Матка, Марійка і я, — при столі й вечеряємо. Над столом висить наша, стара нафтова лямпа й довкола розсіває тепло, мяке проміння; у печі тріщить вогонь, а Параска час до часу загляне й, докидуючи дровець, також слухає цікавих оповідань Отця Носковського. Оповідати — він мав дуже багато й цікавого. А оповідав цікаво й мальовничо! Про все оповідав — про свою політичну діяльність по селах, про всякі за Австрії виборчі веремії, що їх спричинниками були Поляки, які тоді вже були володітелями у Галичині. Зокрема, як запалений мисливий, оповідав прегарні історії із мисливства. А на дворі свистала, у вікна била, дверима тормосила снігова хуга. Й світу не було видно. Час до часу лиш сірко загавкав і втихав, сковавшись знову до своєї буди, там за стайнєю.

Перебував я на зміну в двох хатах — моїй і в Сопорках, бо треба було бувати часто в Бучачі, де проживалась наша громада до життя — закладали чи пак відновляли діяльність кооперативи, філії „Просвіти”, приготовлялись до шевченківських роковин. Хором проводив то Остап Сіяк, то о. декан Д. Нестайко, помогав же йому — а згодом сам уже вів хор — Михайло Гузар. У хорі співали найкращі сили з міста, з Нагірянки, з Зазамку. Мене — не для самохвальби, а щоб згадати! — запросили на солістого; у soprano була Михалєцька, Міна Швайкевич, моя старша з сестер Юля. Ще памятаю ось таких хористів: Михайло і Силько Винницькі, Михайло Береза, Остап Сіяк, старий Харецький, старий Береза — батько Богдана, панни Рогозинські Марійка, Анда, Оленка й Стефа, замужня Гринів. Мені ще й декламацію призначили.

Постійно, коли я бував у моїй хаті, заходив я до церкви Отців Василіян, служив до Служби Божої, кожної суботи й неділі та перед святами співав із ченцями в крилосі вечірню та утреню. Співав я і в церковному хорі, що ним уміло, з хистом і мистецьким сма-ком проводив брат Йосафат Рогатинський ЧСВВ. Хор мав прегарний добір голосів. „Вірую” — якщо не співав хор — читали Харецький або Береза, глибоченні баси. Найбільший попис цього хору був на відпустах Серця Христового і Чесного Хреста. Тоді, звичайно, Службу Божу співав із сослужителями о. декан Д. Нестайко, що мав прегарний, концертний тенор. Службу Божу відправляли тоді між церквою й монастирем — у простірнім подвірі, а хор співав на горі при вході з саду до монастиря.

Молодь Бучача й склонилась стала все більше наблизитися до себе, пізнаватись. До цього помагали концерти, то скромні вечерниці, спільні прогулки. З наближуванням молоді до себе, наше національне життя набирало більше організаційної сили й вартості.

Бувало, в червні, перед, або й на самого св. Івана „лопушника”, коли достигали черешні, уже по давній традиції, пополудні ішла з парохіяльної церкви св. Миколая з с. Д. Нестайком процесія — благословити поля. Учасники були переважно молоді господарі й господині та молодь. На переді походу ішли — як і я колись! — хлопчеська і сильно видзвонювали малими церковними дзвінками. Молодий господар ніс хрест, а другий поруч його патеріцю; парубки й дівчата несли хоругви, прaporи церковні. За ними на фірі їхав Отець парох, а за ним ішли вірні. Всі співали релігійних пісень, а Отець, час до часу, обабіч польової доріжки, якою ішов похід, кропив свяченою водою поля. Тоді синява неба наближалась до безмеж-жя наших піль, що хвилювали при подихах вітерця, сонце шпарко й по червневому гріло з небесних ви-

сот, білі-білі хмарки, як добрі ангели, пересувались ліниво в просторах, а до них лопотіли — мов дужими крилами — хоругви. Пахли жита в цвіті, повітряно дихали волошки, — несміливо синіми очима зпоміж стеблин усміхаючись, — барвами промовляли маки, гордо яскривили соняшники, зарозуміло шелестів кукіль, блідо рожевіючи.

Процесія доходила до гаїв, — сказали б в Україні, до хуторів, — і тут, звичайно в богача Церенька, у просторому саду, процесійний похід кінчився. Люди поринали в прохолоду дерев, зливались із тінями, розсідалися по траві й споживали що мав, підкріплялись. Отця запрошували до просторої світлиці в хаті Церенька на гостину. З ним ішли й деякі старші браття й інтелігенція. Але вся молодь воліла бути в саду, де кипіла забава, танці, сміхи, радість. Сперті на стріху хати хоругви, прaporи, патериця, хрест, ніби одпочиваючи, сторожили нас. Коли сонце було на дві коцюбі до краю неба, тоді хрест, патериця і хоругви оживали, підносились, знову оживав гомін дзвінків і всі ми рухали в поворітну дорогу, співаючи релігійних пісень.

НАШІ ВЕЛИКОДНІ

Наблизався Великдень 1922 р. Я дуже хотів відсвяткувати його у моїй хаті. У моїй памяті прокидались Великодні з років мого дитинства й, оновляючи душу, цей Великдень робили світлою струєю, що приносила тугу у серці. Не переборщу, як скажу, що такого Великодня, такого свята, ніякий народ — бодай із тих, що я знаю — не має; такої ясности, знесlosti, радости не переживає, як ми — Українці! Наш народ, і зокрема в рідному краї, щиро і з глибокою вірою переважає й переводить піст і Страсти Христові, то й

не диво, що й Великдень приносить юному в його душу найбагатший і найзнесліший блиск, хочеться сказати: сяйво воскреслого Ісуса в хвилині, коли Він із гроба виходить.

У Великому Тижні, вже від понеділка, душу опановує добре почуття: бути кращим, ліпшим, зовсім іншим, якувесь рік. Такий настрій, іще в дитинстві, я черпав із того суворого посту в цім тижні, коли й молочної страви в хаті не було; а Мама й Тато від вечора Живного Четверга, аж до воскресної утрені, уже нічого — крім води — до уст не брали. Той святий настрій я черпав із тих довгих відправ у церкві Отців Василіян, що починались уже у велику середу. А в Живний Четверг, вечором, — ті Страсті, те, по кожному перечитанні св. Євангелії, дзвонення; а після дванадцятого Євангелія неслось і стелилось у вечірній тиші оте сумне, сухе, глухе калатання: дзвони змовкали аж до воскресної утрені.

У хаті ж, уже від Живного Четверга, повно запахів: печеної, дома робленої, ковбаси, мяса, шафрану, паски й баби, що дихали запахом на все село. А виблілені, ясно-біленькі хати зливались із цвітом вишні, черешні, яблуні, груш, у сонці ж гратись чисто-легко зелені тіні ще молоденької зелені, хилитаючись по стінах хати. Мама ще підмащувала жовтенькою глиною, витягаючи щіткою широку кайму, попри стіни в хаті; вимащувала й приспу. Ми ж діти бігали по городах і попід межі хрону копали до мяса, барвінок рвали, щоб прикрасити сир, масло, яйця і мясива. Природа ставала така радісна, привітна; цвіти, зелень, небеса, сонце так тепленько огортали душу й серце.

Пригадую собі. Дитиною я часто занепадав на очі. І я, дитина, лиш терпів цей біль і невигоду, бо мусів сидіти під хатою, на приспі, не міг бавитись із дітьми, а тільки час до часу долучував і мій крик утіхи до їх вереску щастя. Але Мама й тато, інколи, вже та-

ки розпачали зприводу хоріх моїх очей. І ось, одного Живного Четверга, в досвіта, коли зорі починають потапати в небесних безмежжях, коли пахнуть прозоро-свіжі роси, що тремтять останніми тонами пісні словоя, — мій тато, одягнувши мене, бере мене на плечі й іде зі мною до руїн монастирка, ген там, у лісі: до схід сонця уже треба бути там, на місці, і в тім джерелі — що в лісовій, ранній тиші дзібонить гомонем небесних дзвіночків та повінню-співом птаства — промити мої хорі очі. Ще нині я бачу й чую: на сході заграва небо розпанахує, зтиха-зтиха подихає ранній віtreць і першими, що ледве з бруньок розвинулися, листочками дерев ворушить; поплюске, то — збігаючи по каменях — шумить Стрипа; рівно й широко віddихає Тато, підносючись доріжкою у гору до монастирка; я ж, серед цієї містерії ранку, що все більше запалювався на небесах і вже разив мої хорі очі, був повний віри й певности та спокою, притулений до Тата, що давав мені стільки тепла.

Пригадую собі. Великдень! Той наш, пізний Великдень, коли вже зелень, цвіти з небом і з сонцем радіють. Від досвітку, від „Воскрес Ісус от гроба”, грають, і не перестають, дзвони. Всюди повно воскресного гомону. Груди людини стають могутнім дзвоном, у якому серце людини видзвонює: Христос воскрес! В нас повна хата гостей — приїхала батькова родина з Джуриня, а мамина з Швейкова. В хаті гамірно, весело, кушають свячене, піднесено торкаються чарками й вимовляють щиро: на здоровля! На столі повно добра — ковбаса, мясо, яйця, байди накраяної паски й баби. А на Великдень і діти мають повну волю їсти скільки захоче. Користаю з цього привілею й хап за бабу, бо ж солодка, та й на вулицю — там гомін, радість, крик дітвори, стріли з ключа. Але я зупинився коло Карольчиної хати. В неї у комірнім жила Жидівка, вдова, з малим синком. Він був такий маленький,

що й ходити ще добре не міг. Мама його щоденно йшла на роботу, — вона прала в багатих Жидів, — а синка залишала на ласку Бога й сусідів. Великден! Гомін, радість! Травичка, а й та щастям виблискує, зеленіючи свіжо. А маленький Лейзор сидів під хатою, у довгій сорочині, у яку, знитившись,увесь заліз і якось — так я тоді бачив! — здивованими оченятами споглядав на нашу — приятелів моїх і мою — радість. Подивився я на Лейзора й так у серці стало тісно й нудно, що — в мене радість, Великден, є крашанки, баба, є гості, а Лейзор сумний, сумний! Може й голодний? Бо ж сонце вже й до заходу йде, його ж Мами з роботи ще нема! То я переліз через діру в плоті, присів біля Лейзора! Він непевно, лякливо дивився то на мене, то на бабу в моїй руці. Я вломив кусок баби, подав йому — він з смаком зїв. Я ще дав йому — він зїв. Більше не маю! То я бігом до хати, не звертаю уваги на гостинний гамір, беру з стола яйце, байду баби і — на двір та й бігом знову до Лейзора! І Лейзор смашно заїдав свячене яйце і бабу, а я сидів біля нього й придивлявся, як він це все заїдав. Над нашими ж головами, попід стріху на вишку вилітаючи й залітаючи, щебетали ластівки і в подихах вітру шумів ясень.

Але цей, 1922 року, Великден, при цих спогадах, став для мене якимсь іншим, ніж ті в дитинстві. Й те добре почуття — бути ліпшим, як цілий рік був! — було воно, були ті ж відправи, але я відчув дивну тугу за Великоднями з друзями-вояками на фронті, в московському полоні. Мої очі здорові, але батька вже нема в живих. І моого брата з війни ще нема. Та й Лейзор вже нема. Лиш ластівки далі щебетали й — колись молода, а тепер — широка береза всю хату Карольки захистила. Лиш моя Мама усміхом Великодня сповняла нашу хату — як колись, так і тепер!

Довкола церкви св. Миколая повно молоді! Дівча-

та гагілки виводять, „Зельмана” співаючи, то „Ченчик” дрібочучи голосами; парубки „Дзвіницю” творять, то гусаком заганяють. Старші господарі сидять попід церквою, то на мурі над потоком, розмовляючи повагом, спокійно. А картограї у долинках, у траву

Похід із церкви св. Миколая, з XVII. ст.,
на могили борців за Україну, 1918-20.
По середині о. Д. Нестайко, духовенство й вірні.

заховавшись, фербля й „айнундцванціг” ріжуть. Хлопчиська — дзвонять, і дзвонять, і, хоч пріють, не томлються, і ніхто на них не сварить за це дзвонення, і нікому воно не дошкулює! Сяє сонце, весняним теплом тримтить синява неба, на лотоках вода шумить! Із церкви несеться: „Благословен Бог наш”, — о. Денис Нестайко вечірню починає.

ВЕЛИКИЙ СУСІД

Якось, у перших днях по повороті з польського табору, вийшовши з хати на прохід, я завернув — не, як звичайно, ліворуч, а — праворуч: я ж іще не привітав-

ся з кутом Саджавками. Туди, не раз, малою дитиною, у зимі, закутаний по „самі вуха”, я, на мою утіху, тягнув малі санчата, а на них — купа близни, яку моя Мама йшла, за мною, прати її. То ж я йду попри Саджавки, над якими на горі стоїть стара, знайома мені й пишна хата богача Віктора Крижанівського. Йду попри похилені над прозорим плесом води господині, що, закасавшись, перуть близну, а лоскіт ударів праників увесь кут сповняє, так, що вони ледве вчули мое „помагай Біг”. Стрімкою доріжечкою сходжу до Стрипи, йду на Луги, куди хлопчиною, з Мамою чи з приятелями, ходив у літі купатися.

А йдучи, згадав я: сюди, цією ж доріжечкою, над Стрипу, на Луги, до лісу до монастирка, самітно ходив, іще як учень нижчих класів гімназії у Бучачі, о. Лазар Березовський ЧСВВ. Він же й мешкав тут, по сусіству, на нашій вулиці, Зазамком, у господаря старого Думки. Пригадав я собі один фрагмент: неділя, на дворі й сонечко недільне — таке ясне, чисте, як сорочка на Татові й на мені; таке розсміяне і щасливе, як очі моєї Мами. А Мама каже:

— Ходім швиденько до церкви, щоб не спізнатись на Службу Божу, що її правитимуть о. Березовський, ті з бородою. Це ж наші сусід! Колись, іще за моого дівоцтва, їх родичі — батько в них був коваль! — були прийшли сюди з Пиляви або з Стадниці коло Пиляви, й мешкали в старого Думки.

І я, маленький, із подивом пришивався нашому сусідові, коли він, при престолі Божої Матері, в церкві Отців Василіян, правив Службу Божу.

**

І нині, коли мое серце несе мене просторами моїх спогадів, я таки тут не втримаюсь, щоб — хоч дещо! — не вийти з рямок охопленого часу й не піти вперед, зупиняючись на цій скромній, у чернечу рясу огорненій постаті о. Лазара Березовського ЧСВВ.

З Міляно, змінивши своє місце побуту, майже на постійно переїхав я у 1933 р. до Риму. І тут, мої перші відвідини були до моого духовного опікуна Впр. о. Архимандрита Діонісія Ткачука ЧСВВ. В Курії наблизився я й до о. Йосипа Заячківського ЧСВВ, генерального секретаря Чина, який у розмові, тепло очима усміхаючись, сказав:

— Ну, та ж ми сусіди! Білобожниця мое рідне село, а Бучач, моя „рідна” гімназія!..

Під час цієї на пообідній рекреації розмови, дещо осторонь стояв о. Л. Березовський і, непомітно усміхаючись у свою бороду й вуси, щось дуже напружливо говорив очима. Врешті, стриманим і спокійним тоном, промовив:

— А, то ви з Бучача?

— Так! — відповів я.

— З котрого кінця?

— З Зазамку! Таки зараз напроти замку наша хата.

— Ага-га! О, давно вже, як я там був! — і усміхнувся, схиливши на бік голову. — Ну, то й мене вже прийміть у краині! Бо й я там прожив дитячий вік.

І перед моїми очима душі сколихнулась хвиля спогаду: старий Думка, моя Мама, йдемо на Службу Божу, що її будуть правити наш сусід, „ті Отець із бордою”.

Якось у неділю запросив мене о. Лазар на прохід. Ми поволі, крок за кроком, минули Колісей, терми Каракаллі й вийшли на Аппію Антіку. Тут повз церковцю „Камо грядеші, Господи”, повз катакомби, повз Городи Сципіонів, залишивши ліворуч мавзолей Чечлії, ми поринули в прохолодний подих вітру по Аппію Антіка, в пахучі тіні кипарисів, що струнко зносяться обабіч шляху, біля староримських гробівців, у розпалену синяву неба. А о. Лазар ішов та й оповідав за Бучач, за Зазамок, за моого чи пак батькового

стрийка ігумена Островерху, що був і директором гімназії. Далі пояснює й незнане мені:

— А той Думка, що в нього мешкали мої батьки і я, то він не називається так, то люди назвали його „Думкою”, він же зветься Луців. Та й Пудла, отой богач, що живе недалеко старовинної Липи Дорошенка, не Пудла він, а Луців! —

По хвилині, зупинившись біля гробівця старого Сенеки, й мені показавши цього гробівця, він далі говорив:

— Знаєте, я тут, у цій приманливій Італії, чомусь не знаходжу таких гарних, таких радісних околиць, як от, у Бучачі! Луги, ліс там над Стрипою, монастирок на горі; я ж там мій дитячий вік перебув, а по тому Федорі намандрувався...

Часто згадував о. Лазар свої роки, коли в Жовкові редактував місячник „Місіонар”. Були це роки, коли виринула необхідність покинути етимологічний правопис і перейти на новий — фонетичний.

— Зміна правопису тоді, о, це була справа дуже вразлива. Хто переходив на фонетику, хто покидав оте „їр” і „йор”, той був зрадником народу. Але в нас, у Чині, ця зміна пішла легко: порозумівшись із наставниками, я перейшов у місячнику на фонетику, та й годі!

І так, усе згадував цей скромний, але діяльний, живий та видний чернець: і про с. Мозолівку, біля Підгаєць, де народився (17.XI.1868), і про Бучач, де скінчив народню школу і перші чотири кляси гімназії, і про Станиславів, де скінчив гімназію й матуру здав, і про Львів, де на університеті студіював теологію й де (12.III.1893) Кардинал Сембраторович висвятив його на священика. Згадував, як у 1896 р. вступив до Чина і як він 14 років редактував „Місіонаря”; як 13 років був ректором української Колегії у Римі. І всі ці його спогади не носили на собі й тіні хвальби, а бу-

ли оповиті сентиментом таким, як і Луги, монастирок, Стрипа, його хата, батьки, вуянка. Правда, при тім усім, був це муж твердого життя і праці. Його вихованки з колегії у Римі ще й нині згадують невгнутість, твердість, дисципліну його.

— О, не раз ота твердь нашого ректора о. Лазара Березовського доводила мене до плачу! Але він був неподатний, неуступчивий! А нині — я вдячний йому! Нині я високо ціню цю його рису виховника! — говорив мені один із його виховників, високий достойник і сам твердий.

Тонкий знавець, о. Лазар, рідної мови, кожним новим словом він захоплювався, але дуже гостро виступав проти чужих, московських чи інших, впливів у нашій мові. Він радше тримався тих конструктивних і чудових та незаступних наших архаїзмів. І за це похвалає наших мовознавців і вчених — Степана Смаль-Стоцького, Василя Сімовича, Івана Зілинського, Павла Зайцева. Переклади святого Письма, псальмів у о. Лазара виходили сущі перлини поетичної душі.

Отець Лазар оповідав мені, а Римською Кампанією пустував легіт теплого вітру, несло гірким запахом материнки, ліниво стрикотіли цикади і спеку римського літа колисали, сонце хилилося до заходу і спалахувало в далеких вікнах хат села Фраскаті в Апенінах.

**

Іще раз зустрінув я цього тихого, цікавого ченця, поету-ченця, тут, на землі Вашингтона, куди і його занесла воєнна хуртовина. Вже старий був, підтоптаний зовсім. Але — до останньої хвилини не показував своєї старости, якось боронився перед нею, увесь час неначе легковажив нею. А на самоті, на клаптиках останніх сторінок свого життя, перед собою він признавався, що він таки старий.

Ось, перед моїми очима, скромний і старечою ру-

кою складений та зшитий записничок. На першій заголовній сторінці, червоним олівцем, тремтливою рукою написано: СПОГАДИ. Але це вже лиш коротенькі фрагменти, силуети. З першої сторінки — туга несе його до Матері його. Пише:

„Співанки моєї матері при колисанні малої Гелі:

Ой, ходить сон коло вікон,
А дрімota коло плота.
Питається сон дрімоти,
Де будемо ночувати?
Де хатинка теплесенька,
Де дитинка малесенька”.

Тремтлива, несмілiva, якась недобачлива рисочка й далі інша пісня:

„А ти поїхав, мене понехав,
А я бідненька плачу.
Виплакала-м очі,
Темненької ночі,
Що світонька не бачу”.

На наступній сторінці:

„Пісня свящ. Заклінського:

Там, де Тиса Чорна,
Білу здоганяє”...

І не докінчивши писати пісні, пояснює:

„Це була пісня моєї мами”.

Рисочка, й далі тужить:

„На Стадниці — я малий слухав, як старенька бабка моєї любої вуянки грала на гітарі. Ох, як часто, вечорами, на весні, сідали ми на призьбі — над вишнями хрущі гуділи, в ставку жаби розривалися... А довкола тихо-тихо, поле безкрає”.

І що сторінка дальше, то важче читні рядки. Ось, майже несхопно написано:

„Мій ліс — монастирок — захід сонця — Стрипа — шумить — спів пташки — мрії — добре — молитва — праця й щастя та й горе.

„Мислю — де ні словечка неправди, ні неправдивого — моя берізка.

„Усі жертви, що їх Господь від нас домагається, повинні нас зробити дозрілішими до Божих плянів, що звичайно є інші, як наші.

„Ох, як же то шукається часом тих місць, де жилося з добрими людьми — здається, що там їх доброти світло ще світить, що там пахне їх душою.

„Чому я любив ліс, його шум, його зойк під час бурі? Яка то величня оркестра природи з громами, блискавицями.

„Діти бавляться баньками з мила. Яка люба забава! Ми всі такі дитинні — любимо миляні баньки...

„Чим біжче чоловік Бога, тим зір душі його ясніший і тим більше, тим краще бачить він Богі дороги провидіння Його над людьми.

„Бог має для кожного, що доброї волі, готову ласку свою.

„Боже, дай йому добру волю і ласку. Не дай йому загинути. Пішли йому яку зорю, що показала б йому дорогу батьківщини небесної!..

„Чому один свою душу замикає перед Богом, а один її відчиняє? Тайна!..

„Бог не дивиться на те, які ми були, але на те, які ми є.

„Сказав Господь:

„Мої думки не твої думки,
й мої дороги не твої дороги,
але мої думки й мої дороги,
ліпші, як твої!

Да буде воля Твоя!

„Звичайно спільне горе людей і чужих собі зближає; чи й горе війни зближить народи? Здається, трудно.

„Ох, ліси мої шумні,
 поля широкі, розлогі,
 які ви мені тепер
 далекі, недосяжні!..

„Мій дитячий вік прожив я то в лісі, то в полі. Там учився, придивлявся, молився...

„Обовязок і любов повинні йти впарі. Кулявий той обовязок, де любови нема.

„Господь ніякого доброго вчинку не пропускає без нагороди, а як і нічого не дає зараз, то просім доброї смерті.

„Часом у душі щось озивається, що тужить за добром, за спокоєм, за красою — то ласка Божа прикликає до Бога, вічного добра, краси, миру.

„У сміху плакати, у плачі сміятись — то фільософія грецька. Грецькі статуй мають уста зложені на-пів до сміху й плачу. Є те саме, що каже апостол: тішся, неначе б ти не тішився, плач, неначе б не плакав.

„Не журись! Чи Ісусу Христу не така мила була мірра, як злато, що принесли три Царі? I має твоє за велике може стати. Удова більше дала у скарбонку, як багачі, а дала дрібку”.

I врешті, останні рядки, зовсім розгублені, тремтливі не лише своїми лініями, а й — це вичуваєте — своею думкою: неначе душа починає шукати самостійної, Ясної Дороги. I старець, що не хоче явно признатись до старости, ледве креслить:

„Чи я ще що можу? Можу ще що зробити?
Кажуть, що я щось зробив, а я бачу дрібноту самої.
— Чи можу ще що?”

Виринає й основна риса правдивого ченця: усе життя — правила, точність, дисципліна, а все те охоплене чорною рясою, мантією, заслонене каптуром і звязане чотками й хрестом. Ось, останні слова о. Лазара:

„Я знаю. Я вже старий, вже знаю, коли яка година — то й буджуся, коли треба — пята. А треба скорше, прошу свого ангела, то він збудить рівно на годину, як утяв...

„Життя всеньке як на долоні, від початку, аж до нинішньої хвилини” —

I прийшов 27 лютень 1952 року, в монастирі у Глен Ков, на Лонг Айленді:

до грудей пригорнув Розпяття, що його дістав 19.VI. 1898 року, складаючи вічні чернечі обіти;

довкола смертного ложа, у чорних мантіях, із каптурами на головах станула вся чернеча братія і відхідну молитву читає над рабом Божим Ієромонахом Левом Лазарем Березовським Чина Святого Василія Великого.

**

А там, на рідній землі, у монастирку, над Стрипою, чисті джерельні струми води, спадаючи зі скелі, мов срібними дзвонами видзвонюють благальну молитву, заупокійну.

ЗА ГОМОНОМ ЛІРИ АПОЛЛОНА

З Бучача вийшли й передові люди нашого духовного, культурного життя. Були вони бучаччани, а були й такі, що лиши ходили тут до гімназії, яка спершу, від XVIII століття, містилась у Отців Василіян під їх проводом, а при самім кінці XIX стол. — чи не від 1897? — перенесено її до нового, державного будинку. З того часу ця гімназія називалася „утраквістична”. Ця назва носила на собі правдиво австрійсько-польський глум і дотеп! Бо була ця гімназія чисто польська, а допущено було вчити в ній лише „руську мову” і „руську релігію”, лише для Українців, по українськи. Все ж інше було подаване в польській мові.

Та ходімо до теми. Цими духовими світочами, що вийшли з Бучача були, між іншими: згаданий о. Лазар Березовський ЧСВВ, о. архимандрит Теодосій Галущинський ЧСВВ, о. Йосип Заячківський ЧСВВ, о. Павло Пушкарський ЧСВВ, о. Йосафат Скрутень ЧСВВ, Осип Назарук, Іван Балюк, Іван Німчук, Микола Шлемекевич.

Та я буду вже триматись далі лише років 1921-1923, і лише поетів.

У Бучачі, як не помиляюсь, не було якогось певно означеного і постійного осередку, в якому гуртувалася б наша молодь, що пробувала свої сили в пері. Була одна-єдина українська родина, де освічена молодь Бучача й околиць часто сходилася й тут, — на радощах, жартах і фліртах молодості, — інколи, несміливо й крадьки, виявляла свої таланти. А була це

родина Клима Рогозинського, там за гімназією, над Стрипою. Ця родина мала сім доньок. Дві найстарші, Данка й Стефа, були замужні з інженерами Гринівими, братами, з села Долина над Дністром. Усі ці доньки були цікаві, живого ума, зокрема Стефа і Янка, гарні й приємні та товариські. До Рогозинських часто заїжджала їй молодь із священичих родин із околиці Бучача, зокрема — Зубрця, Сорік, Сновидова, Соколова, Скоморох, Трибуховець, Рукомиша і з інших сіл. Інколи тут кипіло, наче в улику: співи, гра на фортепіані, літературні новини, а бувало, що Стефа й фільософію порушувала. Але, щоб тут міг хтось із молодих поетів перечитати свої твори, обговорити їх, почути вмілу їй щиру критику — цього, ні! Місто Бучач, із своєю обмеженою атмосфeroю, із своїм „немо профета...”, було таки за-маle!

В Бучачі, за моїх хлопячих років, жив поет Володимир Масляк, мій гімназійний учитель. Усі ми, учні, знали, що він поет. Одна його поезія була в шкільних підручниках. Коли, під час „години”, В. Масляка здоганяв гомін ліри Аполлона їй він „непрітомно” сидів за катедрою й творив нову поезію, тоді ми, в лавках, були „в съомому небі”: кляса безсловно кипіла, шушукала, капости чинила. Поет, прокинувшись, уже перед самим дзвінком, на „всю гімназію” по-своєму кашельнувши, по-доброму вибухав:

— Ой, як притисну, то буде дрантє летіти! Ягнич!
До таблиці! Пиши задачу!...

Ягнич за крейду, терціян же за дзвінок, а наш поет:

— Повторіть собі стару лекцію. Усіх буду питати, гірко буде тому, хто не буде знати! — А змірявши Ягнича, додавав: Скажи мамі, щоб тобі справила нові штани, бо ці чисто, мов на теля вшиті!..

Сам В. Масляк — високий, стрункий, одягався дуже чепурно, завсіди легко наперфумований, чисто ви-

голений, рівно й дбайливо причесаний. Хотів бачити їй учнів своїх такими ж.

Стрінувся я ще з ним у 1923, у червні, у Сороках, куди він, старий мисливий, приїхав до свого приятеля о. В. Носковського. Вдвійку з ним, пішли ми в поля, на прохід. Розмовляли ми про воєнні часи, зійшли й на поезію. Врешті, подивився на мене й каже:

— Молодче! Скромний ти, небоже! Та ж я знаю, що й ти пишеш! Ану, прочитай мені дещо з твоїх писань: але нового читай, бо те, що є в „Озимині” я вже знаю! Ось, маю тут твою збірку! — й показав мені.

Був я цим до краю заскочений і зніяковілій. По перше, це ж мій учитель, той рішучий, а інколи й шорсткий учитель; по друге, це ж старий поет, якийсь такий увічливий, мякий, дуже привітний, а це для мене непривичне в нього. По хвилині, сівши на поляні, я витягнув свій записник і лише дещо перечитав йому. Він мовчки слухав, придивлявся мені, а по закінченому читанні сказав:

— Нова форма, новий стиль, нові образи, бо й інші життєві шляхи твої й таких як ти, — мені вже невідомі!

І непорушно задивився на дві ящірки, що недалеко наших ніг грались у сонці.

А над полями розіслалась соняшна тиша. Злегка й рівним віддихом пробігав легіт. Безмежжя ланів збіжжя, лініво коливаючись, перепливали. Повні й сittі колоски жита й пшениці, важко схиливши, один одному, похитуючись, шептали соняшні новини тиші. Де-не-де різко заскрготіла сорока, червінню ударив цвіт маку, але спів жайворонка, синява волошки і спека — наша, та благодатна спека! — знову привертали гармонію соняшної тиші наших подільських піль.

Знечевя суголовками шугнув заяць, аж трави захвилювали.

Струнко здивувалася дивина і сині дзвіночки за-

дзілінъкали, а сполохані джмеліки, що нектари пи-
ли, на проміннях сонця забриніли.

Більше я вже не зустрінув Володимира Масляка.

Якось зовсім припадково сказав до мене Мілько Бінер, мій шкільний друг, і який знав, що я „пишу”, — щоб я зайшов до Мілька Філленбавма, нашого спільногого шкільного друга, бо „й він бавиться дурницями!” Я недовірливо поглянув на нього — не жартує він? А він:

— Ну, що, не віриш? Кажу тобі, він пише поезії, читав і мені дещо! І то по українськи пише!..

І так заприязнився я тісніше з Філленбавмом. Він таки справді писав поезії у нашій мові. Була це лірика близкучого, гнучкого стилю, — як пригадую собі, — наближена, формою, до О. Олеся, але й не бракувало впливу на неї тодішньої модерної французької лірики. Не раз, у його хаті, при чаю, ми читали собі наші поезії, критикували себе взаємно, — ми жили тими поезіями.

Якось приходжу до Філленбавма, а він увесь урадований каже мені:

— Постійно забиваю запитатись тебе! Чи ти знаєш отого симпатягу, схимника-затворника, поету Юліяна Міськевича?..

Спокійно дивлюсь на нього і спокійно відповідаю:

— Десь я таке прізвище чув, бачив, може й знаю...
Але, на жаль, не можу нічого докладного сказати...
Хто він, де він живе? Який його псевдонім?..

— Він недавно прийшов до Бучача, гімназійний учитель, призначений до нашої гімназії, живе недалеко від нас. Його псевдоніму не знаю та й він не дає тепер до друку нічого. Людина дивна; мовчаливий, замкнений і дуже вже скромний.

Ми вмовились обидва, що підемо до Ю. Міськевича й він представить мене йому. І одного дня ми так

і зробили. І я пізнався з цим справді затворником, схимником, поетом глибокої і вразливої душі, ніжного серця, але великої сили духа — Юліяном Міськевичем. Приятелювали ми недовго, лише півтора року, — бо я незабаром виїхав із Бучача, — але ми, довго шукаючись, знайшли себе! Це, в моєму житті, була єдина, правдива, нескаламучена, чиста і беззастережна приязнь двох душ і сердець. Іще сьогодні, по стільки роках нашої розлуки, від 1923 року, я відчуваю, що ми живемо в приязні, хоч він при кінці 1941 року помер. Був він на яких десять років старший за мене.

Його батько був учителем і управителем школи в Переялоці біля Бучача. І мати його була там же учителькою. До гімназії ходив він, як не помиляюсь, у Бучачі. Фільософію студіював на львівському університеті, брав живу участь у боротьбі з Поляками за університет, був приятелем Адама Коцка, що його Поляки застрілили, Від молодих років любив він самоту, дуже багато читав, а вдачі був мрійливої. Був він глибоко релігійний. Як поетична натура, був він незвичайно вразливий і пристрасний. Іще в гімназії — як це він сам невзначай натякнув мені — почав писати поезії. Перші ж його поезії, друком, з'явилися у **Літературно-Науковому Вістнику** в 1911 році. Михайло Грушевський не тільки вхітно містив їх, але й наполягав на Ю. Міськевича, щоб він писав поезії. Його поезії були якогось дивного, містикою овіянного, кольору. Пильно опрацьовані, своєю формою викінчені: з них дихала вічність. Не писав він багато, але те, що написав, змістом і формою було дуже багато. Десь, чи не в 1912 році вийшла збірка його поезій, — заголовок сьогодні я вже забув, — яку він мені лиш показав, але перечитати таки не дав. Правда, дещо з його поезій у рукописі, дві чи три — як і у Філлденбавма! — я просто „вкраяв”, але з хуртовиною 1939-1945 усі вони пропали разом із моїми рукописами. Був він

одружений із дуже гарною, добрих прикмет жінкою, але вона, не довго з ним поживши, декілька років по шлюбі померла. Не знав я її — пізнав я його, коли він уже був удівцем. Але він постійно носив у серці тугу по ній і дуже за нею банував, не скриваючись із тим.

Кожна моя вільна хвилина, коли я був у Бучачі, була присвячена зустрічі з Юліяном. Весною і вчасним літом та осінню ходили ми на далекі проходи в ті наші, такі наші поля. Звичайно, виходили ми перед заходом сонця, коли селяни вже йшли з поля до дому. Коли — днем утомлена, сонцем насичена, вітрами надихана — повна самота слалась понад полями, стелилась доріжками, отулювалась суголовками й обніжками, в їх шовкові ті подільські трави! Наші розмови, звичайно, торкались мистецтва і літератури Європи. Дуже тонко вмів він скритикувати творчість наших тогочасних письменників. Сам же він абсолютно схильявся до літератури, поезії, в основу якої входив містичизм. Пригадую собі, то я від нього уперше навчився глядіти на Бодлера й розуміти його, як людину вразливо-терплячу і релігійну. Переважно, Юліян говорив, а я з великим зацікавленням слухав його; він либо й і не знав, що ставав моїм учителем. Його сині очі ясніли глибоким і чистим блиском неба і здавалось, що й воно було заслухане в його мову. Ми йшли вузенькою, польовою доріжкою. В смеркну хвилину, обабіч доріжки непорушно мовчали збіжжя. На заході по сонцю ясніла-палала охрово-киноварна парча. А небо наливалось останніми співами жайворонків. Ми не йшли, а плили, бо землі під собою не чули, розмовляючи.

Врешті, він несміливо просив мене, щоб я перечитав йому дещо з моїх „останніх” писань. Коли ж, на його наполегливість, подавав я йому мій зшиток, щоб він сам собі переглянув, тоді він сказав:

— Твої поезії, біль твого серця. Я, читаючи їх, не

відчую твого болю серця, як це відчуєш ти. Ми тут на самоті, лише обидва, то читай твої поезії, немов би ти їх щойно писав...

Якось на такому нашому проході, він мені порадив, щоб я із Філлэнбавом вислали наші поезії до „Митусі”, що близнула тоді у Львові. Адже ж, „Веселка” містила мої поезії! На це я йому сказав, що „Веселка”, це окремий гурт людей, скромних і не зарозумілих, — хоча й модерністів, — яких лучить така ідея, якої „Митуса” не має. Але ми, Філлэнбав і я, вислали по декілька невеличких наших поезій до „Митусі”, яка й не помістила їх, бо... більше не вийшла. Відповідь дістав я від ред. Р. Купчинського, що поезії наші будуть поміщені у календарі „Червоної Калини”, чого я з трепетом у серці, не діждався ніколи!..

Інколи, пливучи просторами піль, зупиняючись на коротке читання своїх — чи когось із сучасних поетів — поезій, наслухуючи бриніння ситого і здуфалого джмеліка чи простака жука, Юліян Міськевич несподівано, але рішучо й невідкладно вstromляв свою руку до моєї кишені й швидко говорив:

— Поезія, душа й серце! Але ж ми люди, по земліходимо! Я знаю твоє положення, хоч ти про нього не говориш... Прийми цю дрібничку, що „аж ми стидно”, бо й я не багато маю!...

Хоч як було мені й прикро, й ніяково, але Юліянові відмовити, це все одно, що приязнь запропастити. А я, без нього, без його серця, без його такого глибокого й перетравленого знання, без тієї взаємної пошани до себе, — не міг би був тоді обійтися. Я був певен, що як я росту, то це завдяки Юлькові; хоч він і чути не хотів, коли я йому лиш про це натякнув, а ще й казав:

— Навпаки!

В червні 1923 вийшла в Каліші, в таборі, збірка поезій трійки: Евген Маланюк, Михайло Селегій, Ми-

хайло Осика, під заголовком „Озимина”. Одержавши пачку з першими примірниками „Озимини”, — перші два примірники, поклавши на них відповідні присвяти, я зараз же поніс мені по душі найближчим — о. Степанові Решетилові ЧСВВ і моєму Юлькові. Юлько, взявши збірку до рук, більше нею зрадів, ніж я — Михайло Осика.

Під час вакації 1923 вибрались ми — і його старший брат Володко, почтовий урядовець із Krakova — на прогульку до монастирка. Ішли ми Лугами попід ліс, понад Стрипу, поринули у вузьку доріжку лісу, по якій сонце з тінями гралося-переливалося і зо співом птаства зливалося; а Юлько згадував свої молоді літа пережиті з братом. Його спогади якось сумно плелись. Вийшли ми на гору, серед руїн церковці сіли над джерелом, що нишечком тримтіло, за проміння сонця хапаючись. Розложили ми наш харчунок, попоїли, чистою запили, а джерельною, над якою сиділи, таки зараз і з спрагою розпустили й про всячину розмовляли. Шум лісу, здивований заяць, цікаве волове очко, воркотіння диких голубів і простори, простори, що лише з синявою неба єдналися, — давали нашим серцям і душі повне щастя. Ми станули на стрімкій і високій скелі, біля абсиди церковці. Під ногами біжить від джерела струмок презимної води і буйним летом падає у долину й крізь гущавину лісу несеться дальше, аж до Стрипи. А Стрила пливе он, там, далеко, осонянінім яром, прудко бе об береги, плюскоче, шумить, робить тут гордій закрут на право, поза Жизномир і, чудовими й стрімкими та зеленими й високими берегами лісів охоплена, пливе на Скоморохи й дальше до Дністра. Юлько від Стрипи піdnіс очі на верх Крукової Гори. Дивний смуток плив із його синіх, мов волошки, очей. Ніхто тоді не знов, — ні він, ні його брат Володко, ні я, — що це були його останні місяці його притомного життя перед нас.

Восени 1923, звільнившись із конфінації, виїхав я на працю до Станиславова. А Юлька Міськевича, незабаром, повезли до дому умово-хорих біля Krakova, де він перебував до осені 1941, коли й помер там. Тоді написав я про нього ширшу статтю у „Краківських Вістях”. А тепер, тут, інтимніше й глибше ще раз згадав я моого єдиного і найкращого друга, схимника, поета Юліяна Міськевича.

ОСТАННІ ГОМОНИ ГАЛИЦЬКИХ ПРИХОДСТВ

Прийшла весна 1922. Прийшли й літні вакації. Мое життя було дуже ріжноманітне. За вказівками моєї Мами, я дещо й коло хати увесь час помагав, то в поле ходив. Але й сама Мама говорила:

— Орати, то ти таки поможи! А засіє нанашко Тадевко, або Микола Мервек, бо того ти не вмієш. Прийде ж сапання, то вже наша бабська робота. Хіба в живиа... Але, який то вже з тебе жнівний робітник! То не то, що книжку перечитати чи написати...

Добре Мама говорила! І я сам добре міркував під настроєм моого ущіливого сумління та й пішов, без відома Мами, до нотаря д-ра Василя Маковського і всю мою маєткову пайку на Маму переписав...

Коли тільки був я дома, — я далі ходив на проби хорів і до церкви, бо співання у крилосі стало душевною моєю необхідністю. Любив я ходити й до Гаїв, там за Нагірянкою, перед Рукомишем, до Купчинських. Господар частував медом, таки в пасіці коло стебника, де так добре пахнула медо-соняшна тиша, на струнах якої бджілки бриніли свої мельодії. І оповідав старий, як то було колись...

Я й далі, та й не рідко!, брав шматок хліба і ще дешо до хліба, й через гору Федір подавався до лісу в гущавину, недалеко Трибуховець. Вибрали легко-

соняшну галявину, я розташовувався, читав і писав. Дуже любив я й просто розкошувався отим густим, безперервним галасом птаства, задирикуватим гудінням джмеліків, бджіл, комашні і шпанням мурашок; тією зеленою, ясно-прозорою облогою дерев і віття! А з гори — вливалося сонце і мою галявину оазою творило! Цю оазу — небо накривало! Щойно смерк пригадував мені, що день пробринів.

Одного разу, я знову пішов до того ж лісу за Федором. Розташувався я на добре й починаю читати. Але по деякому часі пригадую собі: не піти б мені до Поморець, до старенької їмосці Білинської? Подумавши, встав, зібрав книжки під паху й далі — лісом на схід. Від Трибуховець не ціла миля і я вже в Ріпинцях, а за ними й Помірці. Заходжу на приходство з кухонного ганку. Напроти мене, спершу зовсім не пізnavши мене, підтюпкує пані Білинська. В її на голові хустина, зпід якої виглядає сивеньке волосся, повне обличчя, дещо примерклі сірі очі, присадкувата постать. Наблизившись до мене, сплеснула в долоні:

— Зеню! Та ти подивись, хто до нас прийшов? Скільки ж то вже переказую, прошу, та прийдіть, та не гордіть нами! Та ж ми тут також хочемо товариства! — репетувала пані-Матка.

Вітаюсь, поцілувавши її у руку. Вітаюсь із сином, що був моїм шкільним товаришем, і з доночкою Зенею. І кажу, що я оттак, на один день, а завтра мушу до хати вертатись.

— Ну, то вже вертайтесь; бодай нам буде здаватись, що нікого й не було в нас.

І я тут, у цієї гостинної нашої їмосці, тоді вже вдовиці, мусів побувати хоч два дні, з тим, що „ще до нас конечно заглянете”.

Йдучи до дому, за Ріпинцями, праворуч від гостинця, розкинувся чудовий зруб, молодий ліс якого увесь ясно прозоріє і з присмоком сонце пе. Чому ж

не піти б отією зеленою й рівнесенькою доріжкою-лінією, що злегка до гори підноситься? А вийшовши на гору, сходжу таким же легким схилом і заходжу простісенько на подвір'я учителя, у Цвітовій, Козака. Вже здалека чую той мельодійний голос його доні Олі, що кличе:

— Стефа! А ходи-но сюди! Подивись, хто до нас іде?

Приходила й друга доня Стефа, і старий батько, і всі четверо сідали ми в саді, говорили, жартували, гостя частували, гість хвалив ощадність старшої доні Олі, що йшла до міста босоніж, а щойно під Бучачем натягала на ноги мештики.

А йшло сонце „за Бариш”, я дальше йшов до дому.

Вакаційний час — на приходствах кипить життя! Молоді, не переливки — повно! Від ранку до пізного вечора гамір, сміхи, біганина. Зідхання залюблених сердець. У саді один гурт дівчат-підлітків. З переду ж дому у квітнику — восьмаки й матуристи чи пак, уже абсолютні. На ганку — старші панни і кавалери, найбільше 21, ну 22 роки! В кухні, ті господарніші гості й доньки помагають пані-Матці приготувати обід для цієї розсміяної і щасливої зграї. Пан-Отець, заложивши обидві руки за полі „шлюсроку”, покурюючи добру сигарку, походить по сальоні й якусь веселу думу думає, бо усміхається до себе. Так виглядало приходство в с. Сороках у Отця Носковського. Таке ж було воно й у Сновидові в о. Івана Шлемкевича, й у о. Томашівського у Долині над Дністром, і в Зубрці у о. Збудовського, і в Стінці, і в Петрові.

В Сороках минав нам день на прогульках, на купанні у Стрилі, на співах. Увечері, перед вечерою й по вечері, — при якій було найгамірніше і найвеселіше, бо видвигались не так заслуги, як „провини”: не туди, куди треба, й не так, як треба око „кинене”, слово „сказане”, — співи, гра на фортепяні, танці. Місяць

Княгиницька сідала при фортепіяні і вигравала хто лиш якої хотів, а в першу чергу — вальс, лянсієр, кадриль. Була це старша панна, до 30 років, гарна, висока, русьва, сині очі... Але ми всі гляділи на молодших, а вона, усміхнена й добра, преспокійна — грала нам. Пізно вночі, паничі йшли спати до школи на всю класу широко застеленім сіні і з верху простиralами, а панни спали в хаті, тобто — на приходстві, під оком пані-Матки. Як же ж натрапився ще й меценас Іларіон Бочюрків, із Бучача, на гостині, то й ніч минула на його прегарних, культурних і пресмішних дотепах і анекдотах, яких він був майстром оповідати. А неділя — у пресвітерці було повно молоді на Службі Божій, так, що обійти престіл Отцю, не було воно легко.

Вибралися ми й у дальші прогулки. Якось, коли сонце в небесах пражило аж тіні хovalись у гранки полукарпків, а джерела води — такі в нас на Поділлі чисті й освіжні! — лише несміливо тремтіли, перед спекою ховаючись, — тоді наша „ватага”, яких 20 осіб, з гомоном вибралась на прогулку в напрямку: Зубрець, Золотий Потік, Сновидів, Сикирчин-Долина. Памятаю, як молоді паничі джмеліками бриніли біля Марійки і Соні Масляківних; як Леля Мальчинська своїм характеристичним, критичним поглядом міряла кожного до неї залицяльника; як Женя й Ніна, — дві надніпряночки, що їх о. Носковський, у часописі оголошення вичитавши, запросив, із табору Каліш, на вакації до себе, — до Олеся Мальчинського зідхали; як Оля Маренін, найдрібніша, — якої очі двома чорними цятками блистили, сміялись, — постійно наздоганяла гурт.

Прибули до Зубрця і — просто на приходство! Нам назустріч, сміючись і руками махаючи, бігла завсіди чепурненька панна Оля Збудовська. Всі ми втихомирювались, вітаючись із о. деканом Збудовським. Коротка... на обід зупинка. Домашньому птаству вкоро-

чували вік; десь там, за стодолою, воно видавало останнє „кир-кири-кир”, а ми в сальоні співали й танцювали. Зівши обід, забравши панну Олю, ми пускались у дальшу дорогу.

Минали ми Золотий Потік, минали приємну й прохолодну за місточком балку, знявшись знову на гору, перед нами в далині виринав Сновидів — друга ціль нашої прогуліки. В зелені поринали хатки, верхи дерев золотило передзахідне сонце, обабіч дороги душним простором непорушно дихали жита й пшеници. А ми, дещо втомлені дорогою, тихомирно гомоніли.

Товариство знову оживало перед хатою о. Івана Шлемкевича, який виходив назустріч нам перший, а за ним пані-Матка, доня панна Гая, син Микола, який щойно був вернувся з України, і Нуся Чапельська. Вітались, знайомились, раділи. І всі широ раділи! Ні сліду, в нікого, якогось фарисейства! Бо й тут — добра, шляхетна, щира, богобійна сім'я, така щедра і гостинна. І те сонце, що ще раз перед заходом бліснуло, аж в Ісакові вікна хат запалали, й воно раділо з нами, а білий шум берізок із Михайлівки прибігав до нас і добром подихом огортає нас.

Минала втому. Помилились, повечеряли і знову: співи й танці — вальс, кадриль, лянсієр, інших модерних танців ніхто й знати не хотів. При фортепіяні, може й дещо невхітна, але розсміяна пані-Матка або син Микола. Отець Іван, склавши руки на грудях, сміється і радіє цим гомоном у хаті. В перервах танцю панна Гая чудовим меццосопраном, а я „тенором” співаємо дуєти: „Люблю дивитись”; — громада ж кричить: ще! ще!, то ми — „Не забудь, не забудь юних днів, днів весни”, то „Коли розлучаються двоє”. Супровід фортепіану в руках Миколи Шлемкевича. На домагання веселої громади пан Микола сідає і починає місяшну сонату Бетовена. А Нуся — з співами і з сонатою — схиляла свою сумну голову й тихо ринули сліззи. Во-

на за це дуже ненавиділа себе, але, почувши перші тони співу, музики, була безсильна.

На другий день, поснідавши, на великому приходському подвірї, там біля церкви, награвшись усяких забав, пообідавши, ми йшли в дальшу дорогу. Нас прощають, але з тим, що ми, поворітъма, мусимо знову вступити. А для певності — з нами йдуть панна Галія і пан Микола. Стрімким та високим берегом сходимо до Дністра. На березі обертаємось і махаємо руками „прощай” для о. Івана Шлемкевича, що нас супроводив і ждав на верху, поки ми не зійдемо над ріку. Тут, найперше, купіль; панни під ліс ліворуч, а ми, паничі, праворуч за закрут. Скінчивши купіль у цих бистрих і свіжих хвилях, перегукуємось, мовляв: купіль скінчена!, ідемо дальнє.

Напроти хати перевізника в с. Сикирчин зупиняємось і гукаємо на перевіз. Перевізник, поволі й не спішучись, сідає у човен і спокійним, рівним рухом весла спрямовує човен до нас. За нецілу годину ми всі вже на правому березі Дністра. Їдемо берегом назустріч хвилям. Шумить Дністер плюскочучи, подихає вітер від плеса, спеку усмирюючи, а наша валка йде й не перестає гомоніти. Десять там за лісами сонце осідає, а ми входимо на приходство до о. Томашівського у с. Долині. Молода, весела, рвучкого темпераменту пані-Матка вибігає напроти нас і, в тоні повної приязні, каже:

— Та ж це прегарно склалося! Ви всі знаменито трапили!..

І мовчить, вітаючись. А ми глядимо на себе, то на неї, не зрозумівши її мови. Вона це зауважує, вибухає сміхом і:

— Бо в нас уже є гості... Але... старшаві! А тепер, і вони помолодніють! Ану, за мною, до хати!..

І далі — то ж само: вечеря, співи, танці, музика, забави, хованка в розлогому саду — все, трохи не до

ранку. Врешті, треба ж поспати! Паничі до Гринівих на обороги, а панночки на приходстві.

А ПРИ ЦІЙ БЕЗЖУРНОСТІ...

Час минав на радощах, на сміхах. Але, відійшовши на хвилину від гурту, серце в болю не переставало щеміти. Всі ці радоші видавались нам, колишнім воякам, якось не на часі, ще заслужені. Валки польських кольоністів розтаборювались по нашій землі, починали творити свої оселі, господарства. Наші селяни — мовчки, скоса на них гляділи. Наші села лежали облогом — ні читалень, ні крамниць, ні кооператив. А на це вже приходив час.

Я далі одержував невеселі листи від Михайла Селегія й інших приятелів по тaborах. Найгірша справа — хорі в тaborах. Це забирало мені мій юний спокій, радість. Передумавши цю справу, я не знайшов іншого виходу, як ось який: став я ходити від села до села по моїх знайомих і приятелях, і організувати допомогу для хорих приятелів, і взагалі хорих вояків по тaborах, у першу чергу в Каліші і Стршалкові. І мої приятелі й знайомі по наших селах вхітно на це прохання відгукнулись! І стали самі посылати до тaborів харчі, стали просити ще й своїх сусідів до цієї діяльності — так створився гурт добродіїв. Найщедрішими були: пані Оля Носковська, Галя Шлемкевич, Оля Збудовська, Нуся Чапельська, Марійка Носковська. З тaborів приходили до добродійок ширі листи подяк. А треба зважити, що в цих двох тaborах, Каліш і Щеппійорно-Стршалково, ворушилось найживіше духове життя. Там, на той час, був сильний осередок літературно-мистецького життя. Осередок творили такі поети, як Юрій Дараган, Іван Зубенжко, Павло Лан, Евген Маланюк, Михайло Селегій та інші. Сьогодні, на жаль,

життя того осередку йде в непамять. А цю непамять іще й присипають попелом своєї великоści ті поети, що, — з того осередка „Веселки” й „Озимині” вийшовши, — не згадають Каліш і друзів, серед яких воно жили, вогнище нашої культури співтворили. Сам я розумію це і вибачаю: важко бути великим, святкувати 30-ліття поетичної діяльності і... схилятись до маленьких, сірих, минулих днів і таких же співпутників. Але й великим не вадить бути шляхетними...

В ТЮРМІ

В Галичині — гнітилося, дусилося, у повітрі неслось неспокоєм. Урешті, пізного літа й учасної осені 1922 р., коли ясніють і далечіють простори, коли сонце жадібно озолочує листя й воно з охри в кармін переливається, тоді запалали стирти польських панів. Кожної ночі небо загравами тремтіло, задихалось і віщувало: боротьба знову почалася і вже не припиниться, поки Галичина й усі інші наші західні землі, з Україною злучившись, не заживуть українським, самостійним, суворенним життям!

Тюрми наповнялися Українцями. Польща приготовлялася на наших землях до перших виборів до своїх законодатних установ. Українці ж приготовлялись до бойкоту цих виборів.

Одного дня, у листопаді, — дати не пригадую собі, — ранком, застукавши до дверей, увійшов польський поліцай. Був присадкуватий, повільний і беспоспішний рухами. Були ми з ним „старі” знайомі: — часто приходив до мене на ревізії і, зі своїм підходом ліберальної доби, починав було:

— Панє, нех пан повє: чи ма пан цось антипанькового у сєбє?..

— Та, ви самі йдіть та шукайте!..

Але він вірив на моє слово. І одно скажу: ніколи він по вишці, по бантинах не лазив. Правду сказати — ще в Польщі не були часи міністра від плотів і потребників, ще не мав голосу збоченець „пулковнік” Костек Бернацкі.

Згаданого ранку, в листопаді, увійшов цей „старий” знайомий до хати і на моє:

— О-о! Доброго ранку!

— А-а, дзень добри. Алё, тим разем, пане, вставай пан і пуйдзёми зе мнов!.. — відповів він.

— Що сталося? — сміючись до моєї сестри й брата питав його.

— На постерунку пана потржебуйон...

За яких двадцять хвилин, після обзорин моїх речей, ішов я, а за мною поліцай із крісом, у сторону постерунку, там за школою „бараками” в Бучачі. На постерунку поліцай відчинив одну з кімнат і пустив мене до неї. Тут побачив я гурт знайомих і приятелів моїх бучацьких: Михайло Гузар, тоді студент права, Генко Колянковський, проф. Василь Винар, д-р Іларіон Боцюрків і інші (здається Ом. Григорович, Степан Ковбан із Соколова), про яких я, по 30 роках таки призабув. „Мундзьо і Кундзьо” — так по товарицьки прозвані були Гузар і Колянковський — зробили в мою сторону елегантний реверанс і:

— А-а! Ми вже починали думати, що ти нас також збойкотуєш і не прийдеш сюди!..

Чутка про ці арештування швидко розійшлася по місті. Моя Мама принесла мені накривало й дещо практичних харчів. І всі ми, арештовані, ще цього ж дня, передполуднем, опинились у поїзді. А ввечері були ми вже в Тернополі, у великому будинку, який тоді звався Іиг, а який правив за тюрму. Тут приведено нас до однієї кімнати на поверхі. Кімната — яких 5 на 7 метрів — просто „тріщала” від натовпу арештантів. Попід стіни йшли причі. Народ на причах і в проході

між причами. Гомін і товкітня. Нас привітали оклика-ми тюремної утіхи. — За декілька хвилин, оглянув-шись, побачив я знайомі обличчя приятелів УСС і з нашої армії. Хтось крикнув:

— Заходом польського уряду відбувається зїзд старшин і стрільців Української Армії!

Були тут люди з цілого — тоді новоствореного — тернопільського воєвідства. Були й жінки, самі й з чоловіками. Хтось до мене підійшов і звернув увагу, що треба собі вибрати якесь місце на спання, бо „ка-жу тобі, спимо, як московські „сельодкі“! Як у ночі обертаєшся, а робиш це за-сміло, нестратегічно, то вискачуеш із лави сплячих, як із проци й назад на своє місце вже не влізеш, а на сусідові не можеш лежати, то куняєш у ногах на причі до ранку!“ Так во-но й було. Я вибрав лавку, що стояла при столі біля вікон, на якій я й куняв цілий тиждень мого побуту в цій тюрмі.

Життя плило балакливе й рухливе. Згадували всіх приятелів, живих і впалих. Говорили й про актуальні події, але стримано: між таким натовпом треба було бути уважним. Щоденно кликали з-поміж нас когось на переслухання. Майже щоденно кликали Миколу Глібовицького, моого приятеля з боїв за Львів, із боїв по Україні, відважного, веселого й по вдачі го-вірливого та жартівливого старшину, якого тоді, в Тернополі ще ніхто й не підозрівав у його повному заламанні характеру, а яке вийшло на яв щойно де-кілька місяців пізніше.

По кількох днях побуту в цій тюрмі, почали нас гуртами розвозити по правдивих тюрмах. Нашу бу-чацьку групу перевезли спершу до Чорткова, а по кіль-кох днях до Станиславова, до тюрми при вул. Білин-ського. Дали нас тут до однієї келії, простірної й со-няшної. Не можу того заперечити: щойно в цій тюр-мі відчули ми демократичний устрій Польщі. Одно ще

було прикре — ще старого типу в куті парашка, яка за другим моїм побутом у цій тюрмі в 1939 р., була вже модерна, „на воду”!

Зараз на другий день після нашого прибуття до цієї тюрми, прийшов до нас до келії прокуратор, суддя Рубчак, який із погідним усміхом на устах (взагалі, не знаю: чи ця людина могла бути неусміхнена, недобра), по нашему запитав:

— Панове! Як ся маєте! Як вам тут? Чи маєте якісь зауваги?

— Пане суддя! Дякуємо, не погано нам! Проте: чого ми сидимо? І доки так будемо сидіти?..

— Спокійно, не хвилюйтесь, панове!.. — Повівши очима по всіх нас, докінчив: — потерпіть, недовго...

На тюремну юху — а була вона сіра, з одною, ну, двома квасолями, в прегідко брудній, бляшаній мисчині, — ми й не дивились: годував нас Комітет Українського Жіноцтва, — чи не секція Українського Горожанського Комітету? — під проводом енергійної, рухливої, завжди, в кожну хвилину відданої помагати політичним тюремникам і, в 1919 р. під час війни з Поляками, хорим воякам, — славної памяти Марії Мардіровичевої, пані Скочдополь і інших правдивих патріоток міста Станиславова. Цей Комітет доглядав нас із посвятою і невідступно до останнього дня нашого побуту в тюрмі в Станиславові.

Врешті, по допитах, які до нічого не доводили, бо в кожного з нас була, в першу чергу, одна й постійна перед Москалем, Німцем, Поляком вина: Українець, що хоче України — незалежної Держави! — нас, при кінці грудня 1922 р., випустили на волю. Кожному з нас видали документ, який стверджував, що „съледзвто зав'ешоне”, з тим, що кожної хвилини може воно бути — „знув вщенте”...

СВЯТ-ВЕЧІР У РІДНІЙ ХАТИ

В Станиславові, вийшовши з тюрми, пішов я до пань Марії Мардирович і Скочдополь, щоб на їх руки скласти подяку — для них і для інших Пань — за виявлену поміч, яку вони приносили мені й усім політичним тюремникам, Українцям, у тюрмі. І ще таки того ж дня, діставши від Комітету на дорогу гроші, виїхав я до хати.

В хаті застав я уже передсвяточний настрій, який із моїм поворотом із тюрми значно скріпився. Мама, як звичайно, кожного ранку, прокинувшись на відгомін церковного дзвона, спішилася до церкви на „рорати”, тобто — Служба Божа, яку відправляли кожного дня в 6-ій годині вранці, через цілу пилипівку. Маму не стримувало ніщо — ні сніговія, ні мороз, ні ожеледа: щоденно вона мала бути в церкві на Службі Божій. Як була ожеледа, а з нашої гори з Зазамку, було небезпечно в поледицю сходити в долину до міста, то Мама брала з собою дешо попелу, яким посилала перед собою, а чоботи, щоб не ховзались, перевязувала старими лахами. Коли я був дома, тоді й я вставав і йшов із Мамою до церкви й у темряві зимового ранку помагав Мамі сходити ховзькими стежками.

Прийшов і свят-Вечір. Батька вже не було — помер 19 січня 1920 на тиф: я, найстарший син, іще первак, по українському звичаю, заступав у хаті батька. Сонце йшло до заходу. Небо випружилося морозним і тремтливим селедином. Попід стріху й у загату ховались на нічліг воробці. Вніс я до хаті дідуха, який кинулись розтягати по хаті найменші сестри Іванка й Оля, квокаючи:

— Кво! кво! на Різдво!..

На столі, на покутті і під столом розіслав я сіно, а сокиру поклав під столом і під сіном на землю. У хаті було повно запаху від вареної і смаженої риби, від

усяких вареників — картопляники, капустяніки, сли-
вовяники, маковяники, — від узвару, а вже найбіль-
ше від олію, що в ньому Мама й пампухи смажила.
Старша сестра Юля ходила повагом із козубкою по ха-
ті й кадила ладаном.

— Ти не сиди, а бери, он, макогін і три сім'я! — ка-
зала мені Мама.

Я сідав на дідуха, брав між ноги макітру, що в ній
уже був намочений мак, — який у свят-Вечір сім'ям
називався, а не маком! — і розмашисто гонив макого-
ном по макітрі.

Мама застелила стіл, засвітила свічку й почала
класти страву, а до мене рівночасно звернулась:

— Ну, сину, йди вже по діда! Святу вечерю почи-
наємо! — зовсім, як колись до Тата так говорила.

На небесній бані запалювались перші зірки, а я,
внісши діда — сніп жита чи пшениці — до хати, три-
маючи його перед собою у руках, зупинився зараз за
порогом у хаті, почав віншувати:

— Віншую вам із сими святами Різдва Христового
абисте щасливо прожили до Богоявлення, від Богоявле-
ння до Воскресення, від Воскресення до Вознесення,
від Вознесення до Святого Духа, дай Боже довгих літ,
доки Господь призначив вам вік! Христос ся раждає!

— Славіте Його! — була відповідь хатніх.

Поклав я діда за стіл, на покутті, під образами.
Мама кинула оком по столі, по нас усіх і перша вкляк-
нула, а ми довкола неї й починала Мама спільну мо-
літву. Мовили ми „татову” молітву, тобто ту довгу,
від „Молитв ради” до „без числа согріших, Господи,
прости мя”. Вставши, Мама взяла тарілку, — що на
ній була розложеня, заздалегідь покраяна, проскурка,
тобто просфора, яку перед святами завсіди приносив
старий дядь Курцеба, — і подала мені. Я, поцілувавши
Маму в руку, бажав їй і вона мені, й споживали про-
скурку. Потім те саме робив я із сестрами, які цілував-

ли мене в руку. І ми сідали за стіл. Очі Мами ясніли радістю, щастям. Але при кінці вечері, коли я, при куті, взяв на ложку куті й кинув на стелю над столом, тоді Мама не втрималась і сплакнули, згадавши Тата, що вмер, брата Володка, що ще десь скитався по світі. Та за колядою „Бог предвічний”, то „Ходить Господь по раю”, що сповнили хату якстій хором, бо всі ми були доброголосі, знову прийшов святочний, знеслий настрій.

Пішли ми спати — Мама на постелі, а ми, по традиції з дитячих років, на дідуху. На столі тихо блимана свят-вечірня свічка, а її тусклє проміння сновигало по стінах, по іконах, відблискувало в тарілці на столі, що в ній залишили Мама трішки куті, вареників і пампухів, — для душ-членів родини, що повмирали.

Вранці, коли великий дзвін із церкви загомонів у морозних і дзвінких просторах, а його голос із зорями третів у небесах, тоді ми всі вставали й швидко в найкращу, з-вечора приготовану, одежу вбирались і йшли на пастирку. А тієї пастирки ніде так урочисто, так велично не відправляли, як у церкві Отців Василіян.

СЕН ЖЕРМЕН I... ГАЛИЧИНА

Мое життя після тюрми пішло знову отим звичайним тоді для мене руслом: між гостинним домом о. В. Носковського і моєю хатою, участю у громадському, тоді ще скромному житті і моїм зголошуванням на поспіліці.

Але, з першими подихами весни, коли наш чорнозем починає віддихати й запах землі мішається з першим запахом зелененьких пупянків, тоді нишком рознеслась по нашій землі вістка: рада амбасадорів у Сен Жермен признала нашу Галичину для Польщі. Врешті,

прийшло й офіційне проголошення цієї „гуманно-братньо-льожньої” постанови; прийшли й демонстрації Українців у Львові, прийшли й нові арештування наших... А в усьому краї ця сенжерменська, демократична ганьба поставила перед очима всього нашого населення: поборемось! а тепер — до роботи на всіх царинах нашого життя!...

**

Часто закидав я вудку — творити театральні аматорські гуртки по селах, але це йшло пиняво, якось не можна було набрати розмаху. Аж знову прийшли вакації, знову на приходстві в о. В. Носковського залойлось від молоді. І я це раз піддаю думку: зорганізувати аматорський театральний гурток разом із селянською молоддю. Цим разом усі з захопленням хапаються за цю думку. Перша вистава: „Ой, не ходи Грицю”, М. Старицького. Не погана, дібрана оркестра, смичкова, є у селі, що грає на весіллях. На перші сходини-основини цього гуртка, — що відбувались у читальні „Просвіти” в Сороках, де був і будинок із салею і з сценою, — із місцевої молоді селян прибули: Федір Василик, Винник, Ганна Воронюк, Вельган і ще хтось. Пізніше, до цього гуртка прийшли ще з Ліщинець: Пенджей і один із Шевчуків; із Жизномира: Степан Шипилявий, Катерина Оленчук — тепер замужна Лиса. Власне, ці починателі з кожного села діяли в своїх селах, але вже були в порозумінні з іншими такими гуртками по селах. Треба тут зауважити, що я всіх прізвищ не подаю, бо й не памятаю, а подаю лише видніші прізвища, які, згодом, стали видними в суспільно-господарсько-національній діяльності Бучача і повіту, як Федір Василик, Степан Шипилявий.

Ролі розділено так: Маруся — Галя Носковська, Мама — Леля Мальчинська, Гриць — автор цих спогадів, Потап — Федір Василик, Хома — Винник або

Шипилявий, Галина — Марійка Поворозник, Дарина — Марійка Масляківна, Перша Дівчина — Ганна Воронюк. Той „Гриць” на ті умовини пройшов таки з великим, морально-національним успіхом, бо став заохотою до такої діяльності й для інших сусідніх сіл, а також мав і мистецькі вартості. З тим „Грицем” іздили ми на „гостинні” виступи до Жизномира, до Ліщинець і, як не милюсь, на інші села. Майстром же декорацій до „Гриця” був, уже тоді 16-літній, незвичайно талановитий і живий Володимир Ласовський, — нині наш відомий мистець, — якого батько був управителем школи в Сороках.

І так, мое життя набирало все більшого змісту. Біль за програною визвольною війною поволі знаходив у цій праці деяке надолуження...

НА ПРОЩУ

Якось, на тиждень перед жнивами, увійшла Пані Оля Носковська до сальону, де всі ми молоді розваблені гомоніли аж хата ходором ходила, — зупинилася при дверях і, скромно та несміливо-щиро усміхнулась, сказала до нас, що з правдивої любови й пошани до неї ми вже були втихомирені:

— А чи хтось із вас не має охоти піти до Зарваниці, на прощу?..

— Вуянцю! — промовила, дещо в неї протяжно, Марійка Масляківна. — І чого тут питатись? Певно, що йдемо! Хіба... хтось не може. Коли вибираємось?..

— Прегарно! — засяяла очима й усім обличчям Пані Оля Носковська. — Ми могли б і завтра вранці вибратись. На небі гарна погода. А тепер, серед тижня, в будень, не буде там багато прочанів.

І по вечері, напхали ми три наплечники запасами змістовних харчів, щоб у досвіта вирушити в дорогу.

Розуміється, цього вечора обійшлося без забав, без співів і танців, а пішли всі вчасно спати; бути чорствим на завтра в дорогу.

І на світанку ми вибралися у дорогу, пішки, до Зарваниці. А це є добрих краєвих чотири милі, ще й з гаком. Наша громадка, найвитриваліших до мандрівок, чималенка була — дев'ять осіб, усі під оком Пані Олі Носковської.

Осипались роси, ще спали поля повні жита й пшеници, тихо й непомітно пахнули волошки. На сході — далекою, ясною і погідною загравою запалювалось небо. Підносилися жайворонки і від зірок, — що наче усміхи ангелів розплівались у світанку, — перебирали третміння, розсіваючи його гомоном у ранніх просторах. Ми зупинилися біля камяного хреста, тут же за селом, уклякнули, змовили спільну молитву й подались у путь.

Польовими доріжками, на Гаї, на Переволоку, через Петликівці, Білявинці, Осівці, Бобулинці, Кійданів, Сапову, Полюсюки, — тут і там відпочиваючи й „облегчуючи“ наплечники, — проходили ми село за селом, купаючись у сонці, дихаючи золотими безмежжями, що хвилювали у леготі вітру. Їшли ми поволі, без поспіху. Пані Оля молилася на вервиці, панночки, дещо напереді, стиха гомоніли, оповідаючи безконечні гімназійні пригоди, а ми, мужчини, війну згадували.

Вже було добре зполудня, коли ми прибули до Зарваниці. Перед нами завиднів широкий майдан, виринала церква. Згадав я дитячі мої роки: рік-річно, від немовляти, аж до вилету з родинного гнізда в світ широкий, бував я з Мамою і Татом у Зарваниці. Бувало, лиш починало зоріти, від піль віяло росистою прохолодою й пахло божою крівцею, житами в цвіту, материнкою, що обніжками стелилась, а нанашко Тадевко до коників кликав:

— Вйо! Вйо! Цьоню! Гнідий, рухайся! — і віз нас, свою й нашу сімю, на прошук до чудотворної ікони Божої Матері в Зарваниці.

— Діточки! Ходім просто до церкви й помолимось! — сказала Пані Оля і вирвала мене з струмка спогадів про минуле.

В церкві було тихо й прохолодно. Передзахідне сонце струями проміння вливалось крізь вікна й у душу вносило мир, спокій. Ми дійшли до середини церкви й нечутною із зворушення ходою завернули ліворуч — до ікони Божої Матері. Тут припали на коліна й довго молились, дякували і просили.

Вийшли з церкви, пішли до знайомих селян проситись на нічліг. А на другий день, ранком, ми пішли до церкви, всі висповідалися і, слухаючи Служби Божої, запричащалися. З церкви вийшовши, пішли ми простісъко до каплиці-джерела, там, серед лісів, куди мене моя Мама на руках носила й ту цілющу, хрустально-таємну водичку пити давала.

Радісно тремтіло плесо джерела, у лісових і сонцем огорнених безмежжях лунав спів птаства, в небесах гріло ласкаве наше сонце, а я виразно бачив моого батька, як він нахиляється, підставляє дзбанок під рурку, я ж так боюсь, щоб Тато не впав у ту холодну, глибоку воду!..

І серце мое билось, як і тоді...

„ПАН СОБЄ ЖИЧИ”...

Оте конфінування, оте хождення на поліцію, вже було мені остогидло! То я, якось при кінці шкільного 1923 року, до краю озлоблений, пішов до староства. Тут, безперечно у ввічливій формі, хоч у серці кипіло, я зголосився на послухання, — сказавши в якій саме справі, — до самого старости. За деяку хвилину возвъ-

ний показав мені на двері, куди вже можу йти. На дверях побачив я візітівку, на якій було видруковано: Ленартовіч, заступник старости. Застукав я до дверей і увійшов. За столом сидів худощавий, вичепурений, сивавий пан. За європейським звичаєм, я легко вклонився, а цей вичепурений пан, не відповівши на мій уклін, непривітно-сухо спитався:

- Пан собе жичи?..
- Маю прохання до пана старости.
- Но, то прошен мувіць.

Представившись і пригадавшись, що від квітня 1921 року я є конфінований, делікатно висунув ціль моого приходу сюди, до старости.

— Якщо ж я маю бути далі конфінований, — приходив я до висновку моого прохання, — а не маючи зможи знайти собі тут, у Бучачі, праці, то я прошу дати мені постійну, на час конфінації, платню на прожиток...

Вичепурений пан Ленартовіч, уперше піднісши очі на мене, лукаво підсміхнувшись, відповів:

- Помисл паньскі не єст зли!

Я мовчав і думав: невже цей бевзъ узяв це „на поважно”? А він далі тягнув:

— Тршеба би помисльєць над тим помислем... Але, власьцівє, то пана пельно по всях повяту, так, же то... конфінованє...

Пан Ленартовіч стримався, а я додав:

- Докладно втримую і на час голошуясь на поліції!
- А! то так! То сен відзі, же пан стари жолнєрж!
- і змовк, переглядаючи якийсь акт.

По хвилині, подумавши, сказав:

— Справен паньсков розгльонднев і вкрутце пан достанє певне завядомнене! До... відзеня!

Він зарився в папері, а я, знову легко вклонився і вийшов із його кімнати.

Для безсторонності треба тут пригадати, що тоді

Поляків ішо так не дратувало, коли в уряді було говорити по українськи. Щойно, геть пізніше, пупільки демократа і маршала Польщі Юзефа Пілсудського, — які по 1926 р., на зміну ендекам, після славного перевороту, прийшли до влади, — синіли з люті на сам згук українського слова.

Ждав я на це „заявдомене”, далі ходив по селах, бо ж давали ми театральні вистави. Але й шукав таки постійної праці. Сказав мені Михайло Гузар, — який, кінчаючи право, працював у адвоката Іларіона Боцюркова за конціпента, — що його шеф потребує соліцитатора. Звання, про яке я ніколи й не мріяв! Але виходу не було, то рішив я брати й цю працю. Та пішов я ще до Сорік. На приходстві в о. В. Носковського, як і кожного літа, гамірно від гостей. Побачив я тут і моого приятеля з УСС д-ра Степана Навроцького. У 1922 році працював він у д-ра Іл. Боцюркова за конціпента, а в 1923 на такій же посаді він працював у д-ра Лунева в Борщеві. Принагідно кажу йому, що шукаю праці...

— Ти, та приїжджай до Борщева! Нам треба, як умерти, урядовця до „Просвіти”! Я ось кінчу відпустку і нині вечором вертаюсь до Борщева, все там „зреферую”, пришлю тобі „оферту”, — не буде вона зла! — й ти пакуй до нас!..

Їого пропозиція припала мені до смаку. Але я звернув йому увагу, що роблю заходи, щоб мене звільнити з конфінування; як лиш мене звільнить, то цю працю беру. Ми на цьому й погодилися. Справді, д-р С. Навроцький слова дотримав, листа й запрошення до праці прислав, ще й дописав: „Як лиш звільнить із конфіни, то приїжджай, бо й мені з тобою буде тут відрядніше!”

Либонь після двох місяців від моєї розмови в старостві, прийшло до мене з староства письмо, підписане тим же Ленартовичем, що мене з конфінування

звільняють, із тим: „же пан надаль бендзє сен заховувал як дотихчас”. Це речення я добре запамятав, бо... не розумів його, й досі тієї фільософії не второпав. Але, я був вільний, по всій Галичині міг розігджати, бо в Польщу мене й не тягнуло.

Пішов я негайно до монастиря, щоб поділитись із о. Ігуменом цією приємною вісткою. Пішов і до приятеля Юліана Міськевича і ще до деяких приятелів. Усі були раді зі мною. Іще того ж дня над вечір, — коли сонце так мирно й пахуче стелиться по наших стернях, коли у вітрі шелестить злегка прижовклє листя кукурудзи, коли ярко жовтіють дині і сіріють гарбузи, досягаючи, а отої Синій Хрест іздалеку ме-рехтить на тлі далекого лісу Глибокої Долини і гаїв, — пішов я ще до Сорік. Тут, хоч були вже перші дні вересня, було повно гостей; настрій — закінчення вакації.

Між гостями був молодий мужчина, може дещо старший за мене, тихий, скромний і в поведінці делікатний. Не дочувши, при знайомленні з ним, його прізвища, я спітався в когось із домашніх, як цей пан зветься і звідкіля він? Кость Бородайкевич, урядовець кооперативи „Злука” в Станиславові. В його домі, в мами його, жила на станції Галля Носковська, учениця української гімназії у Станиславові. Познайомився я з ним ближче: щось підвідоме тягнуло мене до цієї добрячої людини. Зійшли ми в розмові на те, що я сказав йому, що рішився їхати до Борщева на урядовця „Просвіти”.

— „Просвіти”? До Борщева?.. — і вдивлявся в очі мені, щиро дивувався. — В таку діру? Та ж за постійним і незле оплачуваним урядовцем глядить філія „Просвіти” в Станиславові! Думаю, що в нас буде вам краще й цікавіше!..

Розуміється, мене не треба було переконувати — я таки волів Станиславів, ніж Борщів. Ми й умовились:

він іще сьогодні їде до Станиславова, там запропонує мене голові філії „Просвіти” д-рові Володимирові Яновичеві, щоб мене покликати на працівника до цієї філії.

Не минув і тиждень, як я одержав від д-ра В. Яновича листа, щоб уже приїжджати і спільно обговорити на місці про справи звязані з моєю працею. Негайно написав я до д-ра Ст. Навроцького, міцно перепросивши його, що не приїду до Борщева на працю, бо вибрав я Станиславів. Стефуньо встиг іще відповісти мені на моого листа з докором, але закінчив у своїм стилі: „...якби мені прийшло вибирати, то й я вибрав би Станиславів, а не Борщів!”

Почав я спішно прощатись — із монастирем, із хористами, з приятелями, з Сяськом Гузаром, із якими на щиро заприязнились; пішов і до Бінера та до Філленбавма. Важко було мені покидати приятеля Юліяна Міськевича. Він понурив голову і сумно та якось безколірно-тихо, ніби й байдуже промовив:

— Так уже воно буває! Зійдуться дві душі, що себе розуміють, доповнюють себе; і добре їм, і свою мову, спільну, і зацікавлення до світу, того нашого поетичного світу, мають. Але, приходить хвилина — розходяться. Безперечно, Станиславів, це не Бучач, не Борщів; ти там вибешся, ти ще підеш у широкий світ... Згадаєш мене... А я вже так і змаломістечковію тут!..

При прощенні, коли стискалися наші правиці, він, несподівано, та й ні трішки незаслужено для мене, сказав:

— Бувай здоров, Михайлі! Був ти добрим моїм приятелем-ангелом!..

Ці його останні слова я й до нині ношу в моїм серці. І це саме слово він, прийшовши на хвилину до свідомості, сказав мені на весні 1941 року, коли я, з його братом Володком, відвідав його у заведенні хорих біля Кракова. Побачивши мене, пізнав, його вже зов-

сім пригаслі сині очі на мить ожили, наставив до мене обидві руки і піднесеним голосом кликнув:

— Михайле! Ангеле мій!

Але за яких три-чотири хвилин нашої розмови, він знову був відійшов у свій світ...

І вже я більше з Юльком Міськевичем не бачився...

Як призадумаюсь над його вдачею, його аристократичністю духа, над його тихістю і поміркованістю у розмові — над його душою, то, для порівнання, чомусь приходить мені на думку отої знеслий, великий у своїй скромності і добрий душою, глибоко релігійний мистець Моріс Утрілльо. Між Юліяном Міськевичем і Морісом Утрілльою я знаходжу душевне споріднення.

**

Останні мої прощання були з родиною п. п. Носковських, де я постійно більше двох років і перебував, і з моєю Мамою. Пані Оля Носковська, хоч було їй прикро розлучатися, бо „ви ж були в нашій хаті рідним, своїм”, але й раділа зі мною, що, нарешті, я вже став вільним від того конфінування, стану працювати й на життя заробляти. І, згідно з добрим звичаєм гостинних родин у нас, дала ще й на дорогу дещо ліпших і смашніших харчів. Та й мені сумно було покидати ці гостинні пороги! В садку останніми мельодіями раділа бджілка в пасіці, коло церкви на височенних липах дики голуби воркотіли, на розпутті за селом шелестіли сухі цвіти вінка на камяному хресті.

...А в мене в хаті, Мама лише похилила на праве рамя свою добру головку та й сказала:

— Знов ідеш з хати! Не знати, чи не на завжди!..

Довго і в смутку гляділа в мої очі, немов знайшла в них свою молодість, щастя, весну.

— Всі твої речі я вже спакувала до валізочки... Та ти, так „зіправди”, й нічого так багато не маєш! Най тебе благословить добрий і милосердний Бог! А я то-

бі, сину, бажаю багато щастя і доброї долі. Якось так твое життя Бог повів, що не судилось мені бачити тебе он, там, — і кивнула головою в сторону монастиря, — при престолі. Так уже видно Бог хотів...

І цей жаль, і ніжний докір Мами впали на моє серце, що я й до нині ношу їх.

Сестри ж, найменша Іванка і середуша Оля, плакали, а найстарша Юля зважилася твердо сказати:

— Ти візьмеш мене до себе до Станиславова; я хочу піти до доброї школи жіночого шиття!..

НА СУСПІЛЬНИЙ РОБОТІ

ДРУГА ЧАСТИНА

НА СЛУЖБІ В НАРОДА

Міста Станиславова — я не знат. Був я у ньому не цілих дві неділі при самім кінці грудня 1918, — куди мене, піднявши з поля бою під Львовом, привезли до лікарні. Військовий лікар, Жид, який дуже дбайливо працював, доглядав нас, поранених і хорих, оглянувши мене, сказав:

— Маєте сильну і здорову конструкцію, і це вас приведе до швидкого віздоровлення.

Тоді, в тім шпиталі, працювали від організації Пань: незабутня, енергійна і дбайлива за наших вояків уже згадувана Марія Мардирович; а під її кермою працювали панни: Стефа Лісковацька, сестра моого приятеля з УСС, Марійка Федишин, Галя Весоловська, сестра Ромка Весоловського УСС, Поля Скочдополь і її матір та інші, імен яких я вже не пам'ятаю.

В Станиславові сидів я у 1922 році у тюрмі. Знав я у цьому місті, ще до моого приїзду туди, книгаря Івана Чепигу й редактора Івана Ставничого. До них, шукаючи в 1923 р. праці, я листовно вдавався, хоч і безуспішно. Більше нікого я тут не знат.

Приїхавши до Станиславова, я, тимчасово, розташовився таки в Костя Бородайкевича. І зараз, наступного дня ранком, пішов я до голови філії „Просвіти” д-ра Володимира Яновича, щоб представитись. Він прийняв мене ввічливо й дуже широко. В розмові з ним, і то довшій, бо ж він зовсім мене не знат, він про все випитував. Побачив я перед собою людину широкого, доброго серця, ентузіяста і мрійника — але позитивного! — суспільної праці, я побачив, що він таки любить свій край і нарід — ділами. Його висока

й струнка постать, його сині очі, що сяли блисками життя, продовгасте, дещо худорляве обличчя, та борода, спокійно спливаючі вуси — говорили про правдивого ідейника, про палкого робітника на народній ниві. Наша розмова йшла жива й довга, бо й він інформував мене про занедбаний у війні стан просвітньої справи в повітах Станиславів і Галич. З цієї розмови відчув я певність, що вже залишуся у Станиславові на цій праці. І справді, кінчаючи розмову, подавши мені до відома: які мої обовязки, їх засяг, яку платню отримуватиму, д-р В. Янович сказав:

— Ну, то починайте працю! Спробуйте один місяць; ви побачите чи ця праця й ми всі вам сподобались, а ми — чи ви нам сподобались.

Таки зараз вийшов зі мною й ми пішли просто до „Народного Дому”, при вул. Голуховського 20, де й приміщувалась канцелярія філії „Просвіти”, — на партері, увійшовши до камянниці, праворуч. У цій кімнаті застав я молодого, гарного, чорнявого, високого, чорноокого мужчину, якого д-р В. Янович представив мені. Був це урядовець „Рідної Школи”, студент університету Олесь Паньчак. Показав мені д-р В. Янович розлогий порожній стіл, мое місце праці, на велику й високу шафу, в якій було декілька книжок, що становили початок бібліотеки, і закінчив:

— Ніяких списків, виказів, урядових книг канцелярії філії, крім книги протоколів засідань і зборів, немає. Починайте працю, а згодом терпеливо дійдемо до порядку. Щастя вам, Боже!..

Справді, треба було починати дослівно все від початку. До мого прибуття до цієї філії усі її діяльність була імпровізована. Виділ філії складався з гімназійних учителів, адвокатів, під головуванням д-ра Володимира Яновича, лікаря. Усі вони були люди праці по своїх професіях. Заступником голови був д-р Юліан Олесницький, адвокат, секретарем був Володимир Пе-

ліх, учитель „Рідної Школи”. Якщо треба було їхати на село, звичайно в неділю чи свято, то секретар бігав від одного до другого діяча й просив, щоб поїхати до читальні „Просвіти”, звичайно на збори чи якісь національні роковини, чи з доповіддю. Найчастіше їздили: сам голова філії, далі — д-р Ю. Олесницький, д-р Іван Волянський, рідше д-р Лев Бачинський, В. Пеліх, часто пані Соколовська, з дому Федів, інколи пані Стефанія Бараповська, часто Марійка Згоба, учителька. Постійно ж їздив Олесь Катамай, УСС.

— Га! Во імя Боже! Від чого б то зачинати? — сказав я, прийшовши наступного дня до праці.

— В тім то й сук! — прихильно усміхаючись, сказав Олесь Паньчак.

— Маєте мапу повіту, де б були всі села?

— Але ж є, прошу дуже, нате! — і витягнув сусід мапу з шуфляди свого столика.

Купивши в місті картоновий папір, зробив я список усіх передмість, містечок, сіл і присілків повітів Станиславів і, судовий повіт, Галич. Усіх місцевостей було — як не помиляюсь — до сімдесятки. Поробив я рубрики: коли основана читальня „Просвіти”, коли відбулись останні загальні збори, остання люстрація, останній шевченківський чи інший концерт, доповідь; чи є бібліотека, скільки і яких книжок; далі завів книгу вихідних і входних листів, книгу-реєстр усіх протоколів загальних зборів читалень, щоб мати виказ усіх виділових та провідних людей; купив епархіальний шематизм, щоб мати в першу чергу — список Отців Парохів; зробив каталог усіх книжок бібліотеки філії, посортувавши їх, бо філія мала й свою визначальну книжок, назначив дні й години, коли відчинена визначальня.

Перші загальні збори читальні „Просвіти” за моєго урядування були в Кнігиніні-місті. Прийшов по мене голова філії, який, припускаю, хотів мене поба-

чити у виконуванні моєї праці й почути моє обовязкове „слово” на цих зборах. На збори зійшлися члени читальні, місцеві міщани. Оглядав я їх, а вони мене. Перед зборами д-р В. Янович представив мене зібраним. Збори проходили згідно з статутовим порядком. На внесках слово забрав голова філії, а потім просив і мене до слова. Не знавши ще людей, у чужому мені оточенні, говорив я — як у мене й до нині буває! — коротко, сухо, загально до теми читальняної. Голова, як додіянув я, задоволено посміхався, на деякі мої завваги до діяльності читальні, притакував головою: на загал — урядовець увійде!

І так почалась моя праця просвітного робітника. Найперше, в книгарні НТШ у Львові замовив я деяких і найповажніших книжок з української літератури, історії України, географії, театральні підручники, сільсько-господарські; дещо і з перекладної літератури — все в коміс. Моя шафа-бібліотека в канцелярії була повна життя.

Кожної неділі і свята, вислухавши в нашій катедрі Служби Божої і проповіди, я виїжджав — як дальше — поїздом до стації, що була найближча до моєї цілі, або — як близько — фірою, яка по мене приїджала. В кожну неділю й свято їхав я до якоїсь читальні на збори, про які мене виділ читальні заздалегідь повідомляв і просив приїхати, або — якщо читальня була в застої, недіяльна — я з уряду сам назначував речинець зборів і промишляв, як на ті збори дістатись. Як же випадало два святочні дні в купі, крім Різдва й Великодня, то я вибирав тоді два або й три по сусідству села й переводив троє зборів. Найживіший час праці по читальнях був від пізної осені починаючи, на вчасній весні кінчаючи: в той час таки справді робота кипіла. Правда, поки ця робота почала кипіти, то треба було багато наїздитись, намокнутись, намерзнутись, у дощ і сніг інколи й два-три-четири кільометри йти

пішки, і то з вантажем книжок до розпродажі серед селян у читальні, бо, бувало, і фіри на стацію „чомусь” не прислали.

— Ми думали, — в такім випадку звичайно говорили, — що в таку слоту пан до нас не приїдуть!..

Але, коли до читальні прийшло повно людей, коли на лавках засіло інколи й до 70 осіб, переважно господарів, а менше або й мало жінок і молоді, тоді й була це заплата, винагорода за мій труд; і я був задоволений. Усюди натискав я, щоб до читальні на збори чи на читання часописів, — передплату яких я постійно поручав, — приходило й жіноцтво та молодь. У селах, де свідомість стояла на високому чи хоча на середньому рівні, такий мій натиск і заклик мав успіх; у селах же, де був повний із якихось причин — (підміські села були здеморалізовані, інші ж або бідні, або глухі, маючи пароха московофіла або до читальні байдужого, учителі ж або байдужі або потерпали перед польським інспектором!) — застій, там жіноцтво й молодь зовсім не ходили до читальні, а старші — лиш одиниці. Проте, села в повному розумінні несвідомого, у повіті Станиславів-Галич не було. Були, менше чи більше, ще й з поданих вище причин, байдужі до освітньої праці і, просто, чекали на спонуку ззовні.

Праця просвітника в тих роках, 1923 до 1926, була важка. Витривати, виконуючи її, треба було справжнього запалу, охоти, посвяти й любові до свого краю, до народу. Спонукою ж до цієї праці і до витривалости в ній була наша програна визвольна війна і несправедливе, цинічне признання для Польщі — Радою Амбасадорів з 15 березня 1923 — східної Галичини, коли демократії Заходу зовсім потоптали справді демократичні точки В. Вілсона про самовизначення народів. А все це разом, у нас, Українців, викликало протидію, ставало спонукою й до найважчої праці серед селян, аби лиш станути на ноги. І ті довгі години в зи-

мі, в неотопленій хаті, де містилась читальня, у вогкості, серед випарів людських тіл, одежі, серед диму сигарок із сільського саморобного тютюну, що аж сіро й темно було, що аж гіркотою у горлі дерло, що світло нафтової лямпи ледве клигало, — все те проходило в ідейній напрузі, майже непомітно на всі ці невигоди. Найбільше вдоволення для просвітника було, коли просвітне життя у селі ішло вперед — бібліотека зростала, селяни читали газети й книжки, цікавились національними, а там і господарськими, кооперативними питаннями. І в цій конструктивній метушні, широко сказати, я покинув зовсім жалісливі думи про нашу програму визвольну боротьбу вояка, а став, як і всі інші такі як я, до цієї позитивної праці.

Уся просвітня діяльність спиралась докладно, до точки, на параграфах статуту Т-ва „Просвіта”. І так мусіло бути вже хоча б тому, що по селах шпала польська поліція та її цуцики, яка й чигала на „переступлення параграфу”. В селах, де просвітне життя було повне, свідоме, там поліція не встрявила, хоч усю цю діяльність тримала на оці. У селах же, де просвітне життя ледве клигало, ледве-ледве прокидалося, там поліція старалась робити перепони, пакости, щоб відстрашити селян від читальні. По кількох таких протизаконних устряваннях поліції у моїй приявності, — щоб мене при людях принижувати, — я, при людях же, доказував поліцаєві його неслухність, а про його протизаконня доносив до староства й це, ще тоді!, припиняло „спренжистого” поліцая і він не шиканував більше людей.

ВІД РУШНИЦІ ДО МАСНИЦІ

З просвітним життям у Галичині стало розвиватись і господарське, кооперативне. Один із перших молодих діячів кооперації, якого застав я у Стани-

славові, був Ілько Феношин, родом із Опришовець. Був це живий, діяльний, молодий кооператор, студент українського тайного університету, голова Студентської Громади на Станиславів і повіт. Довкола нього й розвивалось тоді наше молоде життя. З діяльніших членів студентства ще деяких собі пригадую: Степана Слюсарчука, Марійку Кушнір і Михайла Кушніра, Ореста Радловського, Олеся Паньчака.

Але я хочу сказати, хоч нашвидку, про початки, по першій світовій війні, про основини „Маслосоюзу” в Галичині. Бо власне, початкова діяльність, систематично й пляново організована, цієї установи сходиться з такою ж початковою діяльністю, у повоєнних роках, і філії „Просвіти” в Станиславові. Отож, перший до Станиславова по студіях із Праги у 1923 р. приїхав інж. Андрій Палій, сам станиславівець. А за ним прибув і Олекса Лис, із Праги, молочар. Вони й задумали організувати молочарську кооперативу. Але А. Палій, бувши по студіях, тісніше взявши, лише інженер-агроном, то негайно вернувся до Праги й доповнив собі молочарство практично. Вкоротці, вернувшись із Праги, інж. А. Палій разом із інж. Іваном Остапяком із Радчі та з Олексою Лисом усією парою забралися організувати молочарство, спершу в Станиславівщині й у сусідніх судових повітах — Галич, Богородчани. Олекса Лис стягає до Станиславова з Праги ще й інж. Андрія Мудрика, який прибуває, у грудні 1923, на скріплення уже діючої молочарської філії, бо централья, ще передвоєнна, була в Стриї. Робота закипіла!

Якось приходить до канцелярії „Просвіти” й „Рідної Школи” А. Палій і проситься до нас у „комірне”.

— Сюди вже прибувають селяни, тут уже знаний осередок, якби так і нам тут, кутом, приспособитись? Сюди привозили б готове масло, звідси ми робили б експедицію масла до крамниць!..

І О. Паньчак, і я таки зараз вхітно погодились на

це. Наші „канцелярійні” столи були такі просторі, що й молочарі — та ще й на початку їх діяльності! — могли приміститись на краї, між „Просвітою” і „Рідною Школою”. Найперше, була біганина і шуканина, щоб знайти збут на масло. Зайняті „по вуха” були всі: мовчаливий Іван Остапяк, постійно енергічний та рухливий і верткий Андрій Палій, запалений і поспішний, що від усміху в одну мить попадав у чорну прівру зневіри, Олекса Лис, розважний і твердий та послідовний у праці, неподоланий і витривалий Андрій Мудрик. Пригадую собі: А. Палій, завжди чепурно й до сма-ку одягнений, щоденно виголений, бере під пахву пачку з декількома фунтами свіжісенького, того препа-хучого десерового масла — в тих славних цеголках — і, усміхаючись дещо стисненими устами, вимаху-ючи зграбною палкою, несе те масло до Квятковсько-го, що мав один із кращих сніданкових „покоїв”, чи до іншої такої крамниці, чи й до реставрації, як Гав-беншток. Це ж були перші повоєнні кроки „Маслос-союзу”!

В той же час А. Мудрик, уявивши свою солідну па-лицю до руки, загорнувшись — бо ж уже була зима! — у свій плащ, погладивши свою буйну бороду, хо-див від села до села й, найперше, своїми доповідями про молочарство, про його потребу й користь для се-ла, для його, села, господарського росту — повчав селян. Плян його діяльності спирався найперше на найсвідоміші села й найкраще загосподаровані — як Викторів, Черніїв, Опришівці, Радча, Посіч, Колодіїв-ка, Ляхівці, Богородчани, Сівка войнилівська й інші. А треба тут підкреслити, що ніяких фондів тоді ще не було, ніхто з цих ініціаторів ніякої платні не брав, ніяких „дієт”, ні коштів подорожі, крім залізничного переїзду, не було. То А. Мудрик, лише в скрайній по-потребі „сідав” на поїзд, а звичайно з села до села їхав фірою, а ще частіше — пішки ходив. Харчувався на

селі, найчастіше — бо й дуже любив це! — звичайною вареною, з юшкою, картоплею, що скроплювала її господиня смаженою на маслі цибулею. Але омасти А. Мудрик узагалі не любив і як хтось отак йому помастив ту юшку з картоплею, то він у бороду воркнув:

— Ет! Зіпсулисти ми юшку!..

Постійної своєї кватери А. Мудрик не мав. Та й на віщо, як він постійнісенько був „від села до села!” Як же випало йому так, що прибув до Станиславова, то хоч як уже я запрошуваю його до себе на нічліг, тут же, в канцелярії „Просвіти”, в безвіконному, тісному закамарку за тією ж високою і широкою шафою з книжками, але ж на ліжку, розуміється удвійку — він уперто, крадьки глипнувши за шафу, — бо ж і його манило: бодай раз простягнутись на ліжку! — казав:

— Ні, ні! Я в ночі їду ще до Побережа, де мушу бути вже вранці...

І йшов на стацію у Станиславові, брав пів білєта до Хриплина й... мав право куняти всю ніч на лавці у вижидальні ІІІ-ої кляси, ждучи... поїзду.

Довідавшись про таку його „їзду”, взявся я на спосіб. Тоді у Станиславові був свіжо зорганізувався театр ім. Івана Тобілевича, — режисером якого був Володимир Блавацький, а я був секретарем. Усі „простірні” афіші цього театру були під моїм зарядженням. То я зробив А. Мудрикові таку пропозицію:

— Не будь упертий лемко! Дивись, ціла гора всіх афішів та ще й у ріжних кольорах! Бери собі одну, дві верстві цих афішів, стели на цьому столі канцелярій „Просвіта-Рідна Школа” і спи — як пан!..

Похилив голову, поміркував, усміхнувся та й каже:

— А бодай же тебе смарувало! Добра вигадка! Ну, хай уже буде так, як ти кажеш. Сеї ночі висплюсь на „Дітях Агасфера”!..

— Тут є до вибору! Можеш спати й на „Візнику Генішель”, і на „Білому ведмедеві й чорній пантері”, і на „Молодій крові”, — до смаку вибирай! — кажу йому.

Освоївшись із цим багатим репертуаром, А. Мудрик, як йому випадало бути в Станиславові, то спав у мене на афішах.

У березні 1924 року відбулися загальні збори централі молочарського союзу в Стриї. На цих зборах зі Станиславова були: проф. Данило Джердж, Федір Глум, інж. Андрій Мудрик, інж. Андрій Палій. На цих зборах до управи централі вибрано: А. Мудрика і А. Палія, першого на урядуючого члена централі, другого на заступника члена управи. І з весною 1924 р. раз на завсіди централя Маслосоюзу покинула Станиславів, залишивши в Станиславові лише свою філію, якої управителем, як не помиляюсь, був тоді Тома Котик.

ОСНОВА Й ТЛО ДІЯЛЬНОСТИ

За час майже одного року пізнав я села, містечка; пізнав трохи не всіх діяльніших громадян повіту — священиків, учителів, селян, які завсіди й усюди творять основу й тло просвітно-гospодарсько-громадянської діяльності. Пізнали й вони мене. Селяни, пізнавши мене, були до мене щирі й одверті. Часто, без „службової справи”, вертаючись із ярмарку, заходили до мене на „кілька слів”, а я при цій нагоді „товк” їм просвітну справу. Праця набирала розмаху, пробиваючи собі тривалий шлях.

Дуже хотів би я зробити перелік усіх сіл і містечок, зазначити їх діячів, — але сьогодні, після 30 літ, я не можу вже зробити так докладно, як хотілося б і як треба б зробити. Проте, нарисом, — який декуди

й не буде надто прозорий і ясний, — я спробую такий перелік подати.

Найперше, не легко воно нині дати виказ усіх сіл, (докладно за мапою означеніх по обидвох повітах, Станиславів-Галич), поступнено до їх більше чи менше успішної діяльності. І в цім випадку я й не стану триматись дуже щільно цієї драбини вартості села з боку його діяльності. Але, як це мені вдасться, то все таки буду старатись дати такий огляд спершу з сіл станиславівщини. Якщо, декуди, буду я недокладний чи й дечого не договорю, то я б посмів одного просити в читача: вибачення і доповнення. І я буду за це вдячний.

Думаю, що таки найсвідоміше село була Ямниця: велике й найкраще зорганізоване, добре загospодароване. З нього вийшло багато інтелігенції, багато ж, не скінчивши гімназії, оставалось у селі й працювало суспільно. Багато праці вложив тут довголітній парох, і його діти, о. декан Юстин Гірняк, людина великого знання, культурна, дуже тактовна в співжитті з селом. Працював тут, між іншими, й старий УСС Олекса Катамай, ямничанин. Були тут і інші сільські діячі, прізвищ яких я не пам'ятаю. Свідоме село, хоч менше діяльна була тут читальня „Просвіти”, було й Хриплин, де парохував о. Йосип Раковський, людина діяльна зокрема в економічній ділянці нашого краю, і людина культури. Живу діяльність виявляло село Черніїв. Тут місцеві діячі: учитель Бенеш, господар Казимира, учителька Марійка Згоба і — як не перекрутів я прізвища — господар Шимчук. Не лишалось по заду й село Опришівці, яке видало з себе такого невисипущого і ревного та незабутнього кооперативного і суспільного діяча, як інж. Ілля Семянчук. За молодості багато суспільно працював і Ілля Феношин. Помагав у читальній праці й о. парох Матейко. У просвітній роботі доволі важкувато рухалась Радча, хоч у ко-

оперативній ділянці це село виявляло живу діяльність. Важко йшла праця, бо й люди вже були дуже зміщенісь, у с. Крехівцях. Надто був там і деструктивно-бунтівничий дух одного з півінтелігентів, чи не Вовчук називався, який був дуже „радикального” наставлення. Проте, завдяки живішим одиницям, селянам, просвітнє життя посувалось вперед. Прихильно до цієї діяльності ставився парох о. Іван Ісаїв. Село ж Дрогомирчани, — сусіднє з Крехівцями, але вже дещо дальнє від міста, — було багато діяльніше і до просвітньої праці багато вхітніше. Гарне, свідоме й діяльне було село Колодіївка; в читальні співпрацювала й родина Шепаровичів, зокрема Омелян, якого ми називали, по приятельськи, „мікрус”. Добрівляни ж, село охайнє, чистеньке і якесь тихе. Хоч не мало, тоді, своєї інтелігенції, але само вміло собі давати раду в просвітній роботі. Селяни були вдячні, коли, бувало, приїхати до них на збори, сказати доповідь на якусь актуальну тему чи іншу, переважно — історичну. Далі, йдуть села Вовчків, Микитинці, Узинь, Угорники, що дуже шкутильгали, але тримались на поверхні просвітного життя. До них уподібнювалось і с. Сапогів. Може дещо „замкнено”, але діяльно трималося с. Загвіздя. Дуже морально містом підточене було тоді село Пациків; там читальня, за моїх часів, менше, як клигала й нічого не помагали мої переконування, що треба читальню мати не лише на папері... Таке ж було і з с. Чукалівкою — недіяльне. Зате село Хомяків, хоч і бідне було воно, робило враження правдивих халупників — але щиро привітало ідею: оснувати в них читальню „Просвіти”. Мій побут у цьому селі у читальні, де я мав тоді відповідну доповідь, — після якої поволі-поволі розвязались язики до довгої, такої нашої тієї хлопської дискусії, — затягнувся до пізної години ночі. Селянин, що мав мене відставити фірою до Станиславова, просив мене, щоб я перено-

чував у селі, а ранком, ідучи на ярмарок, він відвезе мене до міста. Я погодився. Пішов я спати до того селянина, що був головним ініціатором просвітної справи. Хата в нього мала, всі в одній кімнаті. Почастував він мене молоком і вареними яйцями. Поклались ми спати — жінка з трьома меншими дітьми на печі, він із двома більшими на постелі, мене ж поклали на лавицю біля вікна. Я бачив, що вони, радо прийнявши мене на нічліг, самі мусіли добре стиснутись. Господар, прізвища якого вже не пам'ятаю, ще довго у-ночі снував мені свої сподівання про розвиток читальні в їх селі. Ще йдуть села: Пасіка, Вовчинець, Угринів гор. і Угринів дол., Сілець, у яких читальні, при великих зусиллях, краще або гірше лише клигали. Гарно розвивалась читальня у с. Тязеві — селяни вимовляли: Кезів! Учителював тут живий і діяльний та працьовитий Омелян Гірняк — якого гітлерівці у 1943 р. розстріляли, — член тієї численної і діяльної родини, з якої, між іншими, вийшли згаданий о. Юстин Гірняк, Никифор Гірняк отаман УСС, Юзко Гірняк, усі вони рідні брати. Парохом у Тязеві був о. Посацький. Вікторів — прегарне, розлоге, велике наше село, де парохом був о. Навроцький; село мало таких діячів як Федір Глум, Олійник, Бибик, Салига. Правда, це село більше уваги присвячувало кооперації, ніж „Просвіті“. Постійно діяльні читальні були в Павелчі і Рибинім. Парохом був тут о. Іван Стефанчук, правдивий хлопоман, який своєю поведінкою часто нагадував мені нашого селянина-радикала, галицького покрою. Між іншим, ці два села й були осередками радикального руху, але цей радикалізм був галицького штампу: в пароха погостювати, з хати пароха, разом із парохом, іти до читальні на радикальне віче, тут із пароха поглузувати, в церкву ходити, в крилосі співати, апостола читати й на „попа“ поза церквою їхати. Проте, ці села в тих роках, „моїх“, дуже гарно розви-

вались. Багато тут праці вложив місцевий управитель школи, у Павелчі, Василь Кульматицький і ред. Іван Ставничий, який також був запалений освітою села. В Рибнім був інтелігентний і дуже діяльний селянин Качкан, розуміється радикал, дуже милий і в поведінці делікатний, на що я йому часто звертав увагу, що це є проти стилю радикалів. Він із цього жарту сміявся й казав, що наші радикали „ще устаткуються”. Дещо слабувату діяльність проявляли Височанка і Майдан, де парохом був о. Яськевич, який постійно жалівся, що важко селян зрушити. Але подібні були Боднарів та Бринь. Правда, Боднарів, — де парохом був о. Кочержук, а діячі селяни Шумський, Луцький, Дяченко, Дапраківський, — більше, уваги присвячувало кооперації. Бринь, — де тоді був парохом о. Яросевич, людина добра, але не мав настанови до просвітньої праці на селі, а вчителеві Придунові вязав руки польський шкільний інспектор, — тут читальня ледве дихтіла. Таке ж було тоді з читальнюю діяльністю і в Ганусівцях, де парохував о. Янкевич, і в Межигірцях, де парохом був о. Дудинський, батько сотника УСС Романа Дудинського. Бувало, коли до цих читалень приїхати, відбути загальні збори, сказати їм доповідь, при тім селяни собі книжки купували, тоді вони, і то все село, були в читальні й уважно брали участь у нарадах, у дискусії. А поїхав від них просвітний інструктор — діяльність читалень далі шкутильгала. Приємне і статочне враження робило с. Побереже, де парохом був тоді, як не помиляюсь, о. Шараневич. Тут люди цікавились і часописом, і книжкою, і світові події ними ворушили. Тут, дещо пізніше, наш археольог д-р Я. Пастернак натрапив, і відкопав, на старовинну з XIII століття церкву. Цікаве й діяльне було й містечко Єзупіль. Тут, бувало, збори читальні „Просвіти” були справжнім пописом міщан у дискусії. Виринали всякі проекти просвітної праці. Але, на

жаль, ці проєкти кінчились на словах; не було там кому здійснювати їх. Парохи, яких часто зміняли, до читальні не заходили. Був там деякий час адвокат Осип Когут, УСС, але й він стояв остроронь, — як казав, — від тих фільософів. Не можна не признати йому рациї: справді, таке враження викликало єзуїтське оточення. Багато крацій, діяльний і працьовитий був Маріямпіль. Але тут виявлялась ота наша, українська прикмета, — яка, щиро сказати, є притаманна й іншим народам, якщо вони були чи є у нашій шкурі, — а саме: як Українця притиснути, то з нього виходить позитивний і християнин, і патріот, і людина. Маріямпіль — невеличке, гарне, на скелі над Дністром положене містечко. Населення його було мішане — українське і польське. Не без того, що між тими римокатоликами „Поляками” були, трохи не всі, Українці, які — при машій помочі й польського духовенства — римокатолицтво брали за польськість. Це вже від соток років, що ми ж самі на силу впихаємо всіх римокатоликів у ненаситну пащу польськості, називаючи наших братів, Українців-римокатоликів, Поляками. Хоч не називаємо Поляками ні Французів, ні Еспанців, ні Португальців, ні Німців, ні Ірландців, ні всіх інших народів, які є ж римокатоликами! Що ж, буває! Укоріниться якесь невіжество, абсолютна нісенітниця, — яку, від гайдамаччини зокрема, підтримує „захитниця” православ'я Москва, а яку нарід, ось, як ми, бере за абсолютну „мудрість”, — і пропали всякі докази й переконування, що це ж невіжество! Та ходімо до Маріямполя. Нашим парохом тоді був великий пра-ведник, шляхетна душа о. В. Мотюк. Наші не мали своєї власної церкви, а якось так від давна завелося, що в нашій церкві правили й наші, і римокатолики, з тим, що наші були там „кутом”; зіпхали їх до ролі пронозів. Іще як попадав парох Поляк, для римокатоликів, що був правдивим християнином, то те ділення

церквою якось ішло гладко. Як же траплявся польський парох типу „пржедмурже хржесьціяньства”, то пропадала тоді згода й любов людей однієї віри. Таким був тоді, у 1923-26, польським парохом славетний ксьондз Босак, типу ксьондза Мйодоньского, — що то серед нас „загродову шляхту” організував із ціллю: свідомо розбивати наше життя. Поверсайська Польща мала таких священиків, Божих слуг, що на проповідях, у костелі, наприклад — у Дрогобичі, говорили: „Єзусе! Ти-сь церпял, ценжко церпял! Але так ценжко, як Польска церпяла, Ти-сь Єзусе так не церпял!” Або нашим дітям, отим римокатоликам по вірі, а які національно й по культурі були Українці, наші ж діти, які іншої мови, крім української й не знали, які в хаті у себе іншої мови й не пробували уживати і лише українською мовою у хаті з батьками й розмовляли, — то цим дітям польські ксьондзи на сповіді за гріхи їх накладали покуту: „Ані еднега слова венцей мувіць по руску, навет з родзіцамі!” Але, щоб ясніше сказати, ця недуга, рак, що розідає Польщу, не є поверсайської марки; це недуга кожночасної Польщі, найсильніше розвинулась від XVI і скріпилася у XVII століттях. Нашу Унію з Римом¹ нищили не лише гордий до пустоти й непослідовний Константин Острожський із Наливайками, не лише Богдан Хмельницький, що грав у демагогічну дудку, що волів „бєлава царя”, бо... однієї віри, ніж Унію, але польська шляхта разом із польською церковною єпархією — поминаючи лиш декілька одиниць із цієї єпархії, що щиро й по християнськи дивилась на нашу Унію. — Це ж той славний парадокс: „пржедмурже хржесьціяньства”, що подібне до московського „свобода вплоть до атделення”, стало загородою, муром, через який і до нині важко говорити про зєдинення української Церкви з Римом. На перешкоді стоїть католицька Польща, яка трагічно куріцмається, до „моцарства” пну-

чись, і стоїть на перепоні для великої ідеї — зєдинення Церкви нашої з Римом!

Ото ж, одним із рідних синів такої Польщі був і той сердега Босак. Він для римокатоликів у Маріямполі був правдивіським ватажком: усі пакости в церкві, включно з викидуванням наших людей разом із о. В. Мотюком і з утварю церковною, усі пакости в нашій національній діяльності виходили з почину о. Босака. Проте, на диво, наші люди в Маріямполі тримались цупко свого, читальня розвивала свою успішну діяльність, тримаючись щільно, на оці о. Босака, статуту. В просвітній праці живу участь бере й о. В. Мотюк і його старша доня.

В ТІНІ ЗАМКУ КОРОЛЯ ДАНИЛА

Якийсь контрастний характер мали села судового повіту Галич. І цей контраст виявлявся і в добром, і в злому. А маю тут на увазі лише момент національно-освітньої діяльності. Тут — або загублене й глухе село, або дуже діяльне й рухливе село. А всі села мали свою якусь незриму патину давнини, якогось консерватизму. Берімо такі села — Курипів і Пукасівці. Люди мудрі, працьовиті, але якісь замкнені, чужоваті. На всі говорення про потребу якоїсь української суспільно-просвітнно-економічної діяльності в селі, вони були глухі й німі: лиш головою притакували, в землі — понуривши очі — відповіди шукали, за діло ж не бралися.

Якось, наважився я, у наше свято, довше побувати в цих двох селах. Парохом був тут, на ці два села, Курипів і Пукасівці, о. Корвацький, старий, ще й московофіл. Була весна. Не пригадую собі як це сталося, — а воно часто таке „ставалось”! — але я, з Галича, йшов пішки до Пукасовець. Ясно й сито-зелено мерехтіли

поля, несмілими ще малими хвилями хвилювали озимина й молоденька ярина. По синьому небі на леготі вітру швидко перепливали білі хмаринки. Жайворонки щебетали, а їх пісні відгомонювали на плесі спокійного, дужого Дністра. Шлях поволенъкі сходив у долину, виринули Пукасівці і їх церква. Вже було сполудня. Я зайдов до хати селянина, про якого я знав, що з ним „іще можна б говорити”. Слово по слові й, зoberежна, я закинув вудку про потребу заснувати в селі читальню „Просвіти”. Сидимо таки на подвір'ю цього селянина, на бальках, говорю спокійно, з усякими прикладами, може й годину. А в міжчасі, у думці, сам себе збиваю: адже ж тут, до першої світової війни діяли читальні ім. Качковського, адже ж і цей їх парох імовірно сидів у Талергофі за своє московофільство, адже ж тут гуляли оті жорстокі, супроти беззбройних відважні гуни, що називаються Мадяри! Твоє говорення — горох до стіни! А мій співрозмовник на це мені в унісон:

— Наші люди не хотять того товариства... Нам хлопам і без того добре...

Такий був вислід моєї місії! Мені аж яzik до піднебіння присох у цей теплий соняшний, молодолітній день! Попросив я на це... зимної води й, напившись, попрощався і рушив у дальшу дорогу — на Курипів. Збавлю день, — подумав я, — але, врешті, виясню становище цих двох найглуших сіл.

Поволі, шляхом ідучи, підношусь до гори. Переді мною у молодолітній і запашній зелені виринає село. Тут нікогісенько не знаю, бо й ніхто не знав — кого тут подати мені за довірену особу, з якою можна б було обговорити таку законну і легальну справу, як читальня Т-ва „Просвіта”. Нема виходу — направляю мої стопи на приходство. Здалека бачу — біля криниці стоїть молодий чоловік, тягне воду, а очима пасе за мною. Звернувши у ворота, побачив я, що це

інтелігент: син, зять, свояк священика? Я так і не дозвідався. Наблизившись до нього, я просто, увічливо й коротко сказав йому хто я та чого сюди прийшов; кого б він мені пораяв, щоб я з ним переговорив у справі читальні „Просвіти”. Він, не привітавшись зі мною, міряв мене, щось думав, шукаючи відповіді, а врешті почав цідити:

— Знаєте, господине, в нас таких нема, щоб такого общества хотіли...

І так, слово за словом, цідив, що ті краплі води, що по цямрині стікали з відра, швидше скапували й свіжими краплинами, мов дзвіночками, відбивались десь там у глибині криниці на плесі води. Ні в хату не попросив, ні відпочинку не жертвуав, а ждав — коли я вже піду собі геть і перестану нудити його моїми: а може так, а може он так? І я, увічливо з ним розпрощавшись та й його довгий погляд на моїй спині стерпівши, відійшов із нічим із цих сіл, пішки в поворітну дорогу до Галича подавшись. Більше до цих сіл мене й не манило, хоча б і тому, що ріст і діяльність інших у повіті читалень „Просвіти” не давали вже мені більше часу на такі безхосені мандрівки. Я лише для характеристики довше зупинився тут на цих двох селах.

До цих двох сіл подібні були, в тих роках, Дубівці й Дегова. Але, як тут населення було подібне — вдачею і повільністю та тією негативною консервативністю — до Курипова й Пукасовець, то місцевий провід, який тут був у руках о. Василя Медвідського, пароха, і його сина, був незвичайно живий, ідейний та з посвятою. І ці села, зокрема Дубівці, таки прокинулись із свого „княжого” важкого сну. Як кажу: „княжого”, то я цим не глузую з нашої княжої доби, покищо — єдиної великої нашої доби, про яку ми сьогодні думаємо, до якої й змагаємось. Але, уважно придивившись тим селам довкола Галича-Крилоса, ці люди дещо інакші душою, вдачею, прикметами, психольгією від інших

наших людей, селян, Галичини. Дечим вони ще нагадують хіба наших Лемків. Вони, ці підкріліські села, їх населення, неначе ще ходили зачаровані сяйвом того блиску, володіння наших князів; вони, рівночасно, ніби й зачаровані блиском, але й спантеличені та приголомшенні погасненням того блиску. Це явище можна б підтягнути під теорію Гегеля: нарід, дійшовши до свого вершка сили, розвитку, — починає свій упадок. Проте, я завсіди був і є проти тієї — з католицького становища — єресі, іманентизму. Радше тримаюсь теорії сучасного історика, фільософа, — відкинувши його „セルфдeterminінейшн” і „нову релігію”, — А. Дж. Тайнбі: він, спершись на історії найглибшого минулого, твердить, що поти нарід сильний, поти йде до росту, поти з упадків своїх підноситься, поки в нього дух сильний і творчий, поки збережена мораль життя.

Неначе на підтвердження цієї теорії, можна поставити — розуміється: у мініятурі! — в приклад село Крилос і сусідній йому села. Від перших моїх відвідин цього села, я побачив, що Крилос, як і всі, й ті свідомі села Галичини, дещо припало отупінням із воєнних причин. Адже, кожна війна приносить своє лихо — застій, відпруження після пережитих страхіть, яке виявляється у формі якогось сну. Але вистачав малий поштовх, спонука ззовні, щоб те село ожило. До цього багато спричинились таки місцеві додатні умовини. Найперше, парох о. Йоан Гошовський, хоч був він консерватист, Русин, хоч нова концепція українства ще не вміщувалась у рямцях його старих поглядів, але він не виступав проти українства, він прихильно ставився до просвітної діяльності в селі й у всіх селах і присілках його парохії; він приходив на збори до читальні, він заповідав людям про ці збори в церкві від престола. А якби я, приїхавши в село до читальні, був до нього не заїхав, то це була б для нього велика образа. Жила в нього й учителька, тобто — державний урядо-

вець, Неоніля Білинська, яка також приходила на кожні збори до читальні, яка була для селян порадницею у просвітній роботі. Чимало прислужились до розрушения просвітної діяльності в селі й родина Гвоздецьких, іще більше Хмілевські, далі — Боднар, Гречанівський. Із селян найдіяльніший був Федір Кривий. Таке ж рухливе було й Підгороддя і Четверки. Досить слабо розвивались Козина і Пітрич. Подібно, як Крілос, проявляло своє просвітнє життя й с. Комарів, де парохом був тоді о. Ставничий. Успішно й гарно розсталось просвітнє життя у Залукві, де жив із своєю родиною інж. Терпіляк, а парохом був о. Чолій.

Ще вернімось у той „кут”: Курипів і Пукасівці. За Куриповом лежить село Суботів — просторе, гарне, українське село. Своїм побутом, типами селян воно дуже наближалося до підкіївських сіл. Тут читальня „Просвіти” розвивала свою діяльність постійну і живу. Багато спричинялось до цієї діяльності це, що тут жив господар, богач, Трач; культурний і свідомий селянин, який не цурався й політики і своїм політичним поглядом випередив на багато років УНДО. Мав він велику родину. Його доньки ходили в Станиславові до школи, у Василіянок. А на вакації, вернувшись у село, вони разом із шкільними приятелями, що в них усе літо гостювали, віддавались і просвітній роботі. В колі діяльності Суботова, жило просвітньо й село Перлівці, як не помиляюсь уже рогатинського повіту. Це село дихало спокійним, затишним життям над могутнім і тихим плесом Дністра. Все село поринало в зелені садів і в соняшній синяві неба. Учителювала тут працьовита Оля Костишин.

За Пукасівцями приходить село Блюдники. Було це свідоме село й дуже діяльне. А ще до того — чи не в 1924 — прийшов туди на пароха о. декан Самотулка, який мав сина, що всеціло віддавався просвітній праці, а зокрема організуванню „Сокола”. Живе й діяльне

було с. Темерівці. Був там парохом о. Володимир Барановський, а в нього гарна й велика — на жаль: трагічна! — родина. Читальнюю роботою найбільше цікавився сам о. парох і його донька Дарка. І життя читальні добре розвивалось, поки сини, Роман і Ярослав, не стали, — скінчивши в Станиславові українську гімназію, — спершу старший, Роман, до діяльної й надто вже живої праці в УВО, а пізніше, після 1929, в ОУН. З тієї хвилини, коли вони стали конспіраторами, діяльність читальні „Просвіти” стала така жива, що була „за-жива”; і систематична, статутова праця не могла вже розвиватись нормально: як не конспірація, а з нею провокація, то польська поліція влезли в читальні ...статути. А дуже зашкодила життю читальні „Просвіти” ота славна стрілянина, — восени 1924 — в ночі, через вікна з приходства до польської поліції, що — після нападу на поштовий амбулянс під Калушем — облягала приходство, бо — казала поліція — там скрілись були нападники на той амбулянс. — Село Селище, положене серед лісів, вище від Темеревець, принадлежне до парохії у Темерівцях, неначе цікаво і скрито зазирало на діяльність читалень Блюдник і Темеревець, напевно підсміхаючись на прикру і влізливу пронозливість польського поліціянта в ті читальні на концерті в роковини Шевченка, але напевно й подивляючи тверду поставу провідних селян і пароха, що „ці роковини ми маємо статутове право відбути”. Але само село Селище не проявляло якоїсь живішої просвітної діяльності. А правду сказати — ніякої діяльності тоді там не було. Віжджаючи в те село, інколи, я здалеку бачив, як малі хлопчаки, — що вже видно знали про мій приїзд, — на мою появу на вулиці зникали з воріт, як дикі й неосвоєні пташки. А я тоді пригадував собі: так і я, ще малою дитиною, зникав і ховався у кутку під постелею на появу австрійського, у жовто-яснім із злотим шпіцом шоломі, на вулиці села Зазам-

ку; бо це була велика подія — австрійський жандарм зявлявся у селі раз на пів року!..

Повільно діяли читальні в селах Колодіїв і Дорогів. У першому селі був дуже ідейний учитель і вчителька, прізвище яких я зовсім забув, але не забув їхніх шляхетних та ідейних наставлень до просвітної діяльності. Але зрушити ці села до більшої активності — крім загальних зборів — не було легкою справою. Важкуваті діяльністю були тоді села Лани і Водники.

Спокійно і безгаласно, але й дуже кволенько діяла читальня в с. Тумир, де було декілька свідомих, але не дуже діяльних селян. Уже живіше виявляла свою діяльність читальня у с. Тустань, — де парохом був о. Дольницький, де цікавився читальнюю учитель Гева, — і с. Семиківці. Велике село Деліїв дуже гарно розвивалося у просвітній діяльності, а згодом і в кооперативній. Тут парохом був о. Гарасевич. Сам він був дуже діяльний і культурний діяч. Узагалі — уся його родина робила враження людей правдивої культури духа старого роду, делікатності в поведінці, щирі й товариські. Й діти о. Гарасевича, син і доня, підрісши, брали участь у громадсько-просвітній праці у селі. Працював у Делієві, як молочар-кооператор, Евген Скаліш. Із селян діяльні були Найдичі й інші, прізвища яких, на жаль, вже забув. Кінчаки старі й Кінчаки нові, села не малі та й не біdnі, важко було їх — за моїх часів — зрушити до якоїсь діяльності, просвітної чи економічної. Подібне було й село Кремидів. Правда, це село було в руках декількох національно-зdemoralізованих типів, які були правдивою закалою села. Вони, ці типи, слухали польську поліцію, то місцевого мельника, що з поліцією добре жив. Парохом був о. Шкromида — чесний і працьовитий у церкві, але до громадської роботи — через вище згадані умовини не мішався. Зате його син, здавши гімназійну матуру, став цікавитись селом, почав і селян спонукую-

вати до живішого зацікавлення просвітнім життям. Перед моїм виїздом із Станиславова, Кремидів уже був прокинувся. Погано йшла справа з просвітною діяльністю у самому Галичі. Міщани — були важкі й справи „Просвіти” їх зовсім не „чіпались”. Парохом був о. Винницький, старої „дати” людина, а на нього гляділо й усе наше міщанство. Сотрудник і катехит — які там були в роках моєї праці — не зважувались виходити з рейок свого настоятеля. Була там діяльна родина Яновичів, — своїками д-ра В. Яновича, як мені це відоме, не були, — але й їм не приходилося легко проламати перші льоди в цім, колись столичнім, нашім городі над Дністром. Мовчав і маленький, чарівний своїм положенням присілок Сокіл. А Святий Станіслав — це була польська кольонія.

Передмістя Станиславова — Кнігинин-Місто, Кнігинин-Гірка, Кнігинин-Кольонія вели доволі живу діяльність. Врешті, іх діяльність сягала широко, бо вони брали живу участь у всякій національній діяльності самого міста Станиславова.

Поки зупинюсь над діяльністю культурною і просвітною самого міста Станиславова, хочу ще кинути оком на деякі моменти організаційно-читальняного характеру і психологочно-спогадового; а це друге — вже буде мое, особисте.

В усіх читальнях „Просвіти” — в повітах Станиславів-Галич — діяльність охоплювала тоді усю свою статутом передбачену програму. Щорічні збори, доповіді своїх або запрошених із міста діячів; доповіді на всякі теми, переважно для села практичні, що їх виголошували просвітники, агрономи, лікарі, правники, кооператори й організаторки жіноцтва. Тоді, після першої світової війни, на початках діяльності філії „Просвіти”, це вже був чималий осяг. Правда, по моїм відізді, коли прийшла „нова мітла”, коли вже було коло чого працювати, коли в кожному селі вже була

читальня, дуже діяльна чи й слабше діяльна, але діяла, тоді ця праця була скоплена в сильні і зручні рямці системи, пляну. За моїх часів, крім тих ріжних викладів і доповідей, були й курси для неграмотних, були читальняні театральні гуртки, хори. Читальні давали в себе, або й гостинно виїжджали на сусідні села, театральні вистави, концерти, — інколи дуже вдатньо. Таким чином, при такій праці виростали на місцях нові просвітнянські сили. Приходила необхідність набувати площи, будувати сільські народні доми, в яких — розуміється — була звичайно театральна сала, у яких і громадилося усе просвітне і кооперативне життя села. Де ж іще не було такого будинку, там вистави чи концерти відбувалися у стодолі; дорослі сиділи на лавках, а дітвора — на подрах, у засіку, то з-попід стріхи вітріщувала очі. Одно з перших сіл, що збудувало такий Народній Дім, по першій світовій війні, була Ямниця. На відкриття цього дому виставлено драму „Ой, не ходи Грицю”. Заголовні ролі, як собі ще дещо пригадую, гралі: найстарша доня о. Юстина Гірняка, учителька з Бітькова біля Надвірної, „Марусю”, Олесь Катамай „Хому”, автор цих спогадів, розуміється, „Гриця”; гралі тоді й дві сестри Скочдополівні і Оля Левицька, ці три зі Станиславова.

Пригадую собі, що вистави й концерти найчастіше улаштовували: всі три Кнігинини; далі — Єзупіль, Маріямпіль, Побереже, Боднарів, Викторів, Микитинці, Блюдники, Суботів, Деліїв, Залуква, Крилос, Черніїв, Опришівці, Колодіївка, Крехівці, Сілець, Угринів Гор., Павелче, Рибне, Хриплин, Дубівці, Майдан, Темерівці, Угорники, Загвіздя, Тязів, Вочинець, а й Сапогів. Не смію твердити, що я не пропустив якогось села в цьому списку активних сіл. Діяльну участь у набуванні площ, у будові нових домів, у організуванні культурних імпрез брала, звичайно, місцева інтелігенція — парох, учитель, а також молодняк, що ви-

ріс на селі, а вже, скінчивши гімназію, студіював на високих школах, тоді — на тайному українському університеті у Львові. Ці інтелігентні сили були духовим рушієм села, а їм до помочі ставали молоді селяни, господарне парубоцтво та дівчата. Де ж не було цих рушійних сил — ні сільських, ні міських — там просвітне життя ледве дихтіло, а то й зовсім не проявлялось.

ОАЗИ СЕРЦЯ

У моїй праці у всіх цих селах на землі Станиславів-Галич, часто діставав я спонуку, нову моральну силу від місцевостей, то від місць, що були звязані з моїм військовим життям минулого-недавного: з моєю службою для України в Українських Січових Стрільцях, як це скорочено говоримо й пишемо — УСС. І ось, тут, іще й у цих спогадах, я знову зійшов на романтичну нуту! Але, чи ж це моя вина, що хочу згадати, нишком визнати те, що на серці болем лежить? Добрим і благословенним болем розляглося воно, це минуле, в серці моїм! Бо, як каже один сучасний італійський поет, Гвідо Гоццані: „Вся краса дня — у ранку”: Вся краса життя людини — у її молодості! То й краса моого життя у молодості, ще й усусуського життя. А воно ж було таке гарне, таке повне, таке щасливе своїми радощами, таке чарівно-страшне своїми небезпеками й зліднями, що воно й досі в серці живе: неначе щойно вчора ще було!..

Якось, ранньою весною, коли все небо сповнене гамором жайворонків, коли наша земля ритмічними скибами, мов музичними лініями, лежить розкішно й сонцем дихає і пахне так чисто й прозоро, що легені людини з жаждою цей запах вдихають, — я приїхав поїздом до Боднарова, до читальні. Це була неділя, за-

раз ісполудня. Накрапав малий той весняний дощ. Обіцяна фіра не приїжджала по мене. То я, щоб не гаяти часу, пустився йти пішки до села, бо й не було так дуже далеко. Сходючи шляхом у долину до села, думками вернувся я до 1915 року, до вчасної осени. Також і тоді з цієї стації ішов я — з моїм сусідом із Переволоки, Юзком Кухтином — до Боднарова. Молодий, ще й 18 року життя не скінчив. Серце живо билось іще невідомим, новим вояцьким життям. У очах — повне небо щастя відбивалося. Голова до гори! І я, хоч і сам не високий, із усміхом вищоти споглядав на моого друга Юзка, що був іще нижчий, але груди сильно випинали і крок видовжував. У Боднарові стояв Кіш УСС. Уся канцелярія Коша містилась у гарному Народному Домі, мурованому. При вході до цього будинку були вивішенні блакитні з жовтими написами таблички: „Управа Канцелярії Коша УСС”, „Евіденційна Канцелярія”. Нас записав, — приємно домовляючи й легко глузуючи з нашого „заросту під вуси”, — евіденційний підстаршина — як ми, пізнавши його, усі його кликали — дядько Вербовий; добра й велика душа! Нам і хату призначили на кватиру. А вже наступного дня відбувались, у тім же Народнім Домі, лікарські оглядини. Всі новобранці-охотники роздягнулися. Прийшов лікар — молодий, стрункої постави, живі темні очі — д-р Кость Воєвідка, четар. Почались оглядини, асентерунок. І за короткий час створилось три гурти цих молодих охотників до українського війська, три окремі настрої душ, три вияви цих настроїв назовні. Перший гурт — ті, що стоять у черзі й поступнено наближаються до лікаря, що їх оглядає. Цей гурт огорнений непевно і важкою мовчанкою, лише серце беться і думка веться: „Йой! Хоча б не відкинули!” І кожен оглядав свою поставу, оглядав свої „мязи” шістнадцять-сімнадцять, а найбільше вісімнадцятьлітні! Другий гурт, он там у кутку кімнати, біля вікна

від вулиці, легко гомонить, щоб не сполохати щастя, що сяє в очах, із поспіху, одягаючись, не знає що перше на себе тягнути — сорочку чи підштанки. Третій гурт он там у кутку кімнати від подвіря, у понурій тиші, чути шльохання, на лікаря падають що-разу благальні погляди: „Пане Докторе, та я присей-бо, моцний, здоровий!” Над цим гуртом висить сором: нездатні до війська!..

Наближаюсь і я до лікаря. Серце — трохи не лусне з непевності. Вже ж тому рік минув, коли за Трибухівцями кипів бій проти Москаля, а Зазамком, у мене в хаті з любовної лютті скакала по мені мамина копистка, а Мама за кожним ударом промовляла: „Ти, смаркачу! До Українських Січових Стрільців? А на, на, маєш войсько, а маєш, а маєш!!!” На це влітає — у однострої польського легуна — молодий професор Хлебек, наш сусід, що дослівно вже біг попри нашу хату на стацію, і притьмом:

— Що сталося?

Моя Мама змірила його, в мені блиснула надія рятунку, але Мама шорстко:

— Та дивіться, до Українських Січових Стрільців хоче йти!..

— Пані! Пусьць го! Но, певне! Нех ідзе!..

— Йдеш ти мені з хати! Бо копистку в роботі маю!..

Двері швидко зачинились. За Трибухівцями ще гравли гармати, але перший бій — я програв...

Ця картина миттю мигнула в моїй памяті, а доктор уже докладно мене оглядав. Оглянувши, звернув голову до писаря:

— Здоровий!

І я поринув у гурті щасливих!..

А далі все пішло тодішнім усусуським темпом, стилем і змістом: „вифасував” блакитні, делікатної матерії... гузарські штани, синяву блузу, австрійську шапку, ну, а черевики, то залишились таки мої з дому.

І призначено мене до сотні поручника Герасимова, а до чети підхорунжого Стефанишина. Та й почалось „ліва-права”, почалось таки справді вояцьке життя.

Наш вишкіл у Боднарові тривав два тижні. Від ранку до вечора гомоніло село: співали ми на вправи йдучи і з вправ вертаючись. Ми, рекрути, співали в Боднарові й на його полях, на вправах, а на другому кінці села прибігав гомін пісні „старої війни” УСС, що стояла в Майдані й Височанці. Співали: „Ой, у лузі червона калина”, „Ой, сусідко”, „Ой, зза гори чорна хмара стояла”, „Ой, любив та й кохав”, а вечером, по вечері, на вулиці „Далеко, ген далеко, там фатаморгана стоїть”. З найбільшим натиском, підкреслено, щоденно співали ми „Як мя в сині штани вбрали”. Співала ті пісні душа, серце, кров, кожен мяз, молодість співала і в простори завтрашнього рвалася.

Бувало, в неділю, до церкви йдучи, здалеку зауважив нашого Кошового Отамана Никифора Гірняка; то й сам не знав — три чи шість кроків перед ним „бити в дах”? Ну, а треба по „штрамацьки” вдарити в дах, щоб Стефанишинові не принести сорому. А відповідь Кошового: „Гаразд, стрільче!” напружуvala груди вперед! Збірка нашої сотні — о, вона відбувалася з фантазією! Ніхто не чув того сухого, різкого „фергаттерунг!”, не чув і нашого слова „Збірка!”. Де там! Звичайно, виходив на вулицю сотенний рахунковий, премиляр десятник Роман Весоловський, реготався на всю вулицю своїми синіми очима і розносилось по селі: „Ду-да-а-а!”. Прізвище стрільця Дуди Михайла було сигналом до збірки!

Найбільшою і радісною подією у Боднарові були наші перші „польові вправи”, які ми згорда називали „маневрами”, бо вже вчили нас боєвої вправності. Марш у поготівлі, а далі — ціль! — піdlазити, заходити „ворога” й здобути село Бринь. Підхорунжий В. Стефанишин — пізніше сотник, згинув під Базаром

у 1921 — так справно вів наступ, що ми „ворога”, — а це була „стара война” з Майдану! — „побили”, село „здобули” і з піснею „Як мя в сині штани вбрали” до Коша вернулись.

, А кожної декади — „лёнунг”, аж одна корона і вісімдєсять грейцарів. Із цього „ленунгу” найбільше зиску мав Мрочко: до години по одержанні цієї вояцької платні, у кантині було глітно, гамірно, задимлено, а спів трохи тієї хати, де містилась кантіна, не розсавив; бо молодість співала.

По двох тижнях, може декілька днів і більше, того вишколу, одного ранку — збірка на дорозі напроти кватири Кошового Отамана. Наша повна сотня стала в лаву. Сотенний Герасимів і зачоловий сотні В. Стефанишин оглядають сотню з усіх сторін. Із своєї канцелярії вийшов Отаман Никифор Гірняк із справником; як не помиляюсь, то був ним тоді підхорунжий Никифорук. Коротке „Позір!” Цокнули заекаблуки і глухо гупнули запятки виношених іще з хати черевичків, що більше скідалися уже на капці. Гостре: „В право глянь!” звіт, перегляд і „Спочинь”. Прийшло слово Пана Отамана, яке мало характер більше прощальний, як підбадьорливий! Хто до бензини та сірника пхає? Ми й так усі горіли й до геройства рвались.

За Кошовим стояв справник і своїми живими, добрими очима нипав і шпав по рядах сотні. Врешті, його очі зупинились на мені. Підійшов до мене й просто:

— Товаришу! Ви лишаєтесь у Коші, в канцелярії!..

В одну мить, поглянувши по моїх сусідах, не второпавши добре, чому то я мав би залишатись у канцелярії, — я прожогом спітався:

— Пане підхорунжий! А чому то якраз я маю залишатись у канцелярії?..

— Бо ви наймолодший тут. За рік підете на фронт!
— впала суха відповідь.

— Пане підхорунжий! — починаю протинаступ, — ось, Синенький наймолодший із нас, йому шіснадцять років, а мені вже на вісімнадцятий пішло. Я йду на фронт... Не хочу лишатись тут!..

Серце рвалось: бути героєм, а тут мені підсугають якусь маркірацію. Я червонію, куріцмаюсь, бо ж соромно, що мене не трактують за поважного вояка! При тій розмові коротко зупинився Й Кошовий, і сотенний, і розсміяний зачоловий сотні. Кошовий дав рукою знак для справника, мовляв: „залиши!” Справник на відхідному зміряв мене й Синенького, махнув рукою і відійшов. Бій я тут виграв, бо це ж не була мамина копистка! А Синенький під носом буркнув:

— Дурний фраєр! Як він маркірант, то хоче й нас маркірантами зробити!..

І ми, щасливі, рушили всі, розуміється пішки, більче фронту — на Гнильче.

Незабутні, щасливі роки! Сонце пило наші співи, гріло нашою молодістю, а дихало охрою й киноваром сільських садів, то далеких лісів. Простірна синява неба, — а в ній білі облаки, що несли на собі наші душі й серця, — була простором, у якому й ми зносились!.. ,

...А з Крилоса — часто, вертаючись до Станиславова, пішки йшов я до стації Галич. І дуже любив я вступати на замок, обіч шляху, короля Данила. Був я, як і ще є, такий закоханий у те наше недавнє минуле, що часи Данила ставали тлом моєї туги. А саме — зпід мурів цього замку, стоявши в боєвій резерві з хорунжим Миколою Малютою, ми слідкували за ходом бою з большевиками, — в стиглому літі 1920! — що кипів тут за Дністром, за стацією Галич, більше праворуч, біля села Большівців. Тут прибила нас вістка: полковник Петро Дяченко важко поранений у

ногу відламком гарматнього стрільна. Але він, на ношах, далі керував боєм, у якому змагались його чорношишники.

В ПЕРСПЕКТИВІЧНОМУ СКОРОТІ

Бо лише так можу зупинитись на тодішньому, 1923-1926, українському житті Станиславова. На вступі треба одно підкреслити: це місто гідно тримало прапор українськості столиці ЗОУНР з 1919 року. Отупіння, розгублення, безрадність, що було прийшло по перших роках програної з Поляками, з Москвинами війни, втрата деякої національно-духової рівноваги, зійшовши на інші, — польська окупація, — рейки життя, — все проминуло! А признання східної Галичини для Польщі стало ще більшою спонукою для Українців до праці на всіх ділянках життя, до праці наполегливої і ревної. І ця праця, що почалась ішце в 1922 році, все більше зростала на своїй силі, з місяця на місяць, із року на рік. У повітах — одне село було більше рухливе, друге менше, але третє неворушливе таки, згодом, брало за приклад рухливе село й ставало за просвітню, кооперативну, суспільну діяльність.

Д-р В. Янович дуже живо слідкував за діяльністю читалень „Просвіти”. Кожного тижня, вернувшись із поїздки, я складав йому короткий звіт. Кожного місяця — а як була якась важна справа, то й частіше — відбувались засідання виділу філії „Просвіти”. На всіх цих засіданнях я з уряду мусів бути приявлений. Мої взаємини з виділовими, починаючи від голови філії, були ширі й приязні. По місяцеві моєї проби на цій праці, сам голова, не чекаючи на повторення якогось моєго прохання, сказав:

— Припускаю, що й ви набрали охоти залишитись у нас на праці!..

І я залишився на праці. Признали мені на той час непогану платню, так, що я міг сам вижити, ще й старшу мою сестру взяти до Станиславова, щоб училась жіночого кравецтва. А фонди на свої видатки мала філія „Просвіти” з гарного, одноповерхового будинку — при вул. Липовій, недалеко Парку — в якому містилася бурса для наших гімназійних учнів. А цей будинок за свої гроши купив і на філію „Просвіти” заінtabулював таки той же д-р В. Янович.

Місто Станиславів, із усіх галицьких тих більших міст, було найбільше українське. Було тут багато нашої інтелігенції. Гуртувалась вона в багатьох наших, у першу чергу культурних і наукових товариствах. Чи не найбільше інтелігенції давала українська державна гімназія, а по ній ішли наші установи, а щойно по них усі інші державні уряди, в яких працювали й Українці. Правда, що, крім гімназійних учителів, Українці, урядовці польських державних установ, не брали надто активної участі у нашему громадському житті, бо Польща дивилась на це кривим оком. Хоч тоді, на початках свого, на наших землях, панування, Польща мусіла ще бути толерантна з тієї простої причини, що не доставало їй урядовців самих Поляків. І польські урядовці Українці — як радник суду Барановський, прокуратор Рубчак, далі — Лев Чачковський, Поворозник, а зокрема залізничний інженер Дутка й учитель польської гімназії Т. Грицак та інші, були таки справді діяльними мужами суспільного, економічного, просвітного й культурного життя Станиславова.

Всі наші установи сильно розросталися. Перед вели: „Просвіта”, „Рідна Школа”, „Учительська Громада”, „Студентський Союз”, „Союз Українок”, „Музичний Інститут ім. М. Лисенка”, співоче т-во „Боян”, „Театр ім. Ів. Тобілевича”, клубові товариства „Бе-

сіда”, „Міщанська Хата”, гімнастичне т-во „Сокіл” та й „Пласт” проявляв дуже живу діяльність. Уже в 1925 р. сильно зросла кооперативна діяльність — „Союз Кооператив”, „Злука”, „Маслосоюз”.

При цих культурно-суспільно-кооперативних установах розгорталась і партійно-політична діяльність партії „Трудової” пізніше „УНДО” і радикальної партії. Лідером першої був д-р Юліян Олесницький, другої д-р Лев Бачинський. Була тоді партійна ривація, але не було якоєсь зажертої партійної боротьби між цими партіями. Часто у важких і актуальних громадсько-політичних — звязаних із польською політикою супроти Українців — справах скликувано міжпартійні наради. Звичайно, ці великі — числом приявних — наради, на основі тодішнього закону про збори § 2, відбувались на великій салі „Бесіди” в Народному Домі, вул. Голуховського 20, де й зосереджувалось усе наше, Українців міста Станиславова, життя.

Бувало, перед початком таких нарад, — про які громадянство було повідомлене листами й через нашу пресу, — при вході сідав хтось такий, що знов усіх громадян міста й усього повіту Станиславів-Галич, і кожному, при вході на салю, до рук давав це — на основі закону про збори § 2 — запрошення. Це запрошення кожен учасник зборів мусів мати при собі й на випадок контролі поліції мав це запрошення показати. На салю нарад звичайно пропускали Ілько Феношин, Олесь Паньчак, Стефко Слюсарчук або я. Якось, на таку міжпартійну нараду в справі українського університету, сидів я при вході й перепускав наших громадян, видаючи кожному те запрошення. На хвилинку попросив мене хтось до стола президії, а на мое місце сів один наш молодий чоловік, до якого я не мав повного довіря. Але, поминувши мое недовіря, я не міг тут же протиставитись до нього, як його хтось із президії попросив, щоб мене заступив. По деякому часі

вернувшись на моє місце перепуску на салю, я кинув оком по салі — хто увійшов на салю за час моєї відсутності? І мій погляд зупинився на одному типові, який титулував себе інженером, а який „впадав” мені в око. Ми взаємно змірялись поглядами — гостро й без „дипломатії”. Наради вже почались. Я ще раз ізміряв цього „пана інженера”. Він нервово витягнув сигарку й закурив. Думаю — що зробити? Викинути його, не маючи стиглих доказів його служби на польській поліції, не можу. Але безнастанно вдивляюсь йому в очі. Він нервується ще більше. Врешті, встає, підходить до столика до мене і півголосом питается:

— Ви, мабуть, хочете мені щось сказати?

— Гм, я б вам дещо сказав... якби я був певний того, що я про вас думаю...

— Що це означає? — запитався він.

— Вам іще неясно? — відповів я питанням.

— Ага! Добре! Ми ще з вами порахуємось!..

І мов стріла вилетів із салі.

До мене підійшов той панич, що, заступаючи мене, видав йому запрошення, і шепотом спокійно спістався:

— Чого він хотів? Чому він вийшов так раптовно?

— Він зробив те, чого я хотів! — відповів я підкреслено.

Панич гримасно-безлично усміхнувся, сів і далі... уважно слухав нарад.

Множество народу, зокрема з сіл, прибувало на політичні віча, що їх скликали наші партії до великої салі нового будинку „Сокола”, при вул. Третього Мая. Вершком успіху такого віча була промова д-ра Лева Бачинського. На такім вічу сидів із староства поліційний урядовець разом із двома поліцаями. Зручний, легкий, дотепний, ущіплівий, інколи й легко-демагогічний, але ніколи не протипараграфний стиль промови д-ра Л. Бачинського сильно припадав до вподоби

учасникам вічі, що віщерь заповнювали велику салю. Ці промови, звичайно, були переривані гарячими і спонтанними оплесками. Пригадую собі, як на одному такому вічі цей бесідник таке, м. ін., сказав:

— Польща, з своїм старим та історичним гріхом супроти нас, подібна до того селянина, що має на голові старий соломяний бриль; селянин боїться рушити головою, щоб, бува, криси не пооблітали!..

За ці криси — що означали „всходнє креси”! — селя вибухла гомеричним реготом, оплесками й крикаами „слава!” А все це діялось іще в часах, коли Польщею правила хитра ендеція з президентом Войцеховським. Бо з приходом, у 1926, до влади найбільшого демократа й „пепесяка” маршала Юзефа Пілсудського, вже не так безпечно — звичайно: дуже небезпечно! — було робити такі дотепні порівняння. За такі дотепи, полковник Костек Бернацкі, права рука Юзефа Пілсудського, брав такого дотепника до табору в Березі Картузькій і там, ламаючи кости й рахуючи зуби, вчив польської джентльменськості.

НАСЛІДКИ ПОВЕРСАЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ В ПОЛЬЩІ

Наша програна визвольна війна, потоптання Версаєм усіх 14 шляхетних точок президента ЗДА Вілсона; врешті, остаточне признання для Польщі в Сан Жермен східної Галичини, викликало — як жива і слушана та природна реакція — на наших землях під Польщею, спершу в східній Галичині, УВО, яке в 1929 р. перетворилось в ОУН. Вояки, старшини й стрільці, УГА створили Українську Військову Організацію та стали діяти пляново, з успіхом, правдиво конспіративно, спершись на якість членів, а не на скількість. Поволі й обережно з великим добором приймали їй молодняк. Таке було в Станиславові.

В коло цієї національної діяльності входив і тайний український університет у Львові. Вся діяльність і патріотична молодь записувалась на студії до цього університету. І ця молодь, по всій нашій землі під Польщею, проникала в наше політичне життя, радикалізувала його в напрямку нашого націоналізму. Але провід УВО не встравав, не входив у нутро інших наших, легальних установ. І, назагал, крім рідких випадків, урядовців цих наших установ не вербували до УВО. Проте, інколи, в моїх поїздках по читальннях „Просвіти”, виконував я допоміжну працю для тайного українського університету. А ця моя праця спиралась на ідеї солідарності, побратимства, чим ми, вояки УГА, були зеднані. На тайному ж університеті студентювали переважно колишні вояки УГА. Такі, як Федір Мучай, Михайло Шикета, Генко Паздрій, усі вони приятелі з Десятої Бригади УГА, й інші, устами Михайла Шикети твердо заявили:

—Щоби Польща ї дуба стала, а я скінчу студії Українського Університету! Хоча б і по пивницях із нашими викладами скриватись!..

І тому, зoberежна, без розголосу, не раз, при пропаганді праці, ходив я від хати до хати по селах і збирав на наш тайний університет жертви в грошах чи в харчевих продуктах. Пригадую собі, як це в с. Бринь, біля Боднарова, ходив я з молоден'кою, ще гімназисткою, Танею Яросевич, донечкою місцевого пароха, і по хатах збирали жертви на наш університет. Селяни дуже вхітно ці жертви складали.

Пишучи нині ці рядки, приходить мені на думку, що не була це мильна ідея, — як дехто тоді твердив, — збирати жертви ї харчевими продуктами. Лиш для прикладу наведу я таке. На Середземному Морі є знаний острів Мальта. А він має коло себе ще й інші маленькі островівці, що принадлежать до Мальти. Є там і такий островець Гоцо. На тому острові є — крім

інших — малий присілок Біджяро. Є там, на Гоцо, багато церков, нових і старовинних. Захотів і цей малий присілок мати свою власну церкву. Ба, але ж грошей нема і звідки його взяти їх? Населення убоге, халупники, живе з моря, а лише біля хати має мале „лідручне” господарство. Але, впершиє мати свою церкву, цей присілок постановляє: збирати жертви на будову церкви в натурі. Почали збирку. Від 1911 до 1935 року вони назбирали: 360.000 яєць, 5.700 когутів, 600 баранів, 620 кріликів, 820 підсвинків, 13 телят; деято дав іще мула й осла. А це дало суму: 10.151 штерлінгів. Присілок Біджяро має свою церкву.

В конспірацію входили — ті, що знаю їх із Станиславова, хоч вони й не були станиславівці — колишні вояки, люди з характером, тверді, завзяті, обережні. До таких належав, м. ін. Михайло Вербицький. Правда, його конспіративна стратегія доходила інколи до якоїсь акробатики — лізти дідькові в зуби. Якось я спитав його:

— Ну, а ти знаєш, що Н. Н. підозрівають, що він і його жінки сестра служать на польській поліції, а ти примістився у них на станції?..

— Гм, браце, це ж ми й сприятеливалися з ним! І я, — подивився на мене уважно, — на деякий час маю спокій перед польською розвідкою службою...

— Йдеш понад пропасть...

Вербицький на це усміхнувся. І треба признати, в пропасть він ніколи не впав.

До конспірації, у Станиславові, на початках своєї конспіративної карієри, увійшли й молоді тоді, ще гімназійні ученики, Роман і Ярослав Барановські, швидо знісши на єпархічні щаблі проводу.

Молодь — і та в конспірації, і та прихильна чарові романтичного, таємного, уже тоді творила свій табор, наче партію. Часто виступи цієї молоді були рвучкі, нерозважні, так, як молоде й пристрасне сер-

це диктувало. Написало „Діло” якусь статтю, що йшла дещо в розріз із поглядами й тактикою УВО, а вже — поки ще те число з тією статтею було в дорозі до Станиславова — сидів у „Бесіді”, прибувши зі Львова, молодий і симпатичний, але прудкий і непогамований Орест Радловський; і лиш углядівши свіже, щойно з почти принесене „Діло”, хапав і шкаматував його. І по кіосках у місті таке число газети, може й викуповуючи його, було ліквідоване. Читали таке число „Діла” лиш ті, хто одержував його до хати, якщо й у хаті не було такого революціонера-романтика. „Старі” на це ніби й протестували, але дуже мляво.

Дехто з нашої молоді, — що були з мішаного подружжя, або виходили з москвофільського оточення, або жили в жахливій нужді під час гімназійних років і мріяли вже про університет, про якусь карієру, щоб уже раз позбутись нужди й голоду, або, просто, слабший характером і хапчивий на „вийти в люди”, — скінчивши гімназію, записувалися на польський університет. Так робили й старі Усусуси. Таких — ця активна, патріотична молодь бойкотувала. Бо ці всі, що вписувались на польський університет, були ламачі національної дисципліни. І їх, цих „крумірів” фронту національної дисципліни, в прилюдних місцях зневажали: визивали, свистали, в лиці били, а то й гірше побивали. Пригадую собі, як це під час балетного вечора В. Авраменка, — що відбувався у театрі ім. Монюшка, восени року 1924, — мій приятель Стефко Крушельницький не витримав фасону й, на партері театру на салі, дав у лиці молодому студентові медицини, на польському університеті, Петрикові. Але, в цім випадку, загал, громада, хоч — нашим зви чаєм! — і не виступила явно проти напасника, то в душі була за Петриком. Бо цей молоденький тоді студент, не був бурхливої, бунтівничої, пригодниць-

кої натури, по вдачі був добрий, дуже релігійний, працьовитий; увесь час гімназії сам — даючи іншим і слабшим учням лекції — утримувався, бо походив із дуже бідної родини чорноробітника; ще й помагав своїй родині. Цей поступок Стефка Крушельницького викликав серед українського громадянства тихий, але сильний спротив і більше таких випадків у Станиславові уже не траплялося.

Була й комуністична партія, КПЗУ! Де б пак її не було! З нашої молоді належали до неї лише одиниці. А щиро сказати, то в мене було таке враження, що до тієї партії, з студентської молоді, належав лише один студент, правник, С. Ш. Бо на всяких зборах, на міжпартійних нарадах виступав лише він і „валив старий світ“ вульгарно, по-простацьки, аргантно, але й з паприкованим дотепом, висміваючи старих і молодих громадян, некомуністів. Ніхто не любив його. З ним приятелювала, всюди з ним буваючи, панна К., також студентка університету. Якого? Судячи згідно з большевицькою тактикою — надто: був це час курсу московської політики „українізація“ України — то Ш. і його приятелька К. могли студіювати й на тайнім українськім університеті. Пізніше — далеко ще до 1939 — С. Ш. відчурався раз на завсіди большевиків і большевизму, рахуючи свою приналежність до комуністичної партії за — так припускаю! — довг неокресаної, неоклецої, дурної, буйної молодості.

„ЄВАНГЕЛИЦЬКИЙ РУХ“ У СТАНІСЛАВОВІ

Крім пістряка комунізму, то донощиків польської поліції, — вершком був Роман Барановський із Тернополем! — що небезпечно влазив у наш національний організм, була ще третя недуга: протестантизм.

Ця секта, що почала проникати в Галичину, не виро-
сла в нас із „духових потреб”, із „шукання кращої
віри”. Вся вона, секта, в Галичині спиралась на людсь-
кій слабості: безхарактерність, легкодушність, неві-
жество, нужда. І ще одне — секта мала свої політичні
цілі; нею керували Німці. І це керівництво — з прихо-
дом Гітлера до значіння, а врешті й до влади — кріп-
ше позначилось роботою секти в Галичині. Сама ж
секта постала, як не помиляюсь, у 1924 р., за почином
греко-католицького священика з Коломиї, якого
слушно суспендував Кир Григорій Хомишин. Як зви-
чайно з такою „вірою”, буває — зібрався гурт людей,
нижче окреслених прикмет, яким засяяли срібняки і
робота почалась. А з практики життя знаємо, що та-
ка секта знаходить своїх сторонників і серед найкра-
щої спільноти; завсіди знайдеться один-два-три типи,
які з якихось причин до своєї церкви не ходять, своєї
віри не практикують, законів і науки правдивої Христо-
вої Церкви не тримаються, а живучи без релігійної
практики, такі типи стають у душі понурими, глухи-
ми, сліпими і сходять на бездоріжжя. А сумління йо-
му дошкулює й така загублена людина, не можучи
жити без Бога, втративши звязок через своє недбаль-
ство з своєю правдивою вірою, відставши від своєї
громади вірних, здичівши, — психольогічно така лю-
дина вже викінчена й готова прийняти всяку іншу „ре-
лігію”, щоб мати хоч деякий звязок із Богом і — на
її неправильну думку — з соромом не вертатись до
правдивої віри, яку покинула. Бувають іще й інші при-
чини, які маловірів, легкодухів спонукають переходити
до секти: покинув законну жінку й живе з іншою
„на віру”, дістав гроші на студії чи на те, щоб напи-
сати „наукову працю” в справах „ново здобутої” ві-
ри, шукає легкого способу життя й такі інші моменти.
Але всі ті хиби основуються на затраті постійного
звязку з правдивою науковою Ісуса Христа, невикону-

вання обовязків, що їх накладає на своїх вірних правдива наука й Церква І. Христа.

Інтелігенти ж, що вже зараховують себе і їх зараховують до світу інтелектуалів, як попадає у секту, то або забув, що „начало премудrosti — страх Господень”, або також не виконував широ релігійних практик своєї правдивої віри, душевно занедбався і почав „шукати”, філософствуючи, спекулювати та й доходить тоді до такого, що каже : „... є модерніші віри”! I так, зовсім зіб'ється з правої дороги.

Ось, такі люди й почали протестантський рух серед Українців у Галичині. Надивився я на них і в Станиславові. Імовірно в 1924 р. виринув у Станиславові-Коломії отої суспендований католицький священик — прізвища не подаю певного, бо й не памятаю, хоч у памяті беться Кузів! — і з тієї хвилини стала ширитись ця секта серед Українців у Станиславові. А по Станиславові ходили тоді такі, як їх називали „люфтінспектори” і збивали „брุки”, не бравшись за ніяку працю. Були це Славко Гаванський, Іван Пищук; згодом до них долучився і Левко Гуменюк. Як не помилляюсь — вони мали скінчену гімназію. На університет не вписувались, припускаю, з браку гроша. Врешті, справа університетських студій для тодішньої молоді була досить заплутана. На тайний український університет записувались і студіювали наші молоді люди, які хотіли й уміли посвятитись справі, які були ширі ідеалісти і патріоти; ходити ж на польський університет — на це також треба було бути безідейним смільчаком, бо такого бойкотували. То багато молоді шукало шляхів: виїхати за кордон. І наша молодь, хто міг, виїжджала на студії до Відня, до Грацу, до Берліну, до Праги, а в гіршому випадку — до Познаня. Але, їхати за кордон, то треба було мати хоч мале, та певне, матеріальне забезпечення. Згадані кандидати на протестантизм такого забезпечення не мали. То

з легким серцем пішли до Цеклера, пароха протестантської громади на Станиславів, що жив біля своєї церкви на Кнігинин-Кольонії, Майзлі, де було багато Німців, і зголосились у кандидати на євангелицьких пасторів. І таким робом, виїхали вони на протестантські студії до Німеччини. Вернувшись із цих студій, вони вже були пасторами для Українців-євангеликів. Іван Пищук дістав осідок у Єзуполі, де з фанатизмом правдивого апостата, нипав від хати до хати й баламутив наш народ, назбиравши таким способом коло себе всяку місцеву суспільно й національно-християнську слабо-характерну збиранину. За інших не знаю, де вони мали свої парохії. Незабаром до них пристав і талановитий артист театру ім. Ів. Тобілевича, Михайло Демчишин. Якось здibaю його на вулиці у Станиславові й питуюсь:

— Зачуваю, що ти позавидував Гаванському й Пищукові та й пішов у їх сліди?..

На це М. Демчишин, — гірко усміхнувшись і цим кольором усмішки зрадивши увесь свій скептицизм, може й цинізм, що були плодом безнадійної, циганської мандрівки й нужди нашого театру, — сказав:

— Я вже не маю сил витримати отієї тяганини, того валенсання, у спеку й морози, того жебрачого стану, в якому опинився я, моя жінка й двоє малих дітей. А вони, дають мені й родині моїй забезпечення, скінчу їх теольгію та й маю певний хліб...

— За кусок хліба...

Я не докінчив речення. З милосердям і з гірким співчуттям подивився я на нього і зійшов на іншу тему розмови, яка в таких випадках вже не вяжеться. Ми розпрощалися.

Їх усіх, цих наших євангелицьких пасторів, я більше не мав нагоди зустріти.

Лише з Левком Гуменюком я зустрівся у Сяноці, у 1941-1943 році. Він — поставний, стрункий, моло-

дий, на виду румяний, сині очі, а на ньому пасований, чепурний однострій гестапівця. Провадив він політичні справи Поляків і Українців. Діяльно цікавився й Жидами. Його живе, гарне синє око й на мені було зупинилось. У навечері є Йордану, 1943, на його кивок зробили основну ревізію у д-ра Володимира Караповича й питались його:

— Що це у вас за приятельські звязки з Михайллом Островерхом? Чому це він постійний із Риму кореспондент „Діла”, сидить на селі Дубрівка Руська? Він напевне має звязки з Англією...

Не ждучи на розмову з Гуменюком, я зараз виїхав до Львова щоб у великому місті загубитися.

МРІЯ СТАЄ ДІЙСНІСТЮ

Вир просвітної, суспільної, культурної праці захопив мене. Я був запалений зростом читалень, їх бібліотек, — до яких селяни постійно купували книжки, які я, в імені нашої філії, брав у наших львівських книгарнях у коміс, — пожвавленням просвітної діяльності. Але, час-до-часу, в моїй душі прокидалась нестерпна туга: поїхати в широкий світ! І ця туга не була овочем привички мандрувати, ще з військових часів, від 1915 до 1921, — о, ні! Ще з дитинства носив я у серці цю тугу. Ще перша моя лектура „Житіє святих”, що мій Батько дав мені читати, проکинула в мені якийсь пустельний, аскетичний туск Симеона Стовпника. А згодом, прийшла й „Подорож Гулівера”, скріпила туск нечуванна мандрівка Робінзона. Дивним і спокійним палом манила мене Свята Земля, читаючи описи паломництв у місячнику „Місіонар”, що виходив у видавництві О. О. Василіян у Жовкві. Все те ворушило мою дитячу уяву. В зимову пору потрапив я довгими годинами лежати на печі, з задер-

тими на бовдур ногами, й мріяти, блукати уявними світами. А в той час, бувало, зійдуться до нас до хати господарі-сусіди, порозсідаються на лаві, на стільчиках, на лежанці, позакурюють із татом сигарки, а дехто й люльку; Мама з нанашкою Тадевчихою чи її старшою донькою Мариською прядуть, слинючи кінці пальців правої руки, щоб легше пускати єеретено, то збираючи устами останки коноплини з прядива і сплювуючи її; у хаті повно диму й сміху, то глухого напруження, залежно, чого торкалась розмова дядьків. На дворі мороз зорями скреготів, лопали гонти на хатах і шопах. А я — того всього майже не чув, бо мандрував моїми уявними світами. Проте, найчастіше й найприступніше для моєї уяви було — блукати по уявній Італії. Рим із св. Петром, що там же жив і проповідував, і вмер, Колісей, де мучили перших християн, палати жахливих тиранів імператорів римських —увесь цей світ із „Житія святих”, із „Фабіолі” не лишав мене в спокою. Згодом, уже в гімназії, прийшов Данте й Петрарка, — бо всю поезію у „Літературному Вістнику” я вже вичитував! — а вже на війні долутились і Beatrіче, і Лявра.

І на праці просвітника часто огортає мене туск: пойхати в Італію! І це вже не були дитячі мрії! Але — як? Адже, Поляки не випустять мене, колишнього вояка України, так легко за кордон! Несподівано, як це часто в житті буває, прийшла й на це розвязка.

Либонь із кінцем 1924 року прибув до Станиславова старенький, і добра душа, Іларіон Козак, співак із Відня. Лукавила ним доля, бо слави співака до Станиславова не приніс він. А приніс він охоту вчити інших співу, і то сольового співу, приніс милив усміх і, хоч уже старий, розміяні й добрі сині очі. Як позволяв мені час, то я співав у хорі „Боян”, яким, за моєї памяті, диригували, на зміну, проф. Смолинський, радник Поворозник, Осип Залєський, а жіночим

хором диригувала пяністка Стефа Мишкевичівна-Крижанівська. Та й у школі ще був я „найкращий” голос. А в конвікті — то бувало на хорах у церкві О. О. Василіян у Бучачі, як затягнемо Єндрік Лепкий і я дискантами, то всю велику церкву сповнимо гомоном нашого співу. При війську — це вже з правила, що в сотні був я „запівайлом”. У старшинській школі, по наказу коменданта школи, був я — перший раз в житті — диригентом, а Стефуньо Терлецький, що голосу не мав, був нашим управителем хору. Через мій голос став я був, на деякий час, і актором. Це зачалось у 1917 році восени, в Корці на Волині, де я ще був ніби полонений. Там уперше виступав я у „Наталці Полтавці”, в „Ой, не ходи Грицю”, „Запорожці за Дунаєм”, у „Невольнику”, у „Степовому Гості”, а також і в „Борцах за мрії”. Останній же раз у моєму житті грав я „Гриця” у 30-ліття сценічної праці Софії Стадник. „Марусю” грала ювілятка. Це було в 1932 році у Львові. Була це осінь чи весна — не тямлю. Памятаю, що приїхав я на короткий час із Риму і пані Софія Стадник так наполегливо мене переконувала, що я таки погодився взяти ролю „Гриця”. Петро Сорока грав „Хому”, він же й режисерував. Інших акторів, що брали участь у цих роковинах Софії Стадник, я собі докладно не пригадую. Здається, що й Ромко Сливка тоді виступав. Але — ходімо до Станиславова.

Директор Музичного Інституту ім. М. Лисенка, Осип Залеський, мавши мене за „хронічного” співака, став мене намовляти — записатись на сольоспів до Іл. Козака. Я й довго не опирався і став учитись співу; гри на фортепіані став я учитись у пяністки Галі Лагодинської. Мав Іл. Козак, крім мене, ще декількох кандидатів до сольоспіву, але з них усіх запамятав я панну Аксентівну, сопран. Почав я nauку з осені 1924. А з тим... скріпилась мрія, врешті — бути в Італії.

Але мое оте щоденне життя стало суєтливіше. До-

сі мої обовязки були зосереджені, в першу чергу, на просвітній діяльності, а далі йшли — поміч у збірковій акції на наш тайний університет, віча, сходини організації студентів, участь у хорі. А тут, несподівано, треба було ділити час іще й на науку співу. З наукою співу прийшли й „пописи” нашої школи солістів, на яких я мусів співати класичні твори Скарляттія, Дуранте, Перголезія та й інших класиків. Не був я ні трішки захоплений моєю участю у цих пописах, але мусів брати участь, бо моого старого професора випадало слухати і він на це таки заслуговував, а ще важливіше: поліція, знаючи, що я справді співаю, робитиме менше перепон у моїх заходах виїхати за кордон на навчання співу.

Вчасною весною 1925 року вініс я до староства прохання за паспорт до Італії, ціль — учитись співу. Минув місяць за місяцем, минуло літо, прийшла осінь, зима, минув і 1925 рік, а урядничка від паспортів — кожен раз, коли я приходив до староства в справі читальень „Просвіти” за дозволом на театральну виставу, на концерт — підсміхалась і говорила:

— Захцева сен пану Влох!..

— Ну, найкраща в світі школа співу! — відповідав я.

— ’бо я вєм! Ну-ну!.. — і змовкала.

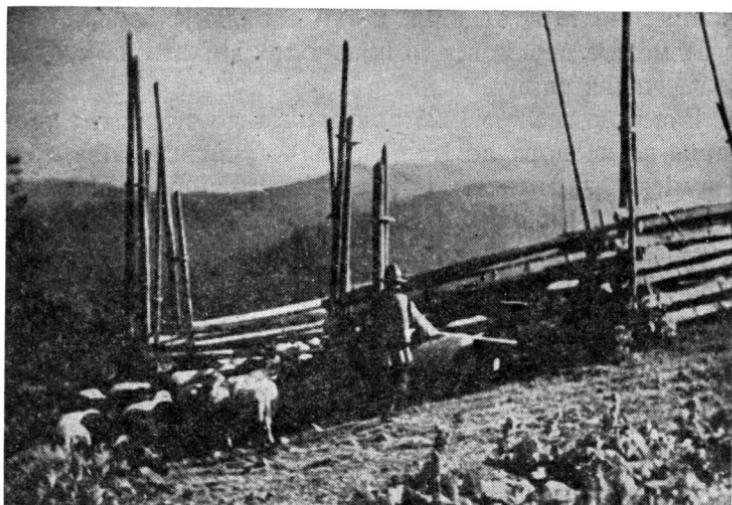
І знову минула весна й 1926 року, прийшло літо. Я далі їздив по селах, як звичайно, кожної неділі і свята. Читальні розростались і все діяльнішими ставали. Але відчував я у моїй істоті якесь розгублення, роздвоєння: іду за кордон чи далі працюю у просвітній ділянці? Треба рішатись, бо це шкідливе для моєї позитивної праці.

Прийшов припадок — звичайний, несподіваний, нежданний для мене, який питання мого виїзду до Італії розвязав!

Як і що-року, так і в 1926, я знову виїхав у самі

жнива, коли читальні по селах зовсім не діють, від 15 липня до 15 серпня, на відпустку в наші Карпати, до села Ямне. І вже вдруге, на запрошення моого шефа д-ра В. Яновича, примістився я у Ямному в його віллі, там, при шляху на Микуличин, недалеко Капливця.

Інколи, вечорами, казка наших гір туском огортала мою душу... Високо здіймався Явірник і своїми грунтями, як могутніми зубами, вжирався у густо-червоне небо і, здавалось, не пускав його червені, щоб канула в челюстях просторів. Нишком приходив смерк і те-

А смерком, маржинка до стай іде...

плими подихами, що були насичені запахом живиці, співом ковалика, отулював землю. Шумів Прут і гомонів своїм шумом по схилах Свиненки й Маковиці. Іваниха Німчука на всю пельку кликала свою дівку:

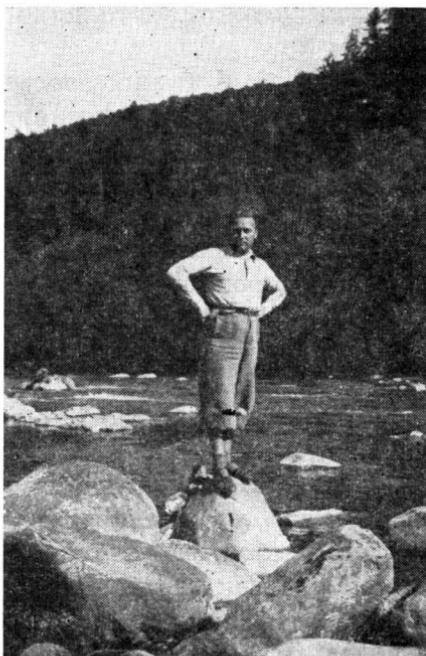
— Пала'! Пала'!..

Аж зорі вибігали на небесний майдан і розбігались та й Палагні, що бігла плаєм попід смереки, шептали:

— Ой, буде неня бити!..

В таку годину я нестерпно — блукаючи думкою, як і в дитинстві, по Італії — шукав розвязки: як виїхати за кордон?

У горах, як не йшли ми цілим товариством на прогульки, на ті такі наші верхи, — що оточені цвітучими полонинами, мов найкращими килимами з казки, що огорнені, мов мереживом, зеленими лісами, — то ку-

На перлистих шумах Прута.

пались ми в сонці й у Пруті. Інколи, над Прутом, я виспіував собі, ну й товариству, пісні з моого класично-го репертуару. Не скажу, щоб це була моя скромність, а радше — чванливість. Але, дав же мені Бог голос, а я був молодий, то чом не заспівати? Врешті, приятелі й знайомі, одні щиро, інші менше щиро, запрошували:

— А заспівай нам!.. Карузо ти чи Мишуга, покажи!..
Я ж — ні Карузо, ні Мишуга — співав і при супроводі шуму Прута тугу виводив.

Недалеко, осторонь від нас, сиділа незнайома, молода жінка. Вона ніколи й не наближалась до нашого гурту. Здогадувавсь я, що ця незнайома либо Полька. Але, одного дня, тут же над Протом, вона, глянувши на мене, по-польськи промовила:

— Гарний у вас голос! Чому б то не поїхати до Італії з ним?..

— Ба! Якби то ви, пані, були старостою, то може й не робили б мені труднощів із паспортом! А так...

Випалив я просто і без обиняків.

— О! то таке! — відповіла і змовкла.

За декілька днів, може й за тиждень, ця незнайома знову, прислухаючись і нашим розмовам, і моїму співові, почала зі мною розмову. Ми розмовляли... про погоду, про красу гір. Мое товариство пішло у воду, а вона ця незнайома почала просто, легким голосом:

— У справі вашого закордонного паспорту дам вам пораду... Але, — і її суворі й сірі очі стали рішучі, — яzik за зубами! Те, що вам тепер скажу, нехай ніхто не знає! Отож, у Станиславові є такий пан, ендек, живе недалеко від вас... Підіть до його жінки, а не до нього, і оповіжте їй ваші паспортові клопоти. І ви паспорт дістанете. Але, ще раз вам кажу: лише у вашому інтересі — тримайте яzik на припоні й не говоріть, хто вам цю раду подав!

Пояснивши мені, як той пан виглядає, чим він у партії ендеків є, не сказавши мені, хто ж його жінка по національності є, — дала мені його домашню адресу. Наступного дня тієї жінки над Протом уже не було. І це стало для мене загадочне, непевне, немило таємниче...

Вернувшись із вакацій і поладнавши всі залеглі мої просвітні обовязки, я — по яких двох тижнях вав

гання й остраху — зважився піти до тієї пані, дружини того ендека. Пішов я ранком, як це в нас водилося, у візітових годинах, біля полуудня. З третмінням у серці задзвонив я до помешкання, вийшла служниця, сказав я їй до кого я прийшов, вона попросила до сальону, зачекати. Хвилину почекав я, прийшла ще молода жінка. Я представився їй, вона попросила мене сісти і спиталася, у якій справі я приходжу до неї? Я їй усе розповів. Вона спокійно вислухавши, час до часу якось сумно усміхнувшись, — що мене ще більше бентежило: чи не обмануто мене? — сказала:

— Та, добре-добре! Ви паспорт дістанете... Але, я цікава, хто це вам цю дорогу по паспорт показав?..

— Знаєте, пані, як то в житті буває! — став я цідити й рівночасно думати над відповіддю. — Підеш сюди, то туди, там щось скажуть, там дещо порадять, так, що я власне й не памятаю вже, хто мені дав радуйти до пані шукати вже остаточної помочі!..

— А так „на гонор” скажіть: ви справді хочете вчитись співати?..

І я зовсім щиро запевнив її, що так, як тепер спрахи виглядають, то я тільки хочу співати. Вона запевнила мене, що паспорт я отримаю і ми розпрощалися.

Вийшов я від цієї пані — і мовчу та й жду паспортової розвязки. Приятелі уже підсміхаються і на мій виїзд до Італії махають руками. Я мовчу й далі тягну мої просвітні обовязки, далі кожної неділі манджаю по читальнях на збори, тощо.

Аж одного дня кличуть мене до староства. Та я не привязую до цього великої ваги, бо, інколи, викликало мене староство в якісь наглій читальняній справі, часто тих читалень, де бували неспокої, де бували вибухи словесні проти поліції, наприклад — о. Володимира Барановського, який був досить непогамований. Приходжу до староства й не встиг я увійти до вказаного бюро, де містилась урядничка й від читаль-

няних справ, як урядничка від паспортових справ каже до мене:

— О, пан в чепку родзони! Достає пан пашпорտ до Влох! Прошен випелніць тен формулярж і за тидэень по пашпорту пшийсьць.

І справді, за тиждень прийшовши до староства, підписавшись на паспорті й ще на якомусь акті, я одержав до моїх власных рук паспорт до... Італії! Урядничка, вручаючи мені паспорт, сказала:

— ...І нех пан вирива юж!..

Це було ясно і зрозуміло! Бо як дали паспорт, так же могли б і забрати його від мене!

Мое життя переходило на інші рейки. Почалась метушня й дивний неспокій у душі. Найперше, повідомив я голову філії „Просвіти” д-ра В. Яновича, що Їду до Італії.

— Ну, що ж, — сказав він на це, — Боже помагай вам! Але, кого б то взяти на ваше місце?..

— Моя думка така. За три роки моєї тут праці, просвітня праця так розрослася, пішла у всю ширину, що, сяк чи так, один урядовець уже не дасть собі ради. Врешті, вже й я думав, що цю працю треба конечно тепер поглибити. Думаю, що на мое місце, якби вони погодилися, треба б узяти Михайла Кушніра й Олеся Катамая.

— Добра думка! Щоб лише вони обидва погодились взятися за цю працю!

Обговоривши ще деякі останні просвітні справи, поінформувавши його ще й про деякі мої справи, ми розпорощалися. І хоч як я рвався в широкий і новий світ, але було мені в душі якось дивно невигідно покидати цю мою працю й цих добрих людей, із якими я три роки співпрацював.

Голова Головного Виділу „Просвіти” у Львові, проф. Михайло Галущинський, довідавшись, що виїжджаю до Італії, зробив мені ще таку пропозицію:

— Чого ж це вам їхати в Італію? Я розумію, вам у Станиславові за-тісно. То ми заберемо вас сюди до Львова, до Головного Виділу. Ви нам потрібні; більшу платню дамо вам. Спершу, як їхати, подумайте над тим.

Щиро подякував я Голові, а при свому лишився: іду до Італії.

. НАЗУСТРІЧ ІНШОМУ СВІТОВІ

Поїхав я ще до Бучача, до Мами. Я таки відчував у серці дивний туск: попрощатись не лише з Мамою, а ще раз попрощатись із рідними місцями моого дитинства. Вже після одноденного моого побуту в хаті, Мама, приглянувшись мені, сказала:

— Щось бо ти, сину, сумний мені!..

Справді, очима серця оглядав я нашу, ще ту стареньку хатину, в якій ми жили, через сіни, з дідом, моєї Мами батьком. Дідо жив у світлиці, а ми в малесенькій хатині. І пригадав я собі: горить Бучач і Нагірянка з церквою св. Михаїла; лемент людей, крик тварин, тріскотня валених кроков із важким сопухом по землі стелеться. Мама й Тато ходять у цю трагічно пожежою освічену ніч попід хату і все до вікна діда зазирають та питаютъ:

— Тату! Ви спите? Та вставайте, бо й на Зазамок несе вогонь!..

— Чого ти боїшся? Дай же мені спокій! Та ж не сплю, а все бачу! — преспокійно відповідав дідо й далі потягав свою люльку, якої веселий жар мене, дитину, вспокоював і я думав:

— Видно, дідо знає, що нема чого боятись!..

В цю маленьку хатину приходив до нас і о. Дионісій Ткачук ЧСВВ і мене, святочно в синю суконочку вбраного, брав на руки; і о. Мурій ЧСВВ, що приносив

мені такі добрі цукерки й такі великі червоні яблока.

В цій маленькій хатині бачив я мою добру Маму лише раз дуже грізну й люту: сварилася із Татом, коли він прийшов із віча, що його влаштував був молодий студент університету, тоді соціяліст-анаархіст, Осип Назарук, у стодолі Федя Луціва. А Тато, — на якого я з гнівом дивився, бо Мама мала слухність, коли з ним сварилася! — сміючись, казав:

— Дай мені святий спокій! Вже я більше на його віче не піду!..

Потім Мама дісталася пайку землі від діда, таки тут же в межу, біля дідової хати, й збудували собі оциу, вже нашу хату. Пригадую собі, як Тато зробили толоку, зійшлися сусіди, молодиці й дівчата ногами глину місили, вальки робили, а хлопи валькували хату; як Тато й Микола Мервек робили одвірки до вікон і дверей; як Тато частував усіх горілкою, а Мама ковбасою з душининою. І як то було весело, гамірно, співно! Як одні, ті старші, щось говорили, а молоді дуже сміялись, аж од сміху покладались! Як то — кажу — було весело! Небо на стріху схилялось, на поріг хати нашої сходило! А коли ми вже в свою хату перенеслись, тоді це небо за стіл сідало, до святих ікон тулилось!

А у великій піст, уже й нашій „великій” хаті припадала почесна черга, що всі сусіди, переважно жіноцтво, сходились у середу й п'ятницю, вечерами, на спільну молитву на вервиці. Під час такої молитви, клячучи в запічку, вся моя увага була звернена на застелений біленькою скатертю стіл, а на ньому, між двома горіючими свічками, Розпяття. Ще нині, згадавши, я бачу, як довкола Розпяття, мов чудно-плетений вінок, цвітистим сяйвом із людських сердець ізноситься оте могутнє „Отче наш іже єси на небесіх” і оте ангельськи ніжне „Богородице Діво, радуйся”!

Ще нині у моїх вухах відгомоном лунає півголосний тон слів ревної молитви моого батька. Будень, Ра-

нок. Він клячить, сам. Очі його благально знесені до ікони Божої Матері, а з його уст починає плисти:

Зерцало істини, молися за нами;
Престоле Премудрости, молися за нами;
Вино нашея радости, молися за нами;
Сосуде духовний;
Сосуде велеліпний;
Сосуде ізрядний богомоленія;
Рожо таїнственная;
Столпе Давидов;
Столпе з кости слоневия;
Храме златий;
Кивоте Завіта;
Двере небесная;
Звіздо утренняя...

І так пливе молитва аж до кінця, до „Під Твою мілість”.

Я ж, малий, покидав мої прості хлопські, що сам собі зробив, забавки, очима тулився до батька і слухав дивного, доброго, — що в душу входив, наче іскорки найціннішого самоцвіту, — ритму цієї молитви-поезії, яка зносить людину близче до Бога, яка є сонцем, що осушує у душі людини мутні калабані, що їх бурі життя приносять.

Коли ми вже мали свою хату, тоді щорічно, 15 липня на „Шкапліжної”, приїжджали до нас із Швейкова гості — мамина родина: брат Фтода й сестра Гануська з ріднею та й інші з ними. Повна хата людей! Повні кишені чедвоних, помальованіх цукерків, а дехто й грейцара дав; це був вуйко з Шульганівки, Мами брат, що був богач! На відпусті слухали проповіди ксьондза Громніцкого, що то колись Українцем був. А вуйко Фтода, прийшовши з косьцьола до хати, казав:

— Та, от, відпуст, як відпуст! Але той старий ксьондз, що говорить раз по-польськи, то знов по-на-

шому, дурне ѹ пусте він говорить! Хоче баламутити наш народ. То йому вже не вдастся!..

І частувались, тішились собою, повідали собі про своє щастя і смутки до пізної ночі. На другий день сідали на фіри та ѹ до хати вертались, а ми їх підпроводжували, Тато ѹ Мама та ѹ я з ними. По дорозі, там за Бучачем, серед піль, при головнім шляху на Монастирська, вступали до коршми, що Вигодою звалась, і тут іще прощались при чарці. Але тут не було вже так весело, як у хаті, бо тут і моя Мама, і тітка, і вуйна — кожна на свого чоловіка наполягала:

— Вже ц демо до хати! Не думай, хлопе, що будеш тут ночувати!..

І так, кожного року приїжджали на цей відпуст, але ще більше: бо Отці Василіяни завели також на 15 липня, відпуст „Положення чесння Ризи Пречистої Діви Марії”. І на це свято сунув здвиг народу з усіх дооколишніх сіл Бучача ѹ сусідних повітів. Вуйко Фтода добре сказав: не вдалось старому Громніцькому туманити наш народ!..

Отулений цими спогадами, я — увійшовши з надвору до хати — сказав Мамі, що вже маю паспорт, і цду до Італії. Мама, вислухавши мою мову, мої плями на майбутнє, якось боязко усміхнулась і сказала:

— Ще дальнє відходиш від мене. Їдеш у такий світ, що він для мене дуже далекий і дивний! Пускаєшся на широкі води. Нехай Бог даст тобі силу втриматись у тім світі та ѹ нехай благословить тебе!

Обняла, поцілуvala! В її очах заясніло добре почуття якоїсь ніжної гордості за свого сина.

**
*

Полагоджуючи візові справи, виринули ще фінансові клопоти. Жив я скромно, і то дуже! А тому, помагаючи ѹ моїй родині, я все таки мав дещо заощаджених грошей. Але всі мої приятелі, і то такі практичні як Стефко Слюсарчук, щиро казали:

— То, чоловіче, за-мало! Ти поїдь до Кир Андрея до Львова; на такі речі, як мистецтво, він не скупить!

Поїхав я до Митрополита Кир Андрея Шептицького. Але, не вдарившись спершу до каноніків, а пішовши з моїм проханням просто до Митрополита, зовсім ясно і зрозуміло, я потерпів повну невдачу.

Тоді, радник суду Барановський і о. канонік, пізніше Єпископ Іван Лятишевський порадили мені піти з цим же проханням до Єпископа Кир Григорія Хомішина. Передумавши докладно справу, я пішов. Кир Григорій прийняв мене, в разомі зі мною був батьківськи щирий, а випитавшись у мене про все, порадив мені: ще добре, основно передумати — чи добрий шлях вибрав я? За два-три дні казав знову прийти до нього. І я знову прийшов до цього добряги, душі святої, і сказав, що таки хочу їхати до Італії.

— І будете вчитись співу?

— Ваша Ексцеленціє! Щиро кажу Вам: там я часу не змарную!..

Довго подивився на мене, щось подумав, усміхнувся і сказав:

— Бо спів, не найкраща професія!.. Але, кажете, часу не змарнуєте, то нехай милосердний Бог вам благословить у ваших намірах! За вас буду памятати, може не так щедро, як хотілося б, але якось то вже буде!..

Ще дещо запитався за мою родину, за мої особисті справи, згадав і на „Озимину” — спільну збірку поезій, що мене дуже мило заскочило, і поблагословив мене на дорогу! Я приклекнув, поцілував його руку й відійшов. На серці було добре, що я мав забезпечений скромний, але певний прожиток і науку.

**
*

А одного ранку, в перших днях листопада 1926 року, попрощавшись іще раз із добрим д-ром Володи-

миром Яновичем і з приятелями, сів я до поспішного поїзду в Станиславові, на Львів-Відень-Рим.

Поїзд рушив. Добрим звичаєм, від Мами навчившись, поклав я на собі знамя св. хреста. І, з „Боже благослови!”, разом із рухом поїзду відривались і мої думки від останніх років мого життя, моєї діяльності. І я нісся назустріч іншому світові, іншому оточенню, іншому змістові життя! Линув я в іншу країну, про яку досі я лиш мріяв. Линув я під інше небо, що милувало душу й серце мое ще в дитинстві — на печі!..

Гемпстед, весна 1956.

136

Ціна \$ 1.50

